זכרונות חיל

זִכְרוֹנוֹת חַיִּי

מאת דבורה אולשטיין (לבית דסלר)

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

גַּם כִּי־אֵלֵךְ בְּגֵיא צַלְמָוֶת לֹא־אִירָא רָע
כִּי־אַתָּה עִמָּדִי...

(תהלים כג)

חוברת זו אני כותבת לצורך בני משפחתי בלבד.
במספר עותקים מצומצם.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

נדפס בארץ ישראל
PRINTED IN A. ISRAEL

הקדמה

עלינו בשנת 1972 מברית המועצות, אחרי 20 שנה של מאסר והגליה עד חוף ים הקרח הצפוני.

מצאנו בארץ את שארית מזערית של משפחתינו הענפה שנכחדה ע"י הצוררים בחורבן יהדות אירופה; בליטא, לטביה, פולין, בלגיה, רוסיה וכל שאר חלקי אירופה, שנכבשו על ידי הגרמנים ועוזריהם הרשעים בכל מקום הכיבוש שלהם.

נתקבלנו בחמימות יוצאת מהכלל בביתו של אחי בעלי - צבי אילת (אולשטיין) ע"ה, ובמשפחתו של אחי שמחה זיסל דסלר ע"ה. היתה לנו ההרגשה שהגענו הביתה. מלבד להסתדר בעבודה, היינו מלאי הרגשה בצורך להשתלב (אחרי כל כך הרבה שנים של ניתוק) בחיי עמנו.

היות ששלטנו בשפה העברית, הוזמנתי לבתי ספר וסמינריונים דתיים, לספר על מה שעבר עלינו, בעיקר על שמירת הגחלת, בתנאים הבלתי אפשריים שנתקלנו בכל פעם אחרי הרצאה של שעתיים, אמרו לי המורים שאני צריכה ליכתוב על כל זה. אחרי שנים של הפצרות החלטתי לנסות להתחיל בזכרונות הילדות, בכדי להדגיש את מוצא משפחתי, ואיך השתדלנו, למרות כל מה שקרה לנו בחיים, להתגבר לזכור את צוואת אבא ז"ל, שצריך לשמור את הגחלת שהיא היא זו שתשמור עלינו.

בני ברק, קיץ תשנ"ה

תמונה משפחתית

אילן היוחסין המשפחתי

זיכרונות אודות אבי ודודי

השם **דסלר** בא מהעיר דסלאו ששכנה על גבול גרמנייה־לטבייה. באותה עת הישיבות היו קטנות במספרן, ולבני הישיבה קראו על שם המקום ממנו באו ולא בשמם האמיתי. לסבי קראו בישיבה: **"דער דעסעלער"** וכך נשאר השם.

סבי ר' **ישראל דוד דסלר** ובני משפחתו, עברו לגור בעיר **ליבוי**, הוא היה יהודי ירא שמים וגדול בתורה, ועם זאת היה סוחר יערות אמיד. סוחרי היערות נהגו לקנות יערות בסיביר ובמהלך החורף היו כורתי העצים מכינים את העצים להעברה דרך הנהרות לרוסיה המרכזית. פעם קנה סבי יער דרך מתווך וכאשר הפשירו השלגים באביב, התברר שהאדמה בוצית כל כך שלא ניתן כלל להעביר את העצים ליעדם. במקרה זה הפסיד סבי את רוב הונו.

סבא היה מיודד מאד עם רבי שמחה זיסל ברוידא זצ"ל, היות ולמד יחד איתו בישיבת החפץ חיים, לפיכך, הוא שלח את שני בניו הצעירים - ר' ראובן־דב (דודי) ור' גדליה (אבי) לישיבת קלם שר' שמחה זיסל עמד בראשה. ראשי הישיבה בקלם נודעו בתור גדולי תורה ומוסר. אבי ואחיו היו רק בני 12־13 שנים כאשר נשלחו לישיבה בקלם.

סבא וסבתא דסלר

משפחת דסלר לפני כ־100 שנה

הם למדו שם שנים רבות, עד שהתבגרו וחזרו לעיר הומל שברוסיה הלבנה, שם התגוררו באותה עת הוריהם. הם המשיכו בלימוד תורה ועשיית חסד ובד בבד עם כך, עזרו לאביהם בעסקיו הגדולים. שניהם דגלו בשיטתו של ר' ישראל סלנטר, שבנוסף לרבנים גדולים ויראים, יהיו גם "**בעלי־בתים**" שהם אנשי תורה ומוסר אשר למדנותם היא לשמה.

שני האחים היו קרובים מאד זה לזה. הם למדו יחד, התגוררו יחד ואף נשאו להם שתי אחיות לנשים - אחרי מות אשתו הראשונה של דודי, ראובן ז"ל, שילדה לו את בנו: **אליה לייזער**, והיתה אחות אשתו של ר' חיים־עוזר גרודז'ינסקי, רבה של וילנא. הוא נשא לאשה את אחות אמי; הדודה רחל ע"ה.

גם בעיסקיהם אחרי פטירת סבא ז"ל, המשיכו יחד. אנשים לא הבינו איך זה שכל אחד לקח רק מה שהיה נחוץ לצרכי ביתו. אנשים אמרו לר' ראובן־דב: לך יש רק בן אחד ולר' גדליה חמישה ילדים.

לכבוד חתונת אחותי חנה ע"ה, כתב דודי מלונדון שבאנגליה, שם התגורר באותה עת, מכתב לאבי, שבו הוא מציין כיצד במשך 40 שנה גרו, למדו ועבדו ביחד מבלי שיהיו ביניהם ויכוחים וחילוקי דעות (המכתב התפרסם במלואו בספר שהוציא בן אחי: "כתבי הסבא מקלם" חלק שני עמ' תקע"ה).

אבי אמי היה הרב **ר' אבא רובין** ע"ה, שנודע בשם: **העילוי מבריסק**. הוא היה תלמיד חכם ידוע. נולדו לו; אמי ושלושת אחיותיה, ע"ה.

להורי היו ששה ילדים; חנה, ריבה, דבורה (אני), שמחה זיסל והירש, (שנקראו על שם רבותיו של אבא), ואחי, ישראל דוד, (על שם סבא ז"ל).

חיינו טוב. התגוררנו בהומל, בבית מרווח שהיו בו חדרים רבים. שנים מן החדרים היו מיועדים לסבתי מצד אבי והעוזרת המיוחדת ששרתה רק אותה. הדוד ר' ראובן ומשפחתו התגוררו לידנו. ביתנו תמיד היה מלא אורחים.

לא שיחקנו עם ילדים בחוץ, היות והסביבה היתה חילונית. לצורך לימודינו נשכרו עבורנו תמיד מורים פרטיים.

כאשר חגגו את יום ההולדת השבעים של סבתי ע"ה, כתבו בניה לכבודה ספר תורה. מסיבה גדולה נערכה לכבוד הכנסת ספר התורה. שש כרכרות רתומות לסוסים הוזמנו להמתין ליד הבית ולהוביל את התהלוכה. סבתי ע"ה התנגדה לכל הפאר וההדר הזה, באמרה שזה יגרום לעין הרע.

באותו יום שיחקו הילדים באגוזים. לפתע, בלע אחי ישראל דוד קליפת אגוז והחל להשתעל. המבוגרים היו עסוקים מדי בטיפול באורחים הרבים ולא שמו לב לכך בתחילה, אך משעברו ימים רבים והשיעול לא פסק, לקחה אותו דודתי רחל, אחות אמי ע"ה ואשתו של ר' ראובן־דב, לרופאים בחצי האי קרים שבדרומה של רוסיה. נהגו לאמר שהאקלים הנוח ששרר בחצי האי טוב למחלות ריאות. (כמובן שמכשיר רנטגן לא היה קיים אז ולא יכלו לברר את הסיבה האמיתית לשיעול).

בדיוק אז פרצה מלחמת העולם הראשונה והדוד ראובן־דב נסע אל אשתו לקרים. למעשה, פעולת החסד של דודתי, שנסעה עם אחי לרופאים, הצילה אותם ממוראות המהפיכה הבולשביקית, היות והדרום נכבש על ידי הקומוניסטים הרבה יותר מאוחר.

אחי נפטר בקרים ודודי ודודתי הצליחו לצאת את רוסיה ולהגיע לליטא, לעיר קלם.

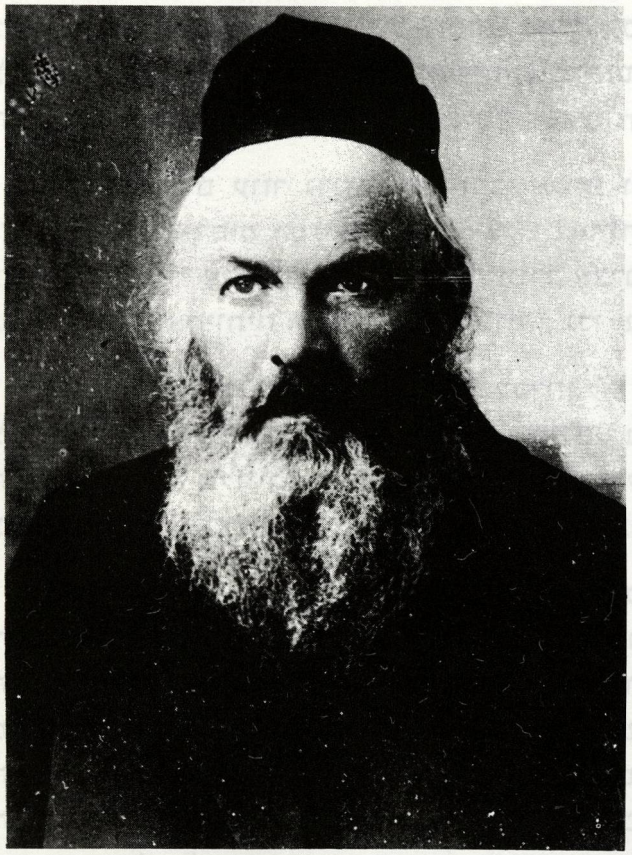
סבא רובין

אבי ז"ל נשאר בהומל לנהל את עסקי המשפחה. היה לו משרד בביתנו. באותה עת היה אבי סוכן גדול של חברה גרמנית לכימיקלים. במשך השנים בהן גרנו בהומל, היו אבי ואחיו ז"ל פעילים מאד בקהילה היהודית. הם היו מייסדי "תפארת בחורים" ודאגו לספק מזון כשר לחיילים היהודיים שהזדמנו להומל במסגרת מוסד שנקרא "מאכל כשר". הם גם היו המממנים העיקריים של מוסדות אלה.

סבתא רייזה

מלחמת העולם הראשונה

רבי אלחנן ווסרמן זצ"ל

מיד עם תחילת המלחמה החלו פליטים לזרום לעיר הומל. זרם הפליטים התגבר בעיקר בשנותיה האחרונות של המלחמה. המצב בעיר הפך חמור יותר ויותר. רבים נדבקו במגיפת הטיפוס ושכבו בבתי חולים. סיכוייהם להחלים היו קלושים, היות והיה בעיר מחסור באוכל ובתרופות. אמי ע"ה היתה מוציאה מן הארון גלילים חדשים של בדים משובחים למפות שולחן ומחליפה אותם בשוק תמורת שק תפוחי אדמה. את תפוחי־האדמה היתה אופה בתנור גדול ובחורי ישיבה היו מחלקים אותם בבתי־חולים לחולים ופליטים. ידוע היה שתפוחי־אדמה אפויים מועילים לריפוי השילשולים שנגרמו בשל המחלה. באחד מביקורינו בירושלים, אצל הרב שמחה וסרמן ז"ל, בנו של רבי אלחנן הי"ד, הוא סיפר לנו, שהוא אחד מאותם חולי טיפוס שנרפאו הודות לאותם תפוחי־אדמה שאמא היתה אופה ושולחת לבתי־חולים בידיהם של בחורי ישיבה בריאים.

רבה של העיר קליקול, הרב כץ (אביו של מחבר ספרי "תנועת המוסר") ומשפחתו התארחו אצלנו תקופה מסויימת. הוא עמד בראש ישיבה והצליח להבריח את

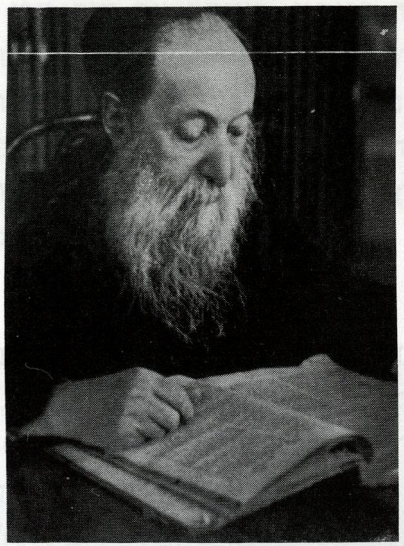
תלמידיו מן החזית. אשתו, הרבנית ע"ה, נפטרה ממחלת הטיפוס ומשפחתו ישבה שבעה אצלנו. היו אנשים שפחדו לבוא לבקר אותנו, מכיוון שחששו להדבק במחלה. האנשים היו אומרים לאמא ע"ה: את אמא לחמישה ילדים - איך את יכולה לתת לאנשים שבאים במגע עם חולי הטיפוס לבוא לביתך? אמא ע"ה היתה עונה בפשטות: **ה' יעזור.** ובאמת, איש מבני ביתנו לא נדבק במחלה.

זה היה בחורף המושלג של רוסיה. בחדר הכניסה לביתנו היתה שלולית מים מהמגפיים הגבוהים של האנשים הרבים שבאו לנחם אותם בזמן השבעה.

הרב ר' חיים עוזר גרודז'ינסקי ורבי אלחנן וסרמן ז"ל, היו בין האורחים הפליטים שגרו אצלנו באותה עת. נדמה לי שגם ר' אלכסנדר ליפקין ז"ל התגורר אצלנו אז. גם הורי אמי ואחיותיה הנשואות, עם ילדיהן, גרו אצלנו.

פעם אחת שלח אותי ר' חיים עוזר לקרוא לר' אליה לייזער. אני רמזתי לו: **ה' נתן רגליים לכולם.** בראש השנה הבא הוא שלח למשפחתנו כרטיס ברכה ובכלל זה כתב שמחל לי, למרות שהייתי בת מעט יותר משנתיים.

כעבור זמן, בסוף המלחמה, לפני הכיבוש הקומוניסטי, התעוררה אנטישמיות גדולה. הבית בו גרנו היה שייך לגוי רוסי. יום אחד, בא בעל הבית שלנו ואמר: מחר יהיה פוגרום. בואו למרתף שלי ביחד עם כל השכנים היהודים ותינצלו. כדי שלא לעורר את חשדם של הפוגרומצ'יקים הוא הזמין אותם לשתות יי"ש בביתו. במרתף יכולנו לשמוע אותם חוגגים. פתאום, החל אחי הקטן הירש לבכות.

רבי חיים עוזר גרודז'ינסקי זצ"ל

רבי אלכסנדר ליפקין זצ"ל

אנשים התחילו לרטון - יותר טוב לחנוק אותו, אחרת נהרג כולנו. אמי הפסיקה להניק אותו, מרוב ההתרגשות של אותם הימים ולא היה לה חלב, אך היא בכל זאת ניסתה להניק אותו והוא השתתק ונרגע. בבוקר המחרת יצאנו מהמרתף ונמצאו יהודים הרוגים ברחוב. שמענו שמועות שבעל הדירה שלנו היה למעשה בין מארגני הפוגרום ואותנו הוא הציל - פשוט, מכיוון שדאג לכיסו ולכן רצה להציל את היהודים "שלו".

אבי היה הולך באופן קבוע לתחנת הרכבת, אפילו בשבת, להביא פליטים הביתה, כדי שיוכלו לקבל מזון ומשקה. אורחים רבים נשארו ללון אצלנו. כאשר כבר לא היו מיטות, הורידו את הדלתות מציריהן ואנשים ישנו עליהן. כאשר התחיל הצבא הרוסי לגייס צעירים, ניסו אבי ואחיו ראובן־דב ז"ל, להציל את בחורי הישיבה מגיוס. הם הקימו בית־חרושת לנשק בעיר טולא. כל פועל שעבד שם קיבל שחרור מן הצבא. אחרי שהבחורים עבדו בבית־החרושת זמן מה, דודי ואבי שכרו במקומם אנשים מבוגרים והבחורים היו חופשיים להמשיך ללמוד תורה, למרות שבאופן רשמי היו פועלים בבית החרושת.

החינוך בביתנו

בתי ע"ה חינכה אותי מקטנות לתת צדקה. היא נהגה לאפות הרבה חלות קלועות ביום חמישי והיתה קונה יין ונרות. ביום שישי היתה לוקחת אותי לבתי העניים. היינו עוברות מבית לבית ומשאירות מאחורינו חבילה. כאשר כבר לא ניתן היה להשיג יין, היתה קונה צימוקים, כדי שהאנשים יוכלו לבשל מהם יין לקידוש. היא התייחסה לעניים בכבוד רב ותמיד הסבירה לי שהם אינם אשמים בעוניים ושאין להתייחס אליהם כאל נחותים בשל מצבם. (בהספד לאבי ז"ל, אנשים הדגישו שלמרות היותו אמיד, מעולם לא היה גאה).

ביתנו היה פשוט וצנוע, בלי שום מותרות. הדסלרים השתמשו בעושרם בעיקר לצדקה ומעשים טובים.

אנחנו הילדים, יראנו מאד מאבא. הוא צריך היה רק להסתכל עלינו וזה הספיק כדי להעמיד אותנו במקום. הוא לא נישק ולא חיבק את הילדים. אולי זה היה מפני שגדלנו בתקופה סוערת כל כך. זכורה לי רק פעם אחת שבה אבא העניש אותי.

זה היה כאשר שיחקתי בחצר עם בנים שלמדו בחדר, בעבור זה נענשתי. אבי נהג להמתין יום שלם בטרם העניש, כדי שהפחד מהעונש יחדור עמוק לנפש.

בין הורי לא היו מריבות מעולם, ומעולם לא שמענו אותם מרימים את קולם. עד שהייתי בת 15, אפילו לא תארתי לעצמי שהורי יכולים לחשוב באופן שונה זה מזה על נושא מסויים. פעם קרה שעברתי במסדרון, קרוב למקום בו היו הורי ושמעתי אותם מתווכחים בלחש על איזו בעיה. אפילו אי ההסכמה שלהם נעשתה באופן כה שקט.

אבא תמיד חלק לאמא כבוד רב. הוא נהג לאמר: נו, בכיסא של אמא? או: האם אמא לא אמרה כך?

בהסתכלי 60 שנה אחורה, איני יכולה לחשוב, ולו על דבר אחד שאבא ז"ל עשה ואפשר להעביר עליו את הביקורת הקלה ביותר.

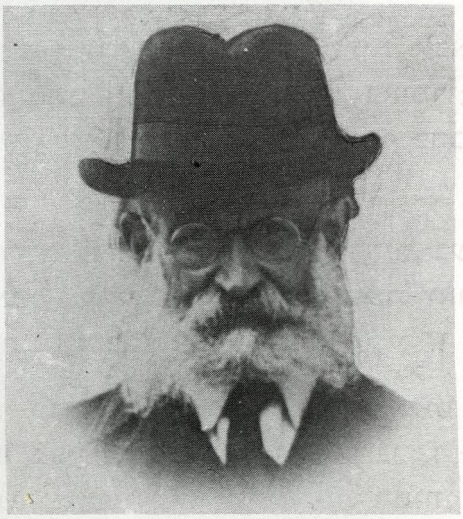
ראיתי את אבא מעט מאד. אם התעוררתי מוקדם, יכולתי לשמוע את ניגון הגמרא שלו מתנגן. כאשר הלכתי לישון בשעה מאוחרת בערב, שמעתי אותו לומד באותו ניגון. הוא היה אדם שקט ומאד רציני. לא היה לו כלל

זמן פנוי. כל רגע שהיה פנוי מעיסוקים אחרים, היה מוקדש ללימוד תורה. היה לו קול ערב מאד, אבל שמענו אותו רק כאשר למד.

הוא עשה מעשי חסד רבים, אך מעולם לא דיבר עליהם, כך שכמעט ולא ידענו על פעלו וגם מה שידענו, שמענו מאחרים ולא ממנו.

מן השעה שש בבוקר, עד שתים עשרה וחצי בצהרים, הוא התפלל ולמד, בלי הפסקה אפילו לארוחת בוקר. בשעה אחת בצהרים אכלנו את ארוחת־הצהריים. במהלך הארוחה שמענו רק דברי תורה, כגון פרשת השבוע, או על מצוות, או נושא כלשהו שאבא למד באותו יום. מעולם לא שוחח על פוליטיקה או על עסקים. אבא היה מעלה בדרך כלל בתור נושא לשיחה מאורע שקרה לא מזמן. קרה פעם שאח אחד היכה את השני. על נושא זה קיבלנו הרצאה של שעתיים. מעולם לא עלה על דעתנו לאמר: אני לא אוהב את האוכל. המזון שאכלנו היה פשוט, והיה עלינו לגמור את כולו. אם לא רצינו, ישבנו בשקט ליד השולחן עד לתום הסעודה. כמובן שלא קיבלנו שום דבר אחר לאכול במקום הארוחה. מריבות ליד השולחן היו מחוץ לתחום.

להורינו היה רק זמן מועט להקדיש לנו. הזמנים היו קשים מאד. לעומת זאת, לכל ילד היה תפקיד מיוחד בבית, למרות שהועסקו בו שתי משרתות. כנראה שזה היה מטעמי חינוך. אני זוכרת, שבתור ילדה קטנה, הייתי עומדת על שרפרף בחדר הלימוד המיוחד של אבא ומאבקת את ספרי הקודש שלו. אבי מאד הקפיד בכבודם של ספרי קודש ולימד אותנו לכסות את הספרים בחדרינו, בשעה שהתלבשנו.

אבא - ר' גדלי' דסלר

אמא - ברטא דסלר

אמא

מי היתה ידועה כאשת חיל. כאשר גרנו בקלם, קרה פעם שנערה צעירה, בתו של הרב פייבלזון, שתתה בטעות רעל ביום שבת. בני המשפחה פנו לאמי וביקשו ממנה שתיקח אותה לעיר שאוול. רב העיר, ר' קלמן בנישביץ פסק שהן צריכות לנסוע בדרך הראשית של העיירה, כדי שאנשים יראו שצריך לחלל את השבת עבור פיקוח נפש. אנחנו הזדעזענו מאד כאשר ראינו את אמא שלנו נוסעת בעצם יום השבת! אמא ידעה שפות רבות: גרמנית, צרפתית, רוסית וליטאית. בהיותה נערה צעירה היו לה מורות פרטיות לשפות. (גם אותי חשבו לשלוח לעיר פרנקפורט שעל המיין, בגרמניה, כי שם היה באותה עת בית הספר הדתי הטוב ביותר לבנות).

בתקופה מאוחרת יותר, כאשר אחי זיסל חלה, קראה אמי את כל הפרסומים הרפואיים הקשורים למחלתו. כאשר הם הגיעו לשוויץ, עמדו הרופאים השוויצריים נדהמים לנוכח ידיעותיה ברפואה, ואפילו שאלו אותה אם למדה רפואה.

פעם קיבלה אשתו של הרב פיאנקו - ראש הישיבה הקטנה בקלם, שטף דם והם נזקקו לייעוץ רפואי. היות ובקלם לא היה עדיין רופא באותה עת, פנו לאמי שתעזור ותייעץ.

לאמא לא היה זמן פנוי. היא תמיד היתה עסוקה במעשי חסד. כל עוד שסבתא - אמה של אמי היתה חזקה ובריאה, היתה היא זו שניהלה את משק הבית, בזמן שאמא היתה עסוקה מחוץ לבית. סבתא רובין ע"ה נפטרה בשנת 1927 בהיותה בת 72.

סעודות השבת בביתנו ארכו שעות. אבא היה מכין במו ידיו את הנרות ועוד איזה משהו, באומרו; שכל אחד ואחד צריך לעשות משהו כדי להשתתף בהכנות לכבוד שבת.

תמיד היו לנו לפחות שלושה אורחים, בעיקר בחורי ישיבה. אמא נהגה לאפות הרבה עוגות ואת הטובות ביותר היתה שומרת עבור האורחים.

כאשר עוד התגוררנו בהומל, הגיעה אלינו פעם אשה, מהפליטים מפולין והביאה איתה ילד בן 13 - צבי לוין. היא ביקשה שאבא יקח אותו תחת חסותו ויפקח על לימודיו וחינוכו בישיבה המקומית. משנסתיימה מלחמת

העולם הראשונה, הבריח אותו ילד - צבי לוין, את הגבול והגיע לקלם. הוא הפך לאחד מהתלמידים המצטיינים בישיבה. אחרי שנים, כאשר כבר היינו בליטא, ואחותי הבכורה חנה, הגיעה לפרקה, החלו לזרום הצעות שידוכים עבורה, אך אבי סירב כל פעם מסיבה אחרת. לבסוף פנה צבי לאבא ז"ל, ואחר כך חזר לחנה והיא הסכימה.

בין תלמידי הישיבה בקלם הושם דגש רב על המנעות מלשון־הרע. שיחות רבות בנושא זה נערכו גם אצלנו בבית. פעם סיפרתי לחברה שלמדה בבית־ספר אחר, שנערה שלמדה אתי בבית ספר "יבנה" (שולמית) בקלם, קיבלה ציון נמוך. בבית הספר שלי, נענשתי ב"חרם" - במשך שבוע שלם לא שאלו אותי שום שאלה ולאף אחת מחברותי אסור היה לשוחח אתי. גם בבית קיים אבי שיחות ארוכות על חשיבות ההמנעות מלשון הרע. בני המשפחה לא הזכירו בדבריהם שאני אשמה, אך המסר היה ברור לגמרי. כל אותן שיחות פעלו עלי יותר מכל עונש אחר.

אני הייתי היחידה מבין הבנות במשפחתנו, שלמדה בבית ספר. במשך 5-4 שעות ביום למדנו לימודים כלליים. במסגרת לימודי הקודש למדנו את התפילות ואת ביאוריהן וכן את כל המצוות שנשים חייבות לדעת בכדי לנהל בית יהודי כהלכתו.

זכורות לי היטב השיחות שניתנו לבחורי הישיבה אחרי סעודת השבת, על־ידי הדוד ראובן דוב, בביתנו בקלם. הדגש הראשי הושם על מידות ודינים. הבנות ישבו בחדר צדדי והאזינו לשיחות.

המהפכה

הקומוניסטים הגיעו להומל בערך בשנת 1918. מיד עם הגיעם, הם החלו להחרים את כל בתי העסק ובתי החרושת של העשירים. לאבא ז"ל היה ידיד, שהעסק בבעלותו הוחרם על ידי השלטון החדש, אך נותרו בידיו תכשיטים רבים וכסף. הוא התכוון לברוח והיה זקוק למקום מחבוא לרכוש שנשאר לו. הוא ביקש מאבא ז"ל שיחביא את חפצי הערך ואת קופסת התכשיטים שלו. אבא הרים אחת מקורות העץ של רצפת חדר האוכל והטמין את האוצר מתחתיו. אנו הילדים לא ידענו דבר על כך.

הקומוניסטים החרימו חדר אחד מביתנו ושיכנו בו יהודי אחד. עוד קודם לכן הוחרם העסק שלנו וכל הכסף שהיה לנו בבנק.

זמן מה לאחר מכן התחלנו לסבול מעוני. אמא החלה למכור כל חפץ שניתן היה להשיג תמורתו מזון. הדייר שלנו שאל את אבא: איך זה שהילדים שלך סובלים רעב? האם אין לך מה למכור. אני אעזור לך.

לאבי נשארה מכונת דפוס קטנה (מפני שכל שאר הרכוש היה מוחרם), אותה החביא בחצר האחורית. הוא נתן את המכונה לשכן, כדי שימכור אותה. לאחר מכן, התברר שאותו איש היה סוכן בולשת, שנהג המשטר החדש "לשתול" בבתי העשירים. באותו לילה הגיעו סוכני הבולשת ואסרו את אבא.

הם התחילו לחקור אותו בקביעות - היכן הכסף שלך?

בחדר סמוך הם עינו אשה, שזעקותיה היו מחרידות. החוקרים נכנסו אל אבא ואמרו לו: זוהי אשתך שצועקת. ירינו ברגלה האחת כדור. אחרי עוד צעקות, נכנסו אליו שוב ואמרו לו בציניות: עכשיו היא כבר גילתה לנו איפה החבאת את כל השאר.

אבא, שהיה מטושטש ומותש ממכות, מרעב ומחוסר שינה במשך יממות שלמות, לא הבחין שלא היה זה קולה של אמא. הם גם שיקרו לו, כדרכם, ואמרו שאמא סיפרה שהוא החביא את הכל מתחת לרצפה ואיימו שהם יוסיפו לענות את אמא. ביאושו, צעק אבא: כל מה שיש שם כלל לא שייך לנו.

באותו לילה פרצה המשטרה החשאית לביתנו, הרסה את הרצפה ולקחה את כל האוצר. לאחר מכן הם ערכו חיפוש בבית וכאשר ראו שלא היתה לנו אפילו פרוסת לחם, האשימו את אבא בבורגנות היות והחביא אוצר בעת שהניח לחמשת ילדיו לרעוב. העונש על "האשמה" חמורה כזו היה עונש מוות, אך יצא שאחד השופטים היה יהודי - בנו של הקברן שעבד פעם באחד ממשרדיו של אבא ז"ל. הוא אמר לתובע: אני מכיר את דסלר מזה שנים רבות. אני בטוח שהוא לא החביא את הכסף מפני שרצה להחביא אותו מהממשלה, אלא מכיוון שהוא אף פעם לא יגע בדבר שלא שייך לו. (אכן, האמת היתה שאמא ע"ה מכרה כמעט כל מה שניתן היה למכור, רק בכדי להאכיל את המשפחה, מכיוון שהיינו על סף רעב ואנשים שהיו עשירים בעבר לא קיבלו כלל עבודה).

צוות השופטים ההוא החליט, שלמרות שלא מגיע לאבא עונש מוות, הרי שמגיע לו מאסר עולם. על "פשעו" זה, הוא נשלח לבית־כלא בלנינגראד.

אמא לא התייאשה, היא ערערה נגד גזר הדין ונסעה למוסקבה, כדי להגיע ללנין שהיה מקבל אנשים לראיונות אישיים. היא נסעה לשם ברכבת משא שהובילה קורות פלדה. רכבות נוסעים לא פעלו באותה עת. ביושבה מעל קורות הפלדה, החלה הרכבת בנסיעתה ורגלה של אמא נתפסה בין שתי קורות שהתחברו עם תחילת הנסיעה. נוסעים אחרים שהיו על הרכבת באותה שעה התאמצו מאד להפריד בין הקורות ואמא הצליחה לשחרר את רגלה. כאשר הגיעה למוסקבה לא היה לה כסף או אוכל. התחנה הראשונה שלה היתה קיוסק פינתי, שם ביקשה וגם קיבלה מעט מים ופיסת נייר.

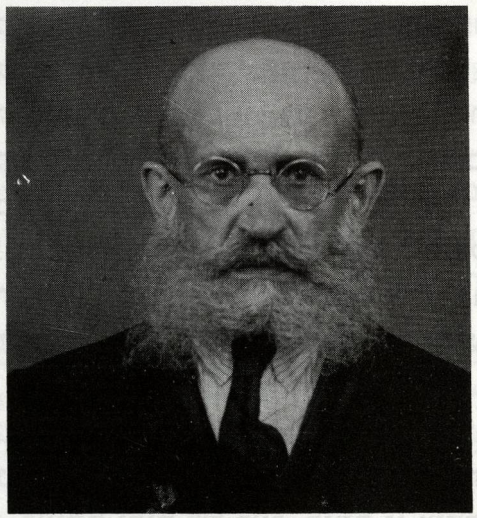
היא כתבה על הנייר: אני מבקשת שיחזירו לי את המפרנס של חמשת ילדי הגוועים ברעב. כדי להגיע ללנין היה עליה להמתין זמן רב מכיוון שאנשים רבים ביקשו להכנס אליו. בהגיעה תורה, היא מסרה לו את פיסת הנייר והוא ציווה לערוך לאבא משפט חוזר. אחרי ששהה שנה שלמה בבית הסוהר, העבירו הקומוניסטים את אבא למוסקבה והתבוננו מחדש בכל המסמכים הנוגעים לעניין. עוד בטרם הספיקה אמא לשוב הביתה, קיבלנו מברק: **"דסלר שוחרר - לנין".**

במשך אותה שנה אמא לא ידעה היכן אבא נמצא. לא נתקבלו ממנו כל מכתבים, רק מישהו אמר שאבא נמצא בבית הסוהר בלנינגראד. באמצעות פרוטקציה, הצליחו להעביר לו חבילת מזון. כאשר אבא ז"ל חזר הביתה, הוא לא סיפר מילה על כל העינויים והרעב שהיו מנת חלקו. הדבר היחיד שאמר לנו היה; שבכל תנאי ובכל מצב עלינו לשמור מצוות ושבת. כששאלו אותו אם קיבל את חבילת המזון, סיפר לנו אבא ז"ל; שביום בו הגיעה החבילה התקבלה פקודה להעביר אותו לבית־סוהר אחר בלנינגראד. היו לו התפילין והסידור שלו עמו, והוא לא יכול היה לטלטל אותם היות ואותו יום היה יום שבת. לכן, הוא נתן את החבילה לסוהר שליווה אותו ברגל, תמורת הבטחה שהוא ישא עבורו את הסידור והתפילין. באותם ימים של רעב, היתה זו עיסקה נפלאה עבור הסוהר, אך אבא ז"ל המשיך לרעוב.

כאשר חזר אבא הביתה, הוא היה רזה כשלד. הוא היה רק בן 40, אך שערו הלבין כשלג. כאשר אמא יצאה לתחנת הרכבת לקבל את פניו, היא חיפשה אותו בכל מקום, עד שלפתע, ניגש אליה איש זקן ושאל אותה: האם את לא מכירה את בעלך? עד כדי כך הוא השתנה במשך שנה.

מיד עם שובו של אבא, החליטו הורי לעזוב את הארץ המושחתת הזו. בתעודת הזהות של אבא היה כתוב בטעות שנולד בפולין ועל סמך זה התירו לנו לעזוב את רוסיה.

נסענו ברכבת משא. בקרון בו נסענו היה רק תנור ברזל וקומקום, שבו ניתן היה לחמם מים באמצעות עצים.

אבא אחר המאסר של הקומוניסטים

כאשר הגענו לגבול לטביה, שמו אותנו בהסגר - קאראנטינא. שם נדבקנו, אנו הילדים בסקרלטינא.

בעיר יעקובשטאט, בלטביה, התגוררה אז אחות אמי - מינה רוזנטל עם משפחתה, הם אספו אותנו אליהם, למרות שגרו בבית שנותר הרוס למחצה בעקבות המלחמה. הם ארחו אותנו יפה מאד, אך לדאבוננו הרב, נדבקו מאיתנו שתי בנותיהם בסקרלטינה ואחת מהן נפטרה. גם אני חליתי בסקרלטינה באופן קשה מאד. כתוצאה מן המחלה פיתחתי דלקת אזניים חמורה, דלקת בקרום הלב ודלקת כליות קשה. במשך שנה שלמה הייתי מאושפזת בבית חולים לילדים בעיר ריגה.

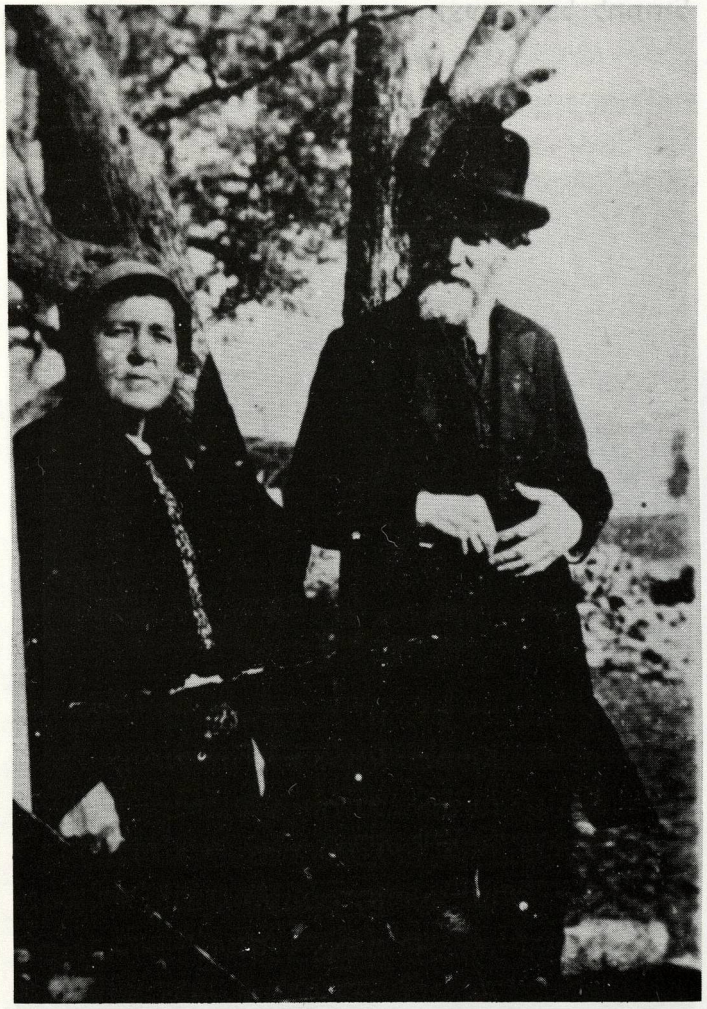
אמא - אחרי מאסרו של אבא

הדבר היחיד שאני זוכרת מאותה תקופה, היה שאבא ז"ל בא לבקר אותי יום אחד וראה שאני לא אוכלת מחוסר תיאבון. במיטה שלידי, שכבה ילדה בת גילי שגססה מאותה מחלה. זו היתה הפעם היחידה בחיי שראיתי דמעות בעיניו של אבא ז"ל. כאשר הילדה במיטה הסמוכה נפטרה, הייתי כל כך נפחדת, עד שהתחלתי להכריח את עצמי לאכול וכך נרפאתי ב"ה (יתכן שהזמן הרב שעבר מאז גורם לי לחשוב שהדמעות בעיני אבא צבטו בליבי יותר מהמאורע הטרגי שהתרחש לנגד עיני, אך גם אם זכרוני מטעה אותי, ברור שאותן דמעות "פלאיות" לא נתנו לי מנוח ומרגוע, והלחיצו אותי לאכול הרבה מעבר למה שהייתי מסוגלת בדרך הטבע).

בהזדמנות הראשונה שהיתה לנו, עברה המשפחה לקלם שבליטא.

קרובי משפחה אחרים שסבלו מהמשטר הקומוניסטי היו דודי ודודתי, אחות אבי, הדודה אסתר. היא ובעלה, הר' משה גורדון, נשארו בביתם הגדול במינסק שברוסיה הלבנה. אחרי שהקומוניסטים החרימו את ביתם, הם נותרו לגור בעליית הגג של ביתם. למרות שהפכו לפתע לעניים, הם אספו ילדים עזובים והדוד משה לימד אותם תורה במסירות נפש ממש, למרות שהדבר נאסר על ידי הקומוניסטים. הדודה אסתר ע"ה היתה מכבסת ומתקנת את בגדיהם העלובים. (עובדות אלה נודעו לי מפיו של אחד מאותם ילדים שנותר בחיים, לאחר שכבר הגענו לארץ. שמו היה יצחק שחנוביץ ז"ל).

עובדות אלה נודעו לנ.ק.וו.ד. וחייו של דודי ז"ל היו בסכנה. זמן מה לאחר מכן הוא נאסר. דבר מאסרו נודע בחו"ל. בידי השלטונות הקומוניסטיים היו 13 רבנים שנאסרו ב"עוון" זה והודות לפעילות נמרצת לטובתם מחוץ לרוסיה, הוחלפו דודי ו־12 הרבנים האחרים בשנת 1921 תמורת מספר מרגלים שהיו כלואים בידי האנגלים.

הדוד ר' משה גורדון ודודה אסתר

הוצאות הנסיעה משם לארץ ישראל היו ששת אלפים דולר. בנו של ר' משה, הרב ישראל דוד גורדון, שהיה אז ראש ישיבת וילקומיר, עמד בדיוק להתארס עם בתו של הרב מילוק. היות והרב התכוון להעניק לבתו נדוניה מכובדת, כדי שהזוג הצעיר יוכל להתחיל את חייו המשותפים באופן מסודר, ביקש ממנו בן־דודי לתת לו את הכסף כדי שיוכל לממן להוריו את הוצאות הנסיעה לארץ־ישראל. הייתי נוכחת בחתונתם והם התחילו את חיי הנישואין בלי שיהיה להם אפילו רהיט חדש אחד.

קלם

בית הכנסת בקלם

כשהגענו לקלם, מצאנו שם את הדוד ר' ראובן דב ואת הדודה רחל אשתו, שהיתה אחות אמי. הדוד היה המנהל הרוחני של הישיבה הגדולה. בתחילה גרנו בביתם של ר' דניאל מובשוביץ ואשתו, ר' גרשון מיידניק ואשתו, אמן וסבתן של שתי הנשים, שהיו בנותיו של ר' נחום זאב זיו ז"ל והצדקנית נחמה ליבא ברוידא ע"ה, אשתו של ר' צבי הירש ברוידא ז"ל, שכבר אז היתה בעלת אישיות מיוחדת במינה.

כאשר הסתדרנו מעט, עברנו לגור בדירה נפרדת. הרב ר' אליהו לאפיאן ז"ל גר ברחוב מולנו. למרות שהיו להם אחד עשר ילדים משלהם, אימצה אשתו ילדה שאמה נפטרה בלידתה אותה. ברוב הישיבות נהוג היה באותה עת, שבני הישיבה הקטנה סועדים בכל יום בבית אחד מאנשי הקהילה. למרות שהדבר היה לרצונם של המארחים, החליטו ראשי הישיבות בקלם שזוהי פחיתות כבוד לתלמידי הישיבה ולתורתם, לכן אירגנו מטבח עבור תלמידי הישיבות הקטנות. אשתו של ר' אליהו לאפיאן בישלה והאכילה אותם, למרות משפחתה הגדולה, זאת מבלי לקבל כלל שכר עבור טרחתה. כאשר עברה משפחת

הרב לאפיאן ללונדון, לקחה אמי ע"ה את התפקיד על עצמה (בהתנדבות כמובן), ומילאה אותו במשך שנים. כאשר נאלצה אמא לנסוע אל מחוץ לעיר, הייתי אני מבשלת את הארוחות. היתה גם עוזרת שתפקידה היה לנקות את הבית אחרי כל ארוחה, היות והרצפה היתה מתמלאת בוץ ורפש. באותה עת הרחוב לא היה מרוצף עדיין. האוכל היה מרק בשר ותפוחי אדמה כתוספת לבשר וללחם.

בחג השבועות, אחרי לילה שלם של לימוד תורה, היו הבחורים מגיעים לביתנו לקידוש השכם בבוקר ומקבלים עוגות וקפה. הם היו באים בקבוצות של כעשרים בחורים כל אחת. מרגש מאד היה לראות אותם מדברים בלימוד גם לאחר שלמדו כל הלילה ולא ישנו כלל.

כאשר היו הבחורים הללו מסיימים את הישיבה הקטנה, שראשיה היו ר' ישראל סתם ור' שלמה פיאנקו, היו נוסעים ברובם לטלז, או לוילקומיר, או לפוניבז', כדי להמשיך ללמוד ואחר כך, היו רוצים להתקדם לישיבה הגדולה של ה"קלמ'ר תלמוד תורה". שמה הצנוע של הישיבה העיד על ענווה. הישיבה היתה מפורסמת בשל רוח המוסר המיוחדת ששררה בה. בכל חודש אלול, היו בעלי מוסר מפורסמים מגיעים לקלם לשם התעוררות ומבלים את כל חודש התשובה בישיבה.

גן הילדים בקלם

במשך כל חודש אלול שררה בבית אימרה מיוחדת: "**המעיטו בדברי חול**". לנו הילדים היתה תחושה שמגיע משהו רציני, מיוחד וחשוב ביותר, שחדלנו לשחק והבטנו ביראת כבוד באורחים הנכבדים וברצינות הניבטת מעיניהם.

רבי אלחנן וסרמן ז"ל, רבי אלכסנדרר ליפקין ז"ל ואפילו בני משפחת החפץ חיים (אינני זוכרת בדיוק אם היה זה חתנו או בנו, שהתארחו אצלנו) היו בין הבאים לקלם בחודש אלול. יותר מכולם אני זוכרת את הדרת פניו של ר' אלחנן. אנחנו הילדים רחשנו לו יראת כבוד עצומה וממש פחדנו מעצם נוכחותו.

רבי דניאל מובשוביץ היה בעל בתו הבכורה של ר' נחום זאב זיו, ואחרי מות חותנו כיהן כראש ה"קלמ'ר תלמוד תורה". מלבד גודל למדנותו, הוא הצטיין באהבתו לבריות. תמיד נהג להקדים לאמר שלום לכל איש ואיש. חוטבי העצים ושואבי המים היו מנסים להתחרות איתו ולהספיק לאמר לו בוקר טוב, לפני שהוא יאמר להם בוקר טוב, אך מעולם לא זכו לכך.

רבי אליה לייזר דסלר היה החתן השני, ורבי גרשון מיאדניק בעלה של הבת השלישית. ר' גרשון היה בעל מרץ בלתי נדלה. באופן עקרוני, הוא היה ממונה גם על ניהול ענייניה הכלכליים של הישיבה. באותה עת התבססו הכנסות הישיבה על בניין בקובנה, שהוריש לטובת הישיבה ר' שלום זיו, קרובו של ר' נחום זאב זיו. היה זה בניין גדול ששכן במרכז העיר. בבניין היו דירות רבות וכן שש חנויות. משכר הדירה שנגבה מן הדיירים התקיימה הישיבה.

בקלם גרו כ־2,000 נפש. לא כולם היו דתיים, אבל איש מבני העיירה לא העז לחלל שבת בפרהסיה. ניתן לתלות עובדה זו במידה רבה ליראת הכבוד שרחשו האנשים לתלמוד תורה. משפחות ההנהלה התנהגו בצניעות מופתית. לנשותיהם של ר' דניאל ור' גרשון היו ידיעות נרחבות בהשכלה כללית. כל מי שהיה זקוק לעזרה, ידע שהוא יכול לפנות אליהן, בלי קשר למידת היותו דתי. אשתו של ר' דניאל ז"ל היתה כותבת מכתבים לחו"ל עבור כל מי שנזקק לכך, היות ושלטה בשפות רבות באופן שוטף.

התדמית החיובית הזו היא שיצרה את הכבוד שרחשו בני העיירה לדת.

שנים רבות אחרי אותה תקופה, ביקרתי ביחד עם בעלי את אחותו ע"ה שגרה בקלם. חיה, אשתו של ר' דניאל ופרידה, אשתו של ר' גרשון, באו להזמין אותנו לארוחת צהרים בביתן. התייחסו אלינו כאילו היינו אורחים מכובדים ביותר. במקרה, ארע שקמתי מהשולחן ועברתי ליד המטבח בשעה שהגישו את המרק ושמעתי את שתי הנשים המכובדות הללו מדברות ביניהן: האם מזגת כבר את התה בקעריות המרק שלנו? את בטוחה שגוון התה דומה לגוון של המרק שהגשנו לכולם? זו היתה דוגמא מאפיינת לחוסר ההתחשבות שנהגו בעצמן.

מן השנים בהן גרנו בקלם, זכור לי שר' גרשון נהג להשקיע מאמצים רבים כדי לקרב את הבריות ללימוד התורה ולקיום המצוות. ובכל זאת, זכור לי שהיו שלושה בחורים יהודיים בגיל 18־17, שהיו קומוניסטים בהשקפותיהם, דבר שהיה אסור בתכלית האיסור בליטא.

הם נאסרו ור' גרשון נחלץ מיד לעזרתם. הוא הלך לבית הכלא, כשבידו בקבוק יי"ש, פנה למפקח המשטרה, התיישב איתו והחל לדון איתו בעניינם של הבחורים. הוא מזג שתי כוסות ובשעה שהגוי לגם מכוסו, שפך ר' גרשון את תכולת כוסו לעציץ שעמד ליד השולחן. כך הוא משך את מפקח המשטרה במשך זמן רב, עד שהבחורים הצליחו לברוח. הם הצליחו להמלט מליטא והגיעו לאפריקה, מקום בו הקימו משפחות לתפארת. אל אותה מצוות פידיון שבויים אותה הוא קיים במסירות נפש שכזו, היה ר' גרשון מתייחס בבדיחות הדעת באמרו: אני לא רוצה לחשוב מה קרה לעציץ המסכן ההוא. הוא תמיד ניסה לקרב את הלא דתיים ומעולם לא דחה אותם.

אבי ז"ל נהג באותו אופן. למרות שבערים רבות היה חילול שבת בפרהסיה, לקלם לא הגיעה התופעה בשל הדוגמא האנושית הנפלאה שראו האנשים למול עיניהם.

רב זליג תרשיש נהג ללכת בטלית ותפילין במשך כל היום כולו. הוא למד כל היום ואמר תהילים ונהג לצאת לטיולים ביער. אפילו הגויים כיבדו אותו מאד. כאשר ראו אותו הולך, היו עוצרים את עגלותיהם וממתינים עד שיעבור.

פעם נערכה בקלם חתונה והגיעו אליה אורחים לא דתיים רבים מהעיר שאוול. הם תכננו לערוך ריקודים מעורבים במוצאי שבת. ר' זליג הופיע והתחיל להתפלל

חיה - אשתו של ר' דניאל מובשוביץ

אחותי ריבה, ופרידה - אשתו של ר' גרשון מיאדניק

מעריב במקום המיועד לריקודים. בשל הכבוד שרכשו לו האורחים התפזרו כולם והריקודים לא יצאו אל הפועל.

בקלם היה יהודי אחד ממוצא פולני, שהיו לו פאות ארוכות מאד, דבר שלא היה מקובל במקום. הילדים קראו לו "מנדל די פאה". הוא התחתן עם אשה אילמת כדי שיוכל להיות בטוח שבביתו לא ישמע לשון הרע לעולם.

אלמנתו של הרב, שהיה שכן שלנו, היתה בעלת חנות קטנה למצרכי מזון. בימים ההם היו רווחיהם של בעלי החנויות זעומים מאד. אני זוכרת שהיא נהגה לתת לילדיה כעכים ושאר מיני מאכלים טובים והיא עצמה הסתפקה באוכל הפשוט ביותר.

למשפחת אודווין האמידה היו עשרה ילדים. בכל חתונה שנערכה לזוג עני, היתה הגב' אודווין ראשונת המשתתפות. היא היתה באה תמיד לבושה בהידור, יחד עם אחת מבנותיה שהיו חינניות ובנות חיל, ומביאה מתנה יפה לזוג הצעיר. באופן זה היתה מכבדת את העניים ומרוממת את מצב רוחם. כאשר היו עוברות ברחוב שליד הבית הכרכרות הרתומות לסוסים והיו מרעישות בעוברן, היה הבן ר' יוסף ז"ל עומד ברחוב - לפעמים במשך שעות, ומבקש לנסוע לאט היות ואביו ישן. עד כדי כך הקפידו בכבוד האב. בני המשפחה גם היו בעלי צדקה גדולים.

אנשים רבים בעיר היו עניים. אחיות נהגו לחלק ביניהן זוג אחד של נעליים. מי שהצליח ללמד תלמיד חלש ממשפחה עשירה, היה בר־מזל, מכיוון שהיה זוכה לקבל ארוחת צהריים בחינם. חברתי, שושנה קלופ, למדה בסמינר בטלז. בכל שנה, היא היתה מגיעה ללימודים באיחור של חודשיים מכיוון שלהוריה לא היו האמצעים לממן לה נסיעות פעמיים בשנה. לא כולם זכו לאכול בשר עוף בשבת. רק אם היה חולה בבית, נהגו לקנות עבורו רבע אבטיח או מאתיים גרם ענבים. הגויים היו עובדי אדמה ובשל כך לא חסר להם אוכל. עבור היהודים, היה הדבר קשה יותר.

בתחילת מגורינו בקלם היה מצבם של הורי טוב יותר. בבנק באנגליה נשאר למשפחה סכום של כ־חמישים אלף לירות שטרלינג מהתקופה שלפני המלחמה. בני המשפחה החלו בעסקים, אך הדברים לא הלכו. לדוגמא, הם בנו בית־חרושת למיצוי שמן מגרעיני חמניות. ביום בו היה המשלוח הראשון מוכן, הבעירו שני רועים מדורה קטנה ליד שדות חציר במרחק של כ־חמישה קילומטרים מקלם. לפתע, נשבה רוח חזקה ושדות החציר החלו לבעור. השריפה התפשטה למרחק והגיעה גם לבית־החרושת. השמן המוכן גרם לכך שכל בית החרושת ושורה שלמה של בתים בסמוך, יעלו באש. מסמכי בית־החרושת נשלחו לחברת הביטוח שבועיים קודם השריפה, אך היות וסוכן הביטוח נהג לאסוף פוליסות מאנשים רבים ורק אחר כך נסע בעגלה לסוכנות הביטוח, לא הספיקה הפוליסה של בית־החרושת להגיע לסוכנות וכך הפסידה משפחתנו הון גדול. גם עסקים אחרים לא הצליחו.

האסון שארע לדודה רחל ע"ה

מסירותה של הדודה רחל, לבעלה הדוד ראובן דב, לא ידעה גבולות. בכל בוקר היתה קמה לפניו כדי להכין לו תה חם בחורף, היה זה בעוד חושך. באותה עת, היו מרתיחים מים בסמובר (=מיחם). ראשית היה צורך לשים גחלים בארובה של הסמובר, לזרוק אל תוכו פיסת נייר דולק ולהפיח את האש בעזרת מטלית עד אשר היו הגחלים נדלקות. כדי שלא לגרום לרעש שיעיר את הדוד משנתו מוקדם מדי, הוציאה הדודה את הסמובר לפרוזדור ושם עסקה בהדלקתו. לפתע, התפרצה אש מארובת הסמובר ונאחזה בבגדיה של הדודה. והיא, במקום להעיר את הדוד משנתו, רצה החוצה כדי לכבות את הבגדים בשלג. תוך כדי ריצה, היא נכשלה במדרגות ונפלה למטה. כתוצאה מכך, היא קיבלה זעזוע מוח, בנוסף לכוויות הקשות מהן סבלה.

בהעדר רופא במקום, היתה העזרה הרפואית שניתן היה להגיש לה, מוגבלת ביותר וכך נפטרה הדודה רחל מקץ שבוע ימים.

הדוד ראובן קיבל את האסון קשה מאד, אבל התנהגותו היתה נשגבת מבינתנו, בתור ילדים. הוא נשאר

הדודה רחל, אמא והדודה אולגה אחותו של אבא

לגור יחד עם משפחת בנו וכלתו, כלתו בלומה ע"ה טיפלה בו כמו בת ממש. דאגתה לו היתה יוצאת מגדר הרגיל. היא נהגה לבוא ולהתייעץ עם אמי; אלו מאכלים להכין בעבורו, היות והוא נזקק לדיאטה מיוחדת. חשוב היה לה שהאוכל יערב לחיכו. כך נהגה במשך שנים ודאגה לכך שלא ירגיש עד כמה היה הדבר קשה בתנאים של אותם הימים.

כאשר החמירה מחלתו של הדוד, נסע עמו בנו, ר' אליה ליזער להוועץ ברופאים בלונדון, היות ובקלם לא היה מומחה למחלתו. הם החליטו להשאר בלונדון ולר' אליה ליזער הוצעה משרת רבנות בלונדון. אחרי זמן קצר הצטרפה אליו אשתו בלומה ע"ה, שהיתה אשה אצילית מאד שעשתה מעשי חסד רבים. הדוד נפטר בשנת 1936.

בשנים 1925/6 עבר אבי לקובנה. לאחר שבקלם הפסיד את כל כספו, הוא כתב לאחת מהחברות איתן נהג סבא ז"ל לעשות עסקים וביקש מהם שיתנו לו אשראי. בעל החברה השיב: לבנו של ר' ישראל דוד דסלר, אותו הכרתי לפני שנים רבות כל כך, אתן אשראי וכל מה שהוא רוצה.

אבי הפך לסוכן של חברת כימיקלים גדולה והיה מקבל אחוזים ממה שהצליח למכור לתעשיינים. כמעט את כל רווחיו היה שולח כדי לכסות את החובות שנותרו לנו כתוצאה מהעסקים הבלתי מוצלחים בקלם. הוא עצמו אכל אוכל מבושל רק בשבתות. במשך כל השבוע הוא התקיים על לחם ודג מלוח בלבד. כאשר נודע הדבר לאמא, היא התלוננה בפניו: ומה יהיה עם הבריאות שלך? אבא ז"ל אמר: כל עוד יש לי חובות, איך אוכל להרשות לעצמי "מותרות". במשך שנים לא קנה לעצמו בגדים ואפילו לא חזר הביתה כל שבת, כדי לחסוך בהוצאות ולהחזיר את חובותיו מהר ככל האפשר.

כאשר באתי לקובנה כדי למצוא עבודה, מצאתי אותו גר בחדר אצל הרב רודנער ז"ל (שהיה רבה של חיפה עד לפני זמן לא רב).

רק לפני שנים מספר, בהספד לאחי הירש ז"ל, שמעתי מראש ישיבת סלובודקה, שלמרות מצבו הכלכלי הקשה, אירגן אבא מחדש את "בית המוסר" בקובנה. ר' ישראל סלנטר היה מיסדו של "בית המוסר", שנחרב במהלך המלחמה. אבי היה הרוח החיה של המקום ונהג ללמוד בכל יום משש וחצי בבוקר עד שתים עשרה וחצי בצהריים ורק אז היה נפנה לעסקיו.

שמחות במשפחה

חותי חנה ע"ה נישאה בשנת 1925. משפחתו של החתן, שהיה ממוצא פולני, לא השתתפו בחתונה היות ובאותה עת היו הגבולות בין פולין לליטא נעולים. החתונה נערכה בביתו המרווח של ר' שלמה פיאנקו (ששימש בתור ראש הישיבה הקטנה). כאשר הגענו לקלם, גרנו בדירה גדולה ויפה, אך לאחר שאיבדנו את כספנו, עברנו לגור בדירה קטנה.

בחתונה עצמה, היה החדר הראשון ערוך עבור עניי העיירה. הם היו הראשונים לקבל את האוכל וכאשר הגשתי להם דגים, סרבו לקחת את הראשים, באמרם: את זה תחלקו לעשירים. הגברים ישבו בחדר אחד. הכלה ישבה ליד החתן. לגברים הוגשה סעודה מלאה. לנשים נהגו להגיש רק דברי מאפה ומעדנים,

אחותי חנה

צבי לוין בעלה של אחותי

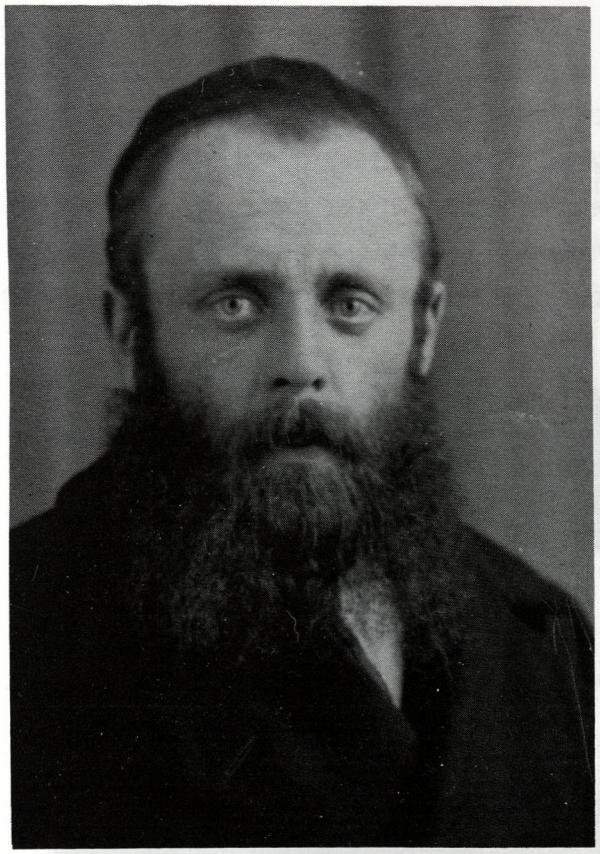
כדי שלא יצטרכו ליטול ידיים, היות והיה צפוף מדי בבית.

בתחילה הובילו את החתן ומלוויו ברחובה הראשי של העיירה לחצר בית הכנסת, ולאחר מכן הובילו את הכלה עם בנות לוייתה. רוב הנשים חבשו מטפחות על ראשן. רק לאמא היתה פאה מפוארת והנשים שאלו: האם זוהי אמה של הכלה, או אמה החורגת? היא נראית צעירה כל כך.

בר־המצווה של אחי שמחה זיסל ז"ל חל בחג הסוכות, ובמשפחתנו חגגו אותה במשך שבוע שלם. הגברים סעדו בסוכה והנשים בבית.

ר' ישראל דוד גורדון

ר' ישראל דוד גורדון, ראש ישיבת וילקומיר ז"ל

בישיבה הגדולה בקלם למד בן־דודי ישראל דוד גורדון, ששימש אחר־כך כראש הישיבה בוילקומיר. עשרות שנים אחר־כך, בהיותנו בסיביר, פגשנו אחד מתלמידיו והוא סיפר עליו, שמלבד למדנותו המעמיקה, היה אוהב את תלמידיו ממש כאילו היו בניו. אם מישהו מהם חלה, היה יושב ליד מיטתו לילות רצופים, עד שהתלמיד הבריא.

מצבנו הכללי בהיותנו בקלם

אשר הגענו לקלם, בהיות מצבנו הכלכלי טוב, שילמנו 60 לי"ט לחודש עבור החינוך של כל ילד. היה זה סכום גדול, היות ולמוסדות החינוך לא היה כל מימון, מלבד שכר הלימוד ששילמו הורי התלמידים. כאשר מצבנו החומרי השתנה, שילמנו עדיין אותו סכום, למרות שהדבר היה קשה לנו מאד. כאשר הלכתי לערוך קניות עבור המשפחה, הייתי קונה לחם שנותר מאתמול, כי הוא היה זול יותר. היות והתביישתי לאמר שהלחם עבורנו, הייתי אומרת שזה עבור התרנגולות. לפעמים היו שואלים אותי בחנות: יש לכם כל כך הרבה תרנגולות? דגים היו יקרים עוד יותר מבשר. נהגנו להכין קציצות בשר ולקשט אותן מלמעלה בפרוסת גזר, כדי שיראו כמו קציצות דג. נעליים חדשות קיבלתי רק בגיל 18. עד אז תמיד נעלתי נעליים שקיבלתי מאחיותי. איש לא ידע שמשפחתנו הגיעה לסף העוני. באווירה ששררה בבית, הדבר כלל לא הורגש.

סבתא רובין, אמה של אמי, שהתגוררה איתנו, היתה אשה יצירתית מאד. היא לא היתה מסוגלת לשבת מבלי לעשות דבר. היא נהגה לסרוג עבורנו ועבור נכדיה האחרים פריטי לבוש שונים. כאשר לא היה באפשרותנו לקנות צמר חדש, היינו פורמים בגדי צמר ישנים, מרטיבים את החוטים ומגלגלים אותם מחדש, כדי שסבתא לא תבחין שזהו צמר ישן. לא רצינו שתדע עד כמה המצב קשה. כעבור זמן מה חלתה סבתא בנמק ברגלה (גנגרנה) ונפטרה בגיל 72.

מחלתו של אחי

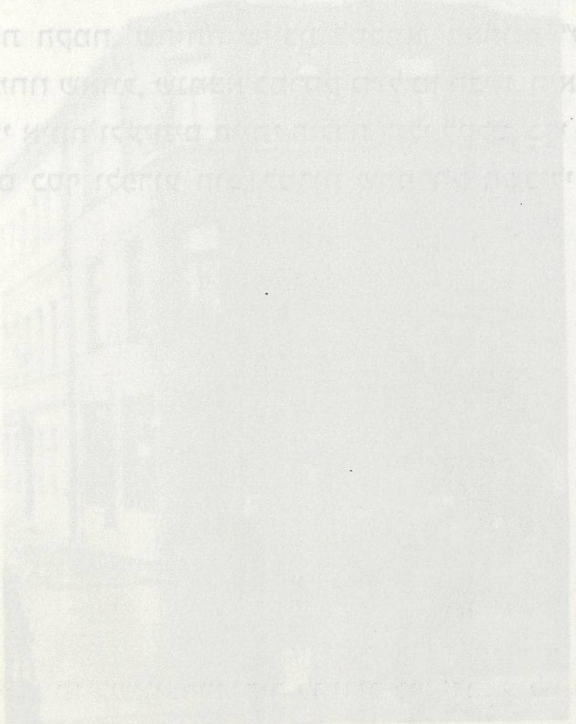
ר' גרשון מיאדניק ואחי בשעת קביעת מזוזה

בשנת 1925 ארעה לאחי שמחה זיסל תאונה. הוא נפל על הקרח ומאז החל להתלונן על כאבים ברגלו. חשבו שזה יעבור והוא המשיך בלימודיו כרגיל, אך מצבו לא השתפר. לעיתים היה חומו עולה והדבר חזר על עצמו מספר פעמים. באותה עת הוא למד בישיבת וילקומיר. ראש הישיבה היה בן־דודנו, ר' ישראל דוד גורדון ז"ל, שהפציר בהורי לטפל בו בדחיפות. אמא ע"ה נסעה לקניגסברג שבגרמניה. הם החלו שם בסידרת טיפולים. למרות מצבנו הכלכלי הקשה, אמא ע"ה עשתה מאמץ עליון בכדי שהוא יקבל את הטיפול הרפואי הטוב ביותר. בריאות ילדיה היתה אצלה בעדיפות עליונה!

באותה עת לא היו עדיין מכשירי רנטגן בליטא וגם הרופאים לא ידעו מהו הטיפול הנכון למחלתו.

בשנת 1936 יעץ לנו ד"ר לייזרסון, שהיה קרוב משפחתנו, שלא לסמוך יותר על הרופאים בליטא, אלא לנסוע איתו לשוויצריה. היה לו ידיד בישיבה, עילוי כמוהו - הרב ר' מוט'ל פרוגמנסקי ז"ל - שהיה מגיע מדי יום ביומו, הם היו מדברים בדברי תורה. הוא שכנע את אחי

ז"ל, והסביר לו שבשוויץ ישנם רופאים טובים יותר מאשר בקובנה. כאשר אמא ז"ל הגיעה איתו לשוויץ, היא שמעה על שיטת טיפול חדשנית למחלתו, שהתבססה על אויר צח, מזון עשיר בויטמינים ועוד. לפי שיטה זו, השימוש בתרופות היה רק בתור אפשרות אחרונה! פרופסור רוליה אירגן שלוש קליניקות שעבדו בשיטת טיפול זו. הטיפול אכן הוכיח את עצמו. המנוחה הגמורה והאקלים הטוב, יחד עם שאר המרכיבים של השיטה, הביאו להחלמתו הגמורה של אחי, שהרופאים אמרו שהוא יכול לחזור הביתה ללימודים ולחיים רגילים.

מאמצינו לשלם את החובות

אמא נרתמה גם היא למאמציו של אבא להחזיר את החובות ובשנת 1926, לקחה על עצמה לנהל את טחנת הקמח, שהיתה שייכת לסבתא, באחוזת "שבילי" שבמחוז שאוול, שנמצא במרחק גדול מן הבית. היא לקחה אותי איתה ולעיתים הייתי הולכת רגלי לקלם, כדי להביא סכום כסף ולפרוע חוב, למרות שהמרחק משבילי לקלם היה 24 קילומטר. כולם התפלאו על היוזמה ועוז הרוח של אמא ע"ה - לנהל את הטחנה לבדה.

באותה עת, היתה חנה נשואה כבר. ריבה התגוררה אצל בן־דודי בלונדון, שם הוצעו לה שידוכים רבים, שהצד השווה שבהם היה עושר רב, כולם נדחו על הסף, חלום חייה היה להינשא לבן תורה.

המעבר לקובנה

בשנת 1929 עברנו לקובנה. במשך חודשים מספר חיפשתי דירה בשכירות, בה נוכל לגור כולנו ביחד. באותה עת היה מחסור חמור בדירות בקובנה. לבסוף, מצאנו דירה קטנה בת שלושה חדרים, שרק בחדר האוכל שלה היו חלונות. אז כבר היתה לי האפשרות לבשל לאבא ז"ל ארוחות חמות בכל יום.

פעם הלכתי לבית השחיטה וכאשר עמדתי בתור, ניתז עלי דם מתרנגולת שנשחטה. לא יכולתי לחזור כך הביתה ולפיכך, הלכתי לנהר הנימן הסמוך, שטפתי את הדם משמלתי וישבתי להתייבש בשמש. באותה עת היו לי שתי שמלות בלבד - זו שהיתה עלי ושמלה נוספת לשבת.

זמן קצר לאחר מכן, ביקר אותנו רבי גרשון מיאדניק ובראותו את מגורינו, הציע לי לנהל את חשבונות הבניין שנתרם לתלמוד התורה הקלמאי, תמורת דירת מגורים באותו בניין. מתפקידי היה גם לגבות את שכר הדירה מ־עשרים ושלושה הדיירים שהתגוררו בבניין ולהשגיח על אחזקתו השוטפת. עברנו לגור בבניין שניצב ברחוב לוקשא 14, שם עבדתי 4 שנים.

הבית - ברחוב לוקשא בקובנה - בו גרנו

רבי גרשון שכר קבלנים שיוסיפו קומה שלישית לבניין, כדי להגדיל את הכנסות הישיבה. הוא סיכם עם הקבלן על סכום מסויים, אך הקבלן החל לתבוע עוד ועוד כספים עבור הוצאות נוספות. באותה עת כולם החלו לבנות קומות נוספות, כך שמחירי הדירות השכורות החלו לרדת. ב־1933 עלה לשלטון בליטא וולדמריס, שהיה פרו־נאצי והחל לחוקק חוקים שתוכננו מראש כדי לגרום קשיים ליהודים. אחד החוקים הללו היה שניתן יהיה להחרים בית אם יש עליו חובות. הבנק החל לתבוע מיד את חובו מר' גרשון והיתה סכנה שהבית של התלמוד תורה הקלמאי יעוקל. ר' גרשון הזעיק אנשים בעלי השפעה כדי למנוע את הדבר והודות למאמציו הבלתי נלאים, ניצלו הכנסות הישיבה.

באותה תקופה, התחלתי לשמוע הרצאות בשפה הליטאית בפקולטה למדעי הפסיכולוגיה, בתור תלמידה שלא מן המניין. כל מי שרצה לשמוע הרצאות מבלי לקבל נקודות, יכול היה לעשות זאת.

באחת ההרצאות, ביקש ממני הפרופסור שטודר, מרצה לשפה הגרמנית, לכתוב על הלוח - "היטלר קנצלר טוב". לעיניהם של מאתיים סטודנטים. הנחתי את הגיר ושבתי למקומי.

צעירים דתיים רבים הלכו ללמוד שם, מכיוון שאי אפשר היה לקבל תעודת הוראה מבלי ללמוד באוניברסיטה. בשבתות לא היינו הולכים ללימודים ומשלימים את החומר ביום חול מהסטודנטים הלא־יהודיים.

החיים והדירה בקובנה

בשנת 1936, בתקופת שלושת השבועות, נאלצנו לעזוב את הדירה בשל לחץ הבנק שרצה לעקל את הבניין שהיה שייך לתלמוד תורה, לפי החוקים החדשים של וולדמריס הרשע. אני זוכרת שאבי היה עצוב מאד, מכיוון שהיו אלה ימי בין המיצרים. ובאמת, באותה דירה, חלה ההחרפה במחלת אחי ואחר כך חלה אבא ז"ל.

באותם ימים היה אבא ז"ל מנהל איתי שיחות ארוכות על מהות החיים. הוא כל הזמן הצביע על כך שמצב כלכלי אינו דבר חשוב וכיצד הכל משתנה בחיים. העושר אינו ערובה לאושר או למשמעות בחיים. בין הדברים האחרים היה מציין לעיתים קרובות עד כמה אמא עושה ומתאמצת עבורנו. אבי שיבח אותי מאד בשל המאמצים שעשיתי בשבילו, באומרו: לא משנה אם האוכל היה טעים או לא, העיקר שעבדת והתאמצת לעשות אותו טעים לשבת. (עד היום אינני יכולה לשמוע אנשים משוחחים על אוכל ליד השולחן - יותר מדי מלוח, לא טעים מספיק וכו').

אבא ז"ל היה מיודד מאד עם רבי גרשון גוטמן, דיין בקובנה. ביחד היו היו עוברים בערבי שבתות מחנות לחנות כדי לבקש מבעלי החנויות להפסיק את עבודתם לפני כניסת השבת. אבי נהג כך עד שהיה חולה מאד.

הנסיעות לרופאים

בשנת 1937 החמיר מצבו של אבא ז"ל. אמא ע"ה נאלצה להתלוות לאבא לשאול ולחפש אחר רופאים בוינה. אחרי שבדקו אותו, קבעו הרופאים שאין ביכולתם לעשות דבר עבורו, אך אמא לא התייאשה. באותה עת אמא נאלצה לחזור לשוויץ. לכן, נסעתי אני עם אבא ז"ל במקומה. הגענו עד פריז כדי לחפש את הטיפול הטוב ביותר. הרופאים בפריז שלחו אותנו לשטרסבורג, שם היה מומחה ידוע למחלות הנחשבות לקשות וחשוכות מרפא. באותה עת היה רבי שמחה וסרמן (בנו של רבי אלחנן וסרמן, שהיה ידיד טוב של משפחתנו), ראש הישיבה בשטרסבורג. כאשר הגענו לבית מלון, הגיע לשם מיד ר' שמחה ועמד על כך שנבוא עמו אל ביתו. בביתו שהינו כשבועיים. הכנסת האורחים שלהם היתה יוצאת מגדר הרגיל. הוא סידר לנו פגישה עם רופא יהודי חרדי - ד"ר וייל, שהיה סגנו של הפרופסור המפורסם. היות ואמצעינו היו מוגבלים מאד, קיבל אותנו הפרופסור חינם אין כסף ורק ביקש לשלם לאחות עבור צילומי הרנטגן.

אחד הדברים שאבא ז"ל שאל את הרופא, היה, איך יוכל לצום ביום כיפור. הרופא יעץ לו לאכול לפני הצום מרק מלוח ולשתות תה מתוק מאד (היה זה חודשיים לפני הימים הנוראים). למרות כל סבלו של אבא ז"ל, כל מחשבתו היתה מוקדשת לכך שחס ושלום לא יכריחו אותו לקחת תרופות ביום הקדוש.

אחרי שהפרופסור בדק את אבי באופן יסודי ביותר, הוא ביקש ממני לבוא למחרת ולקבל דו"ח של הרנטגן.

בע"ה

ברכות מירושלים עיה"ק

כתיבה וחתימה טובה

לשנת חיים ושלום

מאחלים:

הרב אלעזר שמחה וסרמן ורעיתו

מען:

ישיבת אור אלחנן
עזרת תורה 16, ירושלים, ישראל

רח' פנים מאירות 15/10
ירושלים, ישראל

ברכת הרב שמחה וסרמן

כאשר באתי למחרת, אמר לי הרופא שמצבו של אבא חמור מאד. הוא ידע זאת כבר אמש, אך לא רצה לאמר דבר בנוכחותו של אבי. שאלתי, האם כדאי לנסוע לטיפול באמריקה? אך הוא אמר שהמחלה התפשטה כבר בכל הגוף ואין לכך תרופה.

בצאתי מביתו של הרופא, נראו לי לפתע השמים שחורים. חשבתי לעצמי, מה קרה לשמש? לא יכולתי לשוב אל אבא. רגשותי היו נסערים ומבולבלים כל כך. הסתובבתי בחוץ זמן רב. כאשר נכנסתי, אבא ז"ל רק העיף בי מבט ואפילו לא שאל שאלה אחת. הוא הבין את המצב לאשורו בעצמו. הרב וסרמן ניסה לשוחח עם אבא ז"ל על עניינים שונים, כדי להסיח את דעתו ממצבו. הוא הציע לנו לנסוע להרים, אל אביו של ד"ר ויל, אך אבא ז"ל סרב.

חזרנו לקובנא ואבא ז"ל שב לסדרי הלימוד הקבועים שלו, אולם הפסיק לעבוד. הוא חייב היה לנוח לעיתים תכופות. הוא ניסה להמשיך לנהל את העסק באמצעות טלפונים ומכתבים, אך היה חלש מכדי לצאת מן הבית.

באותה עת, התחלתי אני לנהל עסק קטן משלי. הייתי מקבלת הזמנות לדברי רקמה שונים. לימדתי נערות אחדות את המלאכה. אני הייתי עסוקה מכדי לעשות את העבודה בעצמי, היות והייתי עסוקה בטיפול באבי. הייתי מכינה עבורו אוכל קל והוא הסתיר ממני את כל סבלו ומעולם לא התלונן על כאבים. למרות שהייתי איתו כל העת ושמעתי את הדיאגנוזה הנוראה של הרופא במו אזני, לא יכולתי לשער כמה רע הוא באמת הרגיש.

מיד משחזרנו לקובנא, כתב אבא ז"ל לבן־אחיו, רבי אליה־ליזער, ללונדון וביקש שריבה תחזור לליטא מיד. הוא כתב: אינני רוצה שידוך עם כסף בשביל ריבה. אני רוצה בשבילה בן־תורה. גם ריבה לא היתה מעוניינת בשידוכים העשירים שהוצעו לה.

לאחר מכן נודע לי, שאבי שם עין על בחור מסויים שלמד בתלמוד תורה שבקלם. ידעתי שהוא כתב מכתב לרבי גרשון מיאדניק, אך לא ידעתי מה היה תוכנו.

החודשים האחרונים בחייו של אבי ז"ל

לכבוד חג הפסח חזרה אמא ע"ה הביתה משוויצריה, בשל מצב בריאותו החמור של אבי. אני זוכרת את בדיקת החמץ האחרונה שלו - הוא כבר היה חלש מאד, אך בדק בכל פינה בבית. הוא אפילו הצליח למצוא בקבוקון ריק של בושם בארון הבגדים. כפי הנהוג, הסתרנו שלוש חתיכות של לחם - הפעם במקומות גלויים, כדי שיוכל למצוא אותם בקלות, על מנת שלא יצטרך להתייגע בחיפוש אחריהן. באותו פסח, עמד אבא על אכילת כזית מרור, למרות שכבר היה לו קשה מאד לאכול ובעיקר לבלוע. הוא שמר על כל הלכות הפסח בדיקדוק רב, למרות שהלך ונחלש מיום ליום.

אמא ע"ה ביקשה ממנו מאד שלא יחמיר כל כך, מכיוון שזה היה על חשבון בריאותו הרופפת, אך הוא לא הקל במאומה.

אחרי הפסח היינו חייבים לאשפז אותו בבית־חולים. ישבנו לצידו כל הזמן. רבי גרשון מיאדניק בא לבקר אותו לעיתים תכופות. פעם הביא עמו בחור כדי לדבר עם אבא ז"ל. כמובן שעזבתי את החדר מיד משנכנסו.

לאחר מכן נודע לי שכבר קודם לכן נעשו הסידורים לארוסיו עם ריבה. כעת, הורה לו אבא שלא להמתין שנה עד לאחר פטירתו, אלא לערוך את הנישואין מיד עם תום השלושים.

אמי ואני היינו בתורנות ליד מיטתו של אבא לילות כימים. שבוע לפני ל"ג בעומר, הודיע לי רבי גרשון שריבה אמורה להגיע ועלינו להכין לה מסיבת אירוסין. הלכתי הביתה וניקיתי כל פינה באופן יסודי, היות ובתקופה האחרונה לא היה לי ראש לכך - ראיתי שאבא נחלש מיום ליום, אך לא יכולתי להאמין שהוא ימות. הוא אמר הרבה תהילים ודיבר מעט מאד. היינו מאכילים אותו בכפית ולמרות שהיה לו קשה מאד לבלוע, הוא מעולם לא התלונן, אלא רק היה אומר: אין צורך בכך.

אמי הבינה את המצב טוב ממני. בל"ג בעומר - יומו האחרון, יצאה אמא ז"ל מהחדר. ראיתי אותה כותבת מכתב לאחי בשוויץ. אחר כך אמרה לי שהבינה שלא תוכל לכתוב במשך השבעה ולכן עשתה זאת אז.

ריבה היתה אמורה להגיע יום או יומיים לפני כן, אך מכיוון שהיטלר כבר היה בשלטון בגרמניה, הערימו הגרמנים קשיים בדרכם של היהודים שנסעו ממקום

למקום ועברו דרך גרמניה, בטענה שהם מרגלים. בדיוק אז הופצצה דנציג ובשל כך התעכבה ריבה בגרמניה יום שלם.

אבי קיבל זריקות כל שש שעות. לפתע, ראיתי שהוא מאבד את ההכרה. רצתי לאחות וקראתי: מהר אחות, תני לו זריקה! היא אמרה: מדוע את מענה את אביך? בין כך ובין כך לא נותרו לו יותר מארבע דקות לחיות! אבא ז"ל, שהיה בהכרה מלאה, פקח את עיניו ולחש לאחות: **"אחות, אם יודעים להשתמש היטב בארבע דקות, גם הן חשובות".**

האחות נתנה לו את הזריקה. אבא ז"ל פנה אלי ואמר: דבורה'לה, הבטיחי לי, שלא משנה באיזה קשיים את תתקלי בחיים, תעמדי בהם עם החינוך שקיבלת בביתנו.

נזעקתי: אבא, איך אתה יכול לחשוב בכלל אחרת. אלה היו מילותיו האחרונות. שפתיו נעו מעט בעת שאמר את הוידוי ואחר כך הוא נדם.

אף פעם לא שכחתי את מילותיו האחרונות. נזרקה בהן גם נבואה, היות ושנה לאחר מותו, החלו לנחות עלינו צרות וסבל שארכו שלושים שנה. כאשר החיים נעשו יותר ויותר קשים, היו מילותיו האחרונות של אבא תמיד חרותות בזכרוני לחזק אותי.

שעה לפני שהרכבת היתה אמורה להגיע לקובנה, התלבשה ריבה יפה והתקשטה בחושבה שהיא מגיעה למסיבת האירוסין עם החתן שאבא בחר עבורה. היה זה הלם קשה מאד, כאשר קיבלו את פניה בתחנת הרכבת והובילו אותה ישר ללווייתו של אבא ז"ל, היות ובאותה שעה כולם כבר היו בבית־העלמין.

מצבה של אבא ז"ל

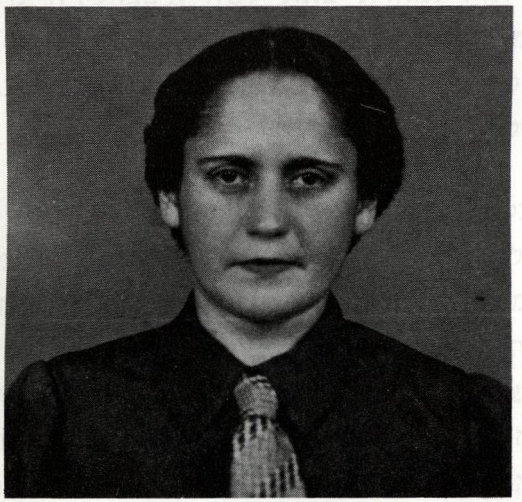
אחותי חנה ובעלה הירשל לוין הגיעו גם כן. ההספדים נישאו בארבעה בתי כנסת בזה אחר זה. קהל המלווים היה גדול מאד וכולם התאספו בבתי־הכנסת. בהספדים, שמענו אנו, בני המשפחה, דברים אותם לא ידענו כלל על פעלו של אבא. דיברו הרבה על כך שבזמן שהיינו עשירים מאד, מעולם לא קנינו מותרות או תכשיטים, אלא הכל הלך לצדקה.

במהלך השבעה הגיע סוחר אחד לנחם אותנו. הוא אמר: שמעתי הרבה רבנים שהספידו את אביכם ואמרו עליו תשבחות רבות, אולם חשוב שתשמעו הספד גם מפיו של סוחר. אביכם היה ישר במסחר באופן יוצא מגדר הרגיל. רק סוחר יודע עד כמה הדבר קשה. אביכם היה מעדיף להפסיד רווחים עצומים ובלבד שלא לעשות דבר אחד שאיננו הגון. (אנחנו עצמנו מעולם לא חשבנו שהיה בזה משהו מיוחד, אולם האיש הזה ידע עד כמה נדירה היתה תכונה זו. היה לנו בן־דוד בריגה, ר' שלמה גורדון (בנה של אחות אבי ע"ה), שהיה סוחר בירקות. הוא היה שולח מטעני ירקות ברכבות משא לבתי חרושת לשימורים. לעיתים, היתה הרכבת מגיעה בשבת והירקות היו נשארים ברכבת יום שלם ונרקבים. אשתו של בן דודי, חיה ע"ה, היתה אומרת שקורה שהם מפסידים בשבת רווח של שבוע שלם של עבודה קשה מאד).

חתונתה של אחותי ריבה ע"ה

החתונה היתה אמורה להערך מיד עם תום ה"שלושים". כולנו היינו הלומי צער. הכאב היה גדול כל כך, שהיינו משותקים ממש. לא יכולנו לזוז. מועד החתונה הלך והתקרב ואנחנו לא עשינו עדיין דבר. שכנה קרובה שלנו, הג' חרש ע"ה, סגרה את חנות הסיטונות שהיתה לה, ובאה עם העוזרת שלה לארגן את כל הדרוש לחתונה. היא הזמינה סעודת חתונה במסעדת "אלכסנדר" הכשרה למהדרין, וסידרה את הכל באמרה: החתן לא צריך לזכור את חתונתו בצורה קשה, כפי שאתם חשים בלבכם.

רוב החתונות בליטא נערכו בימי שישי. לאחר החופה הלכתי לקנות חלות לשבת ושמעתי נשים מדברות ביניהן: הייתי היום בחתונה שלהם. הכלה כבת 18, כה צעירה ונראתה מלכותית כל כך. ריבה ע"ה באמת היתה בחורה מיוחדת במינה, נדירה ממש. היא מעולם לא חשבה על

אחותי ריבה ז"ל

אחותי ריבה עם בעלה זיסל לוין ז"ל

עצמה, אלא תמיד רק על אחרים. כאשר אבי כתב לה שיש לו שידוך עבורה, היא קיבלה את דעתו מיד, ללא כל פיקפוק, למרות שהיתה בחורה בוגרת ועצמאית, שדחתה שידוכים שלא נראו לה מתאימים. אחותי ריבה ובעלה שמחה זיסל משקודויל, היו זוג נפלא. הם עברו לגור עימנו בדירה. אמא ע"ה חזרה לשוויץ. ריבה ובעלה לא קנו לעצמם שום דבר חדש בשנת האבל. זיסל המשיך ללמוד בישיבה גם לאחר החתונה. הם התקיימו בצמצום מחלקה של אחותי ברווחים מאחוזתה של סבתא ע"ה, שהיו מגיעים משוילי. את האחוזה ניהל גיסי הבכור, בעלה של חנה ע"ה.

ימיה האחרונים של אמא ע"ה

עשרה חודשים אחרי חתונתה של ריבה, קיבל הרב גוטמן שיחת טלפון משוויץ, שבה נאמר שאמא חולה מאד ונזקקת לניתוח באופן מיידי. החלטתי לנסוע מיד. היה לי דרכון מסודר מנסיעתי הקודמת עם אבא ז"ל. באותה עת בדיוק, חלה בנם של שכנינו, נער בשם יוסף גיברלטר, במחלה קשה, והוריו לא יכלו ללוות אותו לחו"ל, היות והיו חייבים מיסים. הם מימנו לי את הוצאות הנסיעה ומיד למחרת יצאתי לשוויץ. בברלין היינו צריכים לעבור מרכבת אחת לאחרת והייתי צריכה לארגן שלושה סבלים שיעבירו את הנער ואת חפצינו. כל זה כבר היה בזמן שלטונו של היטלר.

בכל התקופה בה שהתה אמא בשוויץ, היתה עסוקה בעזרה לחולים. היא היתה מכינה עבורם אוכל, ובשבתות היתה מזמינה אותם אליה. היא עשתה כל מה שהיה ביכולתה, כדי להקל על כל אחד ואחד. זוכרת אני מכתב תודה שקיבלה מאמה של אחת החולות, בתודה על הארוחה שהכינה עבורה, כאשר שבה עייפה מהטיפול בבתה החולה ואפילו מצאה בקבוק מים חמים במיטתה, כדי שתישאר חמה ונעימה.

בתו של הרב בוטשקו, ששימש באותם הימים כראש ישיבת מונטריי, קידמה את פני בתחנת הרכבת וסיפרה שאמא אמנם נותחה כבר, אולם מחלתה נמצאת בשלב מתקדם.

כאשר פגשתי את אמא בבית החולים, היא לא היתה מוכנה לאמר לי כמה חמור היה מצבה. אחרי שעה של שיחה עם אמא, היא אמרה לי: אני רוצה שתתחתני.

אמא ביקשה ממני לא לדחות את הצעת הנישואין לבחור בשם אליהו, בוגר ישיבת טלז, שהיה מורה בבית הספר הדתי בקובנה. למרות מצבה הקשה, עמדה אמא על כך שאזמין את אליהו לשוויץ ושם נינשא. שלחתי מברק לאליהו ועוד מברק לריבה - ביקשתי ממנה לבוא גם כן. ריבה הגיעה מיד. לאליהו לקח שלושה ימים, עד אשר מצא מורה מחליף לכתתו וסידר את מסמכיו. אמא שלחה מכתב לבן־דודי רבי אליה־לייזער, ללונדון וביקשה ממנו לבוא ולסדר את הקידושין. אז התחלתי לתפוש עד כמה חמור מצבה.

כאשר ר' אליה־לייזער הגיע, הוא לקח אותי לשיחה.

כאשר אמרתי שזו הרי עדיין שנת האבל הראשונה אחרי אבא ז"ל ואמא כל כך חולה, הוא השיב שעלי להתגבר על רגשותי ולמלא את בקשתה של אמא וכמו שאבא ז"ל ביקש בזמנו שלא לדחות את חתונתה של ריבה, כך, אל לי לדחות את נישואי שלי. ביקשתי, אם כן, לערוך את החופה ליד מיטה של אמא, בנוכחות שני עדים בלבד. אולם, אמא סרבה. היא אמרה: האם אלה יהיו זכרונותיו של אליהו מיום נישואיו, בבית חולים, ליד מיטת חותנתו החולה? היא ביקשה ממני לקנות שמלה לבנה ואני אכן, יצאתי וקניתי שמלת כלולות.

בית קברות בלוזן, מספר מצבתה של אמא

חתונתי

אשר אליהו הגיע, הבאתי אותו לבית החולים, כדי שיפגוש את אמא. בדרך סיפרתי לו שהיא חולה מאד ומבקשת מאיתנו לערוך את החתונה מיד. הוא הסכים.

תוך ימים מספר, אירגנו בני משפחת הרב בוטשקו ז"ל, ברוב טובם, את החתונה שנערכה בישיבת מונטריי. נסעתי לשם לבד וכאשר הגעתי, הופתעתי לגלות איזו חתונה נפלאה הוכנה עבורנו. הרבנית בוטשקו ז"ל, היתה לבושה בבגדים חגיגיים ומוכנה להשתתף בטקס. הייתי המומה, מכיוון שידעתי שהיא לקתה בהתקף לב אך לפני זמן לא רב. כאשר אמרתי לה: והרי אסור לך לקום?! היא השיבה: אילו היתה זו חתונת בתי הרי הייתי קמה להוביל אותה לחופה. כשרציתי לעזור בדבר מה, מנע זאת בעדי ר' משה, בנו של הרב, באומרו: את לא יכולה לעשות דבר, את הרי כלה!

במשך ששת השבועות ששהינו בשוויץ יצא לי להכיר את המשפחה הנפלאה הזו. בתו של הרב בוטשקו ניהלה שתי חנויות. כאשר לא היו קונים, היתה מנצלת את הזמן ואופה עוגות, כדי לחלק בין החולים והיתה מגיעה להרים עם חבילות מלאות כל טוב. היא היתה בסך הכל נערה צעירה בת 19 לערך, ועשתה את כל זאת, בנוסף לטיפול ברבנית החולה - אמה.

כאשר הגעתי, חיכה לי זר פרחים נהדר, מתנת משפחת בוטשקו. נוכחתי לדעת שהם לא החסירו ולו פרט אחד וכל זאת, בזמן הקצר שהיה להם לארגן את החתונה. החופה נערכה בשעת השקיעה. קרוביהם והידידים הרבים שהיו להם הגיעו לחתונה. בחורי הישיבה רקדו, שרו ועשו כל מה שביכולתם כדי לשמח אותנו, אך אנחנו היינו המומים מהקצב המהיר של ההתרחשויות וכואבים ממחלתה של אמא.

כאשר הגענו למלון, מצאנו מתנה נהדרת, מתלמידו של ר' אליה־לייזער.

שבע ברכות ערכו לנו בני משפחתו של ד"ר וולך, שהכירו את אמא ע"ה והעריכו אותה מאד.

למחרת החתונה, חזרנו ללוזאן, שם בילינו את כל היום ליד מיטתה של אמא ע"ה. ששה שבועות אחרי החתונה, נפטרה אמא. גם היא מעולם לא התלוננה על

הכאבים שסבלה. ר' אליה־לייזער החליט שבעלי ואני נחזור אחרי הלוייה לקובנה ושם אשב שבעה ואילו אחותי ריבה ואחי שמחה זיסל ישארו לשבת שבעה בשוויץ. היתה זו מסירות גדולה מצידה של ריבה, היות וכאשר נסעה לשוויץ היתה נשואה לבעלה זמן קצר כל כך וכעת, נאלצה להאריך את הפירוד. בעלה, זיסל ז"ל, התייחס לכל העניין באופן אצילי מאין כמותו. אחרי עשרות שנים, מצאתי בשוויץ מכתב שהוא כתב לה במהלכה של אותה תקופה קשה ובו, ניחם אותה על כך שהם נאלצים להמצא בנפרד ועודד אותה.

אחי שמחה זיסל, אלי ליזר ואנחנו

על מדרגות ישיבת מונטרי, שוויצריה

מלחמה באופק

לאחר שכבר עברו עשרה חודשים מפטירתה של אמא ע"ה, וריבה טרם שבה לקובנה, פנתה אלי הרבנית חיה מרים שולמן מישיבת סלובודקה, ואמרה: חייבים לעשות משהו כדי שריבה ובעלה יחזרו זה לזה. בתחילה חשבנו, שבעלה יוכל אולי להצטרף אליה בשוויץ, אולם הגרמנים כבר לא הרשו ליהודים לעבור דרך אדמת גרמניה. אליהו ואני חזרנו משוויץ באותו חודש בו פלשו הגרמנים לפולין. עשרה חודשים לאחר מכן, היה המצב הפוליטי מתוח הרבה יותר. לבסוף, שכנע אחי את ריבה לשוב לקובנה, היות והרגיש שכבר יוכל להסתדר בכוחות עצמו. ובאמת, זמן קצר לאחר מכן הוא הבריא לחלוטין.

בליטא, כלל לא ידענו את האמת על המתרחש בגרמניה ובפולין. תחנות רדיו לא היו, והעיתונות היתה כולה בבעלות ממשלתית פרו־נאצית, כך שגם לעיתונים היהודיים לא ניתנה אפשרות לפרסם את העובדות כהווייתן.

בשנת 1937, כאשר הייתי עם אבא בצרפת, אמר לנו יהודי פולני, בעל מסעדה: מדוע אתם חוזרים לליטא? האם אינכם יודעים שעתידה לפרוץ שם מלחמה? כאשר חזרנו לצרפת ב־1938, הוא חזר ואמר לנו את אותם הדברים. כנראה שהיה להם יותר ידע על המתרחש, מאחר והעיתונים בצרפת היו עצמאיים. אולם מי יכול היה לחשוב בכלל על המצב הפוליטי, כאשר במעגל המשפחתי הקרוב שלנו התרחשו צרות רבות כל כך?

ריבה חזרה לבסוף ביולי של שנת 1940, לאחר שהרוסים סיפחו את ליטא. גרנו יחד עם ריבה ובעלה בדירתם של הורי ע"ה, ואחד המאמצים שלא בנקל היה להתגבר עליהם היה לדאוג למימון העלות הגבוהה של שהיית אחינו בשוויץ.

המלחמה

כשהרוסים פלשו לליטא, אני זוכרת שבאחד מערבי השבתות, יצאנו לטייל לאחר הסעודה. עברנו על יד ארמונו של ה"פרזידנט סמיטנה", ששכן באזור שאוכלס ברובו על ידי יהודים. גם החנויות היו שייכות ברובן ליהודים. רק בית חרושת אחד, גימנסיה ליטאית ומסעדה דיאטתית, היו בבעלות ליטאית. בעברנו ליד הארמון, ראינו שהשער פתוח לרווחה ודרכו יוצאות משטח הארמון עשרות מכוניות בזו אחר זו. הארמון היה מואר כולו.

לא ידענו שבאותו לילה הגישו הרוסים אולטימאטום לליטא והנשיא ערך בארמונו ישיבת פרלמנט עם השרים הבכירים ביותר בממשלתו. באותו לילה עצמו הם עזבו את ליטא, דרך גרמניה, לאמריקה (!), בלקחם עמם חלק נכבד מאוצר המדינה.

בשבת, אחרי סעודת היום, יצאנו לטייל שוב, והפעם ראינו את ארמון הנשיא סגור לחלוטין, בלי שמירה כלל. כאשר הגענו לרחוב הראשי, פתאום הרגשנו שהאדמה רועדת תחת רגלינו. למרות שהאזור לא היה מועד לרעידות אדמה. הרעש הלך וגבר ולפתע, הופיעו לנגד עינינו טנקים רוסיים נעים לאיטם במורד רחוב "ההר הירוק", כשעליהם נוסעים חיילים חמושים. נראה היה שהטור אין סופי. כך פלשו הרוסים לליטא. לפתע, הפכה המחתרת הקומוניסטית, שהיתה בלתי ליגאלית, לגוף פעיל בגלוי. למרבה הבושה והאסון, רוב חבריה היו יהודיים. הם זרקו פרחים על הטנקים. הליטאים, שהיו קתולים אדוקים בדתם, חרקו שיניהם בזעם על פלישת הרוסים לארצם. מאחורי, שמעתי את אחד הליטאים אומר: היהודים עוד ישלמו על כך בחייהם.

הרוסים, שנכנסו, למעשה בכוח, פרסמו בעיתונות שהליטאים הזמינו אותם. היה זה, כמובן, שקר גס, כמו טענות רבות אחרות שלהם.

אנו היינו שבורי לב למראה. אחר־כך נודע לנו שהטנקים נכנסו מצידה האחד של העיר, עברו דרך הרחוב הראשי, יצאו מן העיר ונכנסו שוב בדרך אחרת ועברו ברחוב אחר, כך שוב ושוב, כדי ליצור את הרושם שאין סוף למספרם ולעוצמתם.

באחת בצהריים הכריזו הרמקולים: באנו בהזמנת הממשלה הליטאית, לסייע לכם נגד הפלישה הגרמנית.

כבר במוצאי שבת היה הכל אחרת. רצינו לקנות סוכר ונאמר לנו שמעתה ניתן יהיה לקנות רק כמות של חצי קילו. היינו צריכים לעבור מחנות לחנות, כדי לאסוף די סוכר, סבון וקופסאות חלב משומר, אותם שלחנו לגיטו וארשה, שם היו באותה עת דוד של בעלי ודודה שלי. במכתבים שקיבלנו מהם בתחילת המלחמה, הם ביקשו סבון ושוב סבון, אך בין השורות הצלחנו להבין שהם צריכים בעיקר מצרכי מזון.

תוך ימים מספר השתלטו הרוסים על כל המחסנים הסיטונאיים ושלחו את כל הסחורה שנמצאה בהם לרוסיה. הם גייסו את כל תלמידי הכיתות הגבוהות (גילאי 16־17) לעזור להם לארוז ולרשום את הסחורות. נאסר על הנערים לספר על מעשיהם. אני שמעתי על כך מדודתי, שבנה היה בין אלה שגויסו לאריזה.

הרוסים רוקנו את ליטא לחלוטין ומנגד, הביאו לפתע מדרום רוסיה, רכבת מלאה באבטיחים. על הרכבת היה כתוב באותיות גדולות: לאחינו הליטאים הרעבים. הרכבת עברה דרך כל הערים הגדולות במרכז רוסיה. לממשל הרוסי לא היה אח ורֵע ברמאות ובערמה. כל מעשיהם תוכננו בזהירות ובערמומיות לפרטי פרטים מתחילה ועד סוף. ראשית, הם השתלטו על בתי החרושת ובתי העסק של העשירים ונראה היה כאילו אינם מתעניינים כלל באזרחים הפשוטים והממוצעים. הם הקדישו את כל הימים הראשונים שלאחר הפלישה להשתלטות על כל מאגרי המזון של הארץ. וכך, הפכה ליטא מארץ שופעת סחורות ומזון, לארץ עניה וריקה מכל. לא עבר זמן רב והמחסור בסחורות, שהוא "מחלה" טיפוסית לכל רוסיה, הפך להיות מנת חלקה של ליטא גם כן.

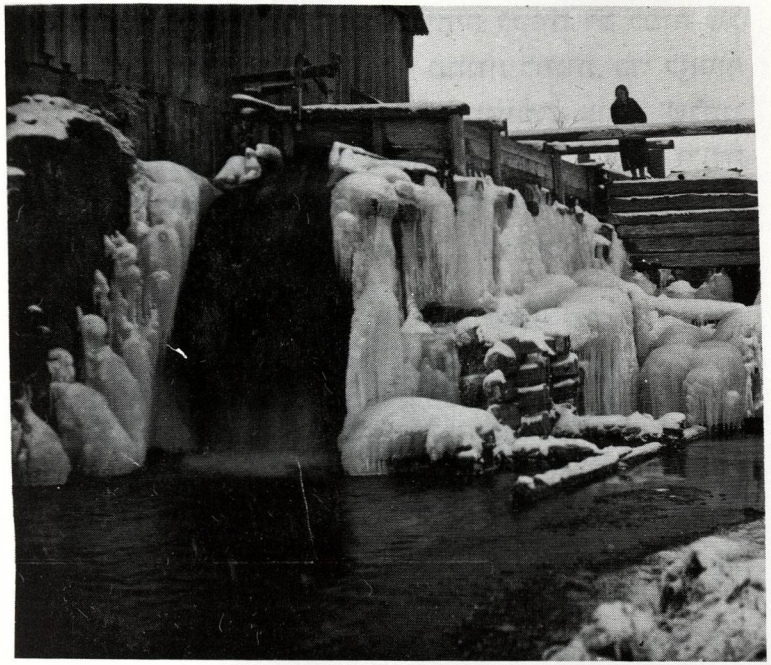
בתחילת השלטון הקומוניסטי בליטא, עדיין הרשו לבתי־ספר ולמוסדות יהודיים לתפקד כרגיל. אולם, לאחר הקיץ, כאשר התבססו בשלטון, הם סגרו את כל בתי הספר והמוסדות היהודיים הדתיים. אזרחי חוץ ובעלי אשרות יציאה הורשו לעזוב. אנגליה כבר החלה לאסוף את אזרחיה מליטא. כל מי שרק היה בידו לעזוב, עזב. אשתו ובתו של ר' אליה־לייזער, ששהו בקלם לביקור משפחתי אצל אמה (אשתו של ר' נחום זאב) ואחיותיה (נשותיהם של ר' דניאל ור' גרשון), שאלו רב כדי לקבל פסק הלכתי, ונאמר להן לעזוב תיכף ומיד. כאשר הגיעו מקלם לקובנה, הן שהו אצלנו וכאשר קיבלו את הוראת השגרירות האנגלית לעזוב ברכבת בשבת, הן עשו זאת, מבלי לקחת איתן כל מטען. אנחנו ליווינו אותן רגלי אל התחנה שהיתה רחוקה מביתנו. יחד איתן יצאה משפחת ר' חיים סילבר (היא בת למשפחת אודווין מקלם) עם ארבע בנות קטנטנות.

בעלי לא הצליח להשיג עבודה, מאחר וכל בתי הספר הדתיים מרשת "יבנה" נסגרו. רק הודות לכך שהיו לו שני שמות משפחה בתעודת הזהות, חשבו הקומוניסטים שזו אשה ונתנו לו משרה בתור מורה בבית־ספר בשפת האידיש. למעשה, הוא היה מורה למתימטיקה, אך באותו בית־ספר, הוא ביקש ללמד התעמלות, כדי שיוכל להמנע מכתיבה בשבת. הוא שמע את התלמידים מדברים ביניהם על המורה שאף פעם לא כותב שום דבר בשבת. בין התלמידים היו גם כאלה שלמדו קודם בבתי הספר הדתיים

שנסגרו. בהתחלה היה בית־הספר סגור בשבת, אולם אחר כך, כינסו את כל ההורים והמורים והודיעו שכל ההורים רוצים שיום המנוחה יהיה יום ראשון ושיום שבת יהיה יום לימודים רגיל. הם ביקשו שכל ההורים שמסכימים לכך ירימו את ידיהם. את כולם אחזה אימה. היתה שם אשה עשירה אחת, שכל רכושה נלקח ממנה ומשום כך היתה מאד נפחדת. היא הרימה את ידה, אולם כאשר נתקל מבטה באליהו, היא היתה נרגשת ומבויישת כל כך, שהתעלפה.

אחותי חנה, בעלה הירשל רחל'ה ורייזלה - ניספו בזאגאר

חנה על יד תחנת הקמח בחורף, המים הפעילו את התחנה

הקומוניסטים לא הירשו ללמד לימודי קודש בגלוי, ולכן, ירדו לימודי היהדות למחתרת.

ב־23 בדצמבר 1940, ילדתי את בתנו. הייתי חולה במשך זמן ארוך וריבה ע"ה שהתה איתי כל אותה עת, סעדה אותי ועזרה לי לטפל בתינוקת.

בעלה של אחותנו הבכורה חנה ע"ה, ניהל באותה עת אחוזה ב"שוילי". האחוזה היתה ירושה מסבתא ורווחיה התחלקו בין ארבעת בנותיה של סבתא. כאשר הגיעו הרוסים, הם הלאימו גם את האחוזה והפכו את

גיסי לעובד שלהם. הוא לא נהג לעבוד בשבת, אך באחת השבתות, הגיע לטחנה גוי אחד ודרש מגיסי שיפעיל אותה. גיסי, הירשל לוין (מלולינץ) סרב והגוי, שהיה שיכור, רצה לטחון את החיטה בעצמו והפעיל את המטחנה. לרוע המזל, הוא נתפס באחת הרצועות, נשאב לתוך הטחנה ונמחץ למוות. משפחתו הזעיקה את המשטרה והאשימה את גיסי בגרימת מותו. והוא נלקח למאסר. בעלה של ריבה, זיסל ז"ל, נסע ל"שוילי" כדי לנסות לגייס עזרת עורכי דין לטובתו של הירשל. הוא שהה שם שבוע והיה אמור לשוב לקובנה ביום ראשון.

באחוזה היתה טחנת קמח שהופעלה על ידי מפל המים, שירד מהנהר ועבר בתוך נתיב צר דרך כל האחוזה. בתמונה, אחותי חנה ע"ה על יד התחנה. התמונה צולמה בחורף. הכל מסביב היה מכוסה בקרח ורק זרם המים היה מניע את גלגלי הטחנה.

אסירים

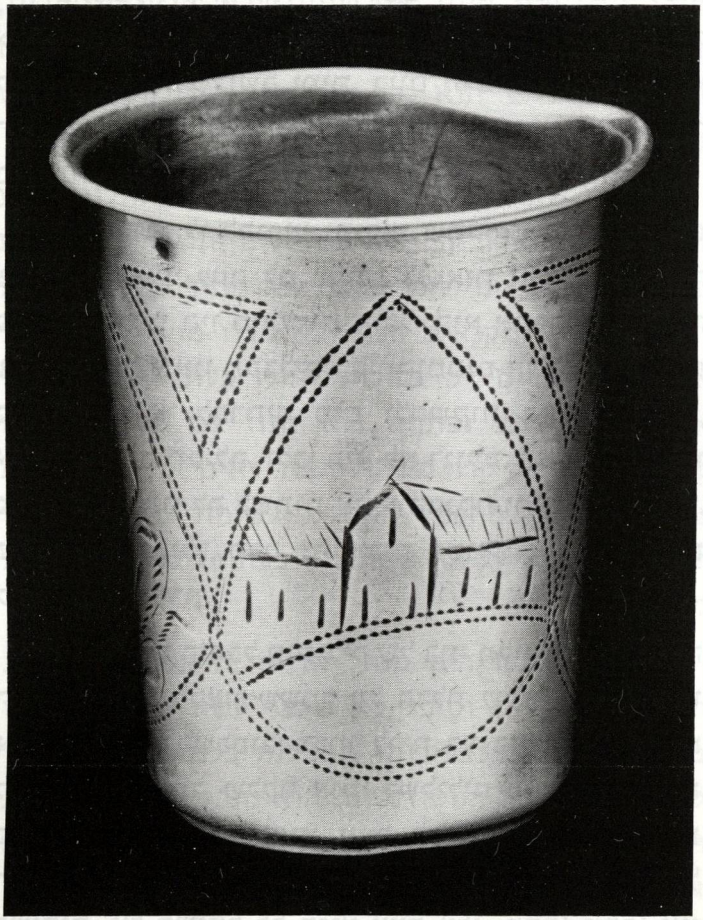
היה זה ליל שבת, 13 ביוני 1941. פתאום נשמעו דפיקות חזקות בדלת דירתנו. כאשר פתח בעלי את הדלת, פרצו אל הדירה חיילים חמושים ברובים מכודנים. היינו בהלם גמור. נצטווינו להרים ידים למעלה והקצין אמר: בשם הטרויקה (השלישיה השופטת), אתם אסורים באשמת פעילות חתרנית אנטי קומוניסטית. בעלי לא הבין רוסית ואני, שהבנתי, שאלתי אותו: מדוע? הרי בעלי הוא מורה למתימטיקה והתעמלות. מה הוא עשה? הם ערכו חיפוש בכל הבית, לכאורה כדי למצוא נשק. למעשה, הם לקחו את כל ספרי הקודש וזרקו אותם לשק גדול. אחד מהם קרא בשמחה: ראו מה מצאתי! היו אלה קטעי עיתונות, בהם היו מודעות של השתתפות בצער על מות הורי.

התחננתי בפניו: השאר לי רק את אלה. הם סרבו.

ליטאי אחד, שהובא בתור מתורגמן, מילא את כיסיו בחפצים משולחן הכתיבה של בעלי ואז התחמק מן הדירה כשבפיו טענה: היא הרי דוברת רוסית. אין לכם יותר צורך בי. לבסוף הם אמרו לנו: בעלך עצור מכיוון שהוא פעיל אנטי קומוניסטי. כל הלילה הם חקרו אותו, כדי שימסור להם שמות של חבריו, אך הוא לא מסר. לבסוף, הם הניחו לו, ואמרו לי להכין עבורו בגדים, מכיוון שהם לוקחים אותו לבית הסוהר. הכנתי לו בגדים חמים וגרביים חמות ורציתי לשים גם כלי אוכל וסכו"ם, אך הם אמרו שזה אסור. כאשר החיילים חיפשו בבית, הם ראו כלי כסף וסכו"ם, שהיו עדיין באריזותיהם. היו אלה מתנות שקיבלנו מידידים לנישואינו. אחד החיילים הרעים בקולו: מה זה? אתם מנהלים חנות פרטית בבית?! הרוסים חיו בעוני כזה, שלא יכלו לתאר לעצמם שיתכן שלאנשים פרטיים יהיו כלי כסף בכמויות כאלה. אותו חייל הגיב באופן דומה כאשר ראה את ארון המפות וכלי המיטה שלנו, שהיה מלא בפריטים רקומים.

אז אמרו לנו שגם אנחנו צריכות להתכונן לבוא איתם. אחרי לילה ארוך של חקירות, הגיע סוף סוף הבוקר. אנחנו רצינו לצאת מהבית כמה שיותר מהר, היות ודודתי שרה (אחות אמי ז"ל) ובן דודו של בעלי היו אמורים להגיע אלינו לסעודת יום שבת ורצינו לצאת עוד בטרם יגיעו, שמא יחליטו החיילים לקחת גם אותם. לפיכך, ארזתי מזוודה מלאה חיתולים ותרופות עבור בתי.

רציתי לקחת גם את העגלה שלה, אך לא הירשו לי באמרם: בבית הסוהר אין מקום לעגלות ילדים. המתנה היחידה שלקחתי עמי היתה גביע הכסף שנתן לנו רבי גרשון מיאדניק לנישואינו.

כוס לקידוש מתנת משפחת מידניק לחתונה שלנו

ריבה ביקשה מהם: קחו אותי יחד עם בעלי. הוא אמור לחזור הביתה מחר, אך הם סרבו להקשיב לה. לבשנו מעל בגדינו מעיל גשם וכך עזבנו את ביתנו. לו לפחות היו אומרים לנו שלוקחים אותנו לסיביר, היינו לוקחים איתנו בגדים חמים, למרות שהיה זה חודש יוני.

לפני שעזבנו, הם שאלו אותנו: למי אתם משאירים את הכל? אתם מוכרחים להעביר את רכושכם למישהו ולחתום על כך. אך אנחנו סרבנו ואיש מאיתנו לא חתם, היות והיה זה יום שבת. לפיכך, הם חתמו את הדלת בשעוה.

ברחוב, ליד הבית, המתינה לנו משאית. בארבעת פינותיה ניצבו חיילים וכוונו אלינו את רוביהם המכודנים ואנחנו היינו חייבים לעלות. אנשים רבים התאספו מסביב. כל השכנים והידידים שמעו שארע דבר מה. נערה צעירה, בשם שורה כץ, שהיתה תלמידתו של בעלי, קראה: הוי! הם לוקחים את המורה!

כשהמשאית החלה לנסוע ונכנסה לרחוב הראשי, ראתה אותנו חיה קימל, אחת מחברותי וקראה בספיקת כפיים: אוי, מה קורה כאן?!

המהלך הפתאומי הזה של ההתרחשויות המם אותנו כל כך, שהיינו משותקים, נבוכים וקפואים.

המשאית הסיעה אותנו לתחנת הרכבת, שם כבר היו מספר קרונות משא מלאים - אחדים מהם בגברים בלבד ואחדים מהם בנשים בלבד. בעלי הופרד ממני. כאשר הקצין נתן לו את התינוקת, כדי שיפרד ממנה, הוא פרץ בבכי. המראה כנראה השפיע על הקצין והוא

אמר לבעלי: תכנס לעזור להם להתארגן בקרון. נצטווינו להכנס לקרון, עליו היה שלט: שמונה סוסים, או ששים טון מטען. היה שם אשנב קטן, מסורג. הקרון היה מחולק לשתי קומות על ידי לוחות עץ. היינו שם יהודים וליטאים ביחד, אך כל קבוצה הסתדרה בנפרד בחצי קרון. הם הכניסו לקרון עוד ועוד אנשים, עד שהוא היה מלא עד אפס מקום. אפילו לא יכולנו לשבת זה לצד זה. היינו ארבע משפחות בקומה העליונה. בעלי ניצל את המהומה הגדולה ונשכב מאחורי הקרשים שנועדו לנו. הוא לא מיהר לעזוב את הקרון שלנו ולחזור לקרון של הגברים, כפי שנצטווה על ידי הקצין. לפתע, ננעלו הדלתות מבחוץ והרכבת החלה לנוע. יצאנו לדרך.

היו בקרון נשים ליטאיות רבות, ללא בעליהן. הנשים הללו קינאו בכך שבעלי הצליח להשאר איתנו. כדי שלא להרגיז אותן וכדי שלא ילשינו עלינו, השתדל בעלי להשאר מחוץ לטווח ראייתן. היו גם מספר גברים בקרון, אך רובם היו מבוגרים. הליטאים היו כולם בעלי משרות בכירות בשלטון הקודם. הרוסים היו מעוניינים בסילוקם, כדי למנוע את הסיכויים למרד.

ביום הראשון הם לא נתנו לנו מזון או מים, אלא רק המשיכו לדחוס פנימה עוד ועוד אנשים. במשך כל המסע, הוטרדנו על ידי ילד בן שנתיים וחצי, שכל הזמן רצה לבעוט בבתי. למזלנו לקחנו עמנו מעט מזון. הרכבת החלה לנוע. היתה זו שיירה של חמשים קרונות. כאשר עזבנו את ליטא, היינו עוצרים בכל תחנה ושלושה גברים היו יוצאים ומקבלים מים חמים, מרק ולחם עבור כולם. החלטנו לא לאכול את המרק, אלא רק את הלחם והמים.

ביום השלישי למסע, קיבלנו דג מלוח, במקום מרק, אך לא נתנו לנו מים במשך יום שלם. סיבלנו באותו יום לא ניתן כלל לתאור.

ארבעה ימים אחרי תחילת המסע, החלה בתי לסבול משילשולים שלא פסקו במשך שנה ומחצה לאחר מכן!

באמצע הקרון היה חור ושם היינו אמורים לעשות את צרכינו. איש לא רצה להשתמש בחור הזה ולכן, כולם התאפקו במשך שלושה ימים. ביום הרביעי, כבר לא ניתן היה להתאפק יותר. אשה אחת השיגה סדין והשתמשה בו בתור מחיצה. לילדים הסידור הזה כלל לא הפריע.

לפתע, החלו להופיע נקודות שחורות על החיתולים של בתי. ידעתי שזה דם. היתה ליטאית אחת, שהיה לה פרימוס - עליו היו מחממים אוכל. היא אמרה לי: כנראה שמי השתיה שאנו מקבלים רק מחוממים אך לא מורתחים כראוי ושכדאי להרתיח מים ולהשקות בהם את בתי, אולי הצמא מציק לה, ולכן היא לא רגועה. באמת, הרתחנו מעט מים ונתנו לה לשתות אחרי ההנקה והיא אכן נרגעה. מאותו יום ואילך, חלה התקרבות מסויימת בין הליטאים ליהודים שבקרון.

עד מהרה היו כל חיתוליה של בתי מלוכלכים. בתחנה הבאה נגשתי לקצין ששמר על הדלת שלנו והראיתי לו את החיתולים, שכמובן גרמו לריח רע בקרון כולו. הוא קרא לשומר אחר, שלקח אותי לשלולית מי גשם שהיתה בקרבת מקום. התכופפתי מעל לשלולית וכיבסתי את החיתולים כמיטב יכולתי. תליתי אותם לייבוש על השיחים, אך השומר כל הזמן צעק עלי: מהר! מהר! אני לא מיהרתי, כי רציתי שהחיתולים יספיקו להתייבש קצת.

לאחר זמן מה, הוא החל לרוץ אחרי וצרח: רוצי! רוצי! הייתי מוכרחה לרוץ, כשהחיתולים הרטובים בידי. לא היתה לי כל ברירה, אלא לייבש אותם על המוטות שבקרון.

הגברים עשו ביניהם תור ללכת ולקחת את האוכל. הם אמרו לבעלי באחת השבתות שתורו הגיע, אך הוא אמר: אינני יכול היום. אני שומר שבת. הליטאים הבינו, היות והיו קתולים אדוקים, אך בכל זאת אמרו לו: אז לא ניתן לך מים. הוא בכל זאת סרב ללכת ונער בן שש עשרה הסכים ללכת במקומו.

אחרי שבוע של נסיעה, ב־22 ביוני, התחלנו לפתע לראות רכבות ארוכות, מלאות חיילים ותחמושת, נוסעות בכיוון ההפוך. החיילים צעקו לנו מתוך הקרונות: אל תדאגו, אנחנו מקנאים בכם! לא הבנו מהי כוונתם. עד אז היינו עוצרים רק בלילות ואילו כעת, עצרנו למשך יום שלם. הדלת נפתחה ולא נתנו לנו אוכל. תארנו לעצמנו שכנראה קרה משהו. כאשר ראינו את כל הרכבות נוסעות בכיוון ההפוך, התחלנו לשוחח בינינו ולשער השערות שונות על מה שמתרחש כעת בליטא ואיזה גורל מצפה לנו.

בקרון שלנו היה מנהל הדואר הראשי של ליטא. הוא היה כבן 75 וסיפר לנו שכבר עשה את הדרך הזו בעבר. הסתבר, שבצעירותו, הוא למד בלנינגראד והשתייך לתנועת מרד של הסטודנטים. הוא נתפס ונשלח לסיביר. הוא אמר: אני מכיר את הדרך הזו. כנראה שלוקחים אותנו לסיביר. האקלים נראה לי מוכר.

כאשר עצרנו פעם, ביקשתי מקום לשאוף אויר ליד המוטות החיצוניים של הקרון. מרחוק, ראיתי איש שנראה היה כיהודי. הרמתי את התינוקת לחלון הקטן והמסורג וקראתי בקול ברוסית: מים! בהצביעי על פיה. הוא החזיק את ידיו על ליבו, להראות שהיה רוצה מאד לתת לנו מים, אך מיד לאחר מכן, הרים את ידיו למעלה, כאומר: לא מרשים לנו. הבנו שלאיש לא הותר לגשת אל הרכבת שלנו. (לרוסים היתה "מומחיות" מיוחדת בשמירת סודות. עדות לכך היתה, שמנהל בית־החולים בו עבד בעלי כעבור שנים רבות, לא ידע מאומה על משלוחי האסירים שהיו בסדר גודל של כ־10,000 איש, שהגיעו מליטא, למרות שכולם עברו דרך מוסקבה. כפי שהוא לא ידע על כך דבר, כך, איש במוסקבה לא ידע על כך דבר).

המשכנו לנסוע בלילות, כאשר מסילות הברזל היו פנויות מרכבות החיילים. השומרים לא סיפרו לנו דבר, אולם באחת הפעמים בהן יצא מישהו לקבל את האוכל והמים, סיפרו לו אנשים שגרמניה פלשה לרוסיה. הסתבר, אם כן, שהחיילים שפגשנו בדרך ידעו שאנחנו נלקחים לסיביר, אך אפילו זה היה עדיף ביניהם, מאשר ליהרג בחזית במלחמה נגד הגרמנים.

פעם אחת, כאשר עצרנו, ראינו במסלול מקביל לנו רכבת נוספת של אסירים. אחת מהנשים ברכבת שלנו, זיהתה את אחותה מלטביה שהיתה ברכבת האחרת. הן צעקו אחת לשניה: בני נמצא איתי! הילדים נמצאים איתי! אז כבר ידעו על המלחמה.

יום אחד, כאשר עצרנו כדי לקבל מים, יצאה אשה מקרון אחר כדי לקבל את המים עבור הקרון שלה. היא נראתה לי מוכרת, למרות שפניה היו אפורים לגמרי. היתה זו בתו של ר' פסח פרנק ע"ה. היא צעקה לי: דבורה'לה,

השארתי את הבן שלי אצל אחותי, מפני שהיה חולה. עכשיו פרצה מלחמה והגרמנים בליטא. שנים אחר כך, נודע לי שהילד אכן נספה. לאחר מכן, היא התאחדה עם בעלה והתברכה בעוד ילד.

במשך אותם ימים של מסע מפרך, התמקדו כל מחשבותינו בתינוקת - איך לחתל אותה, איך להאכיל אותה וכו'. כלל לא דיברנו על מה שעלול לקרות לנו. כאשר שמענו שהמלחמה פרצה, התחלנו לדאוג לגורל המשפחה שנשארה מאחור בליטא. לא יכולנו לדעת, ואיש כלל לא יכול היה להעלות על הדעת - מה עשו הגרמנים.

רק אחרי המלחמה, נודע לנו שבעלה של חנה נרצח ביום בו נכנסו הגרמנים לעירם. חנה ע"ה נלקחה לעיר זאגער, יחד עם שלושת ילדיה ונרצחה יחד עם כל תושביה היהודים של העיר ביום כיפור של שנת 1941.

על בעלה של ריבה, זיסל ז"ל, נודע לנו שביום בו פרצה המלחמה, לקח אותו אחי הירש ז"ל לתחנת הרכבת, משם עמד לנסוע למוסקבה כדי לנסות להתחקות אחרי עקבותיה של ריבה. היתה זו הפעם האחרונה ששמענו עליו. אחרי שחלפו שנים ואיש מהמשפחה בארץ לא שמע עליו דבר, הסקנו שקרוב לודאי הוא נהרג בהפצצה גרמנית על הרכבת בה נסע.

עבדים ברוסיה

זה חרי נסיעה שנמשכה יותר מחודש ימים, קצת לפני סוף המסע, נעצרה הרכבת והודיעו לנו שלכל אחד תהיה הזדמנות להתרחץ בבית המרחץ המקומי, בצד הנשים.

היה חדר בו אפשר היה להתפשט, בחדר השני נתנו לנו חפיסת סבון. בחדר היו קערות עץ, אותן היינו צריכות למלא במים ולהתרחץ בהן. פחדתי לשבת על ספסלי העץ בגלל החידקים שאולי הותירו עליהם הנשים הקודמות שהתרחצו עליהם. הרוסים בנו את בתי המרחץ הענקיים הללו במיוחד עבור המשלוחים של האסירים, שעברו תמיד דרך המקום. בגדינו נלקחו לחיטוי מכנים, בעיה שהיתה נפוצה מאד ברוסיה. למזלנו, לא סבלנו ממכה זו, אולם בגדינו נלקחו בכל זאת.

בסופו של מסע בן יותר מחודש, החלו הרוסים לרוקן את הרכבות מנוסעיהן. הרכבת היתה נעצרת וקרון או שניים ממנה היו מתרוקנים, כך היה בכל תחנה ותחנה. כאשר הגיע תורנו, באחת התחנות, הורו לנו לצאת במקום שנראה לנו ככיכר שוק. נודע לנו שאנחנו נמצאים בדרומה של סיביר, בעיר ששמה טרואיצק. כל משפחה היתה צריכה לעמוד בנפרד. למקום הגיעו חמישה רוסים חסונים. אחד מהם אמר: אני אקח את המשפחה הזו. אחר אמר: לא, אני לא רוצה את המשפחה ההיא. יש בה יותר מדי אנשים מבוגרים. היתה לנו הרגשה כאילו אנחנו בסצינה מתוך "אוהל הדוד תום" (=ספר על עבדות הכושים באמריקה, במאה ה־19).

זה היה בלתי נתפס לחלוטין שמשפחתי היא זו המוצגת למכירה בשוק העבדים! התברר שהאנשים הללו הינם מנהלים של קולחוזים גדולים (=חוות חקלאיות ממשלתיות), שבאו לבחור לעצמם פועלים לעבודה כמעט בחינם.

למרות שהמצב נראה היה מייאש, חשנו הקלה. אמנם לא ידענו עדיין מה יקרה איתנו, אך ראינו שלא מכניסים אותנו לבית הסוהר. נעים היה לנו לנשום אויר צח, לאחר ששהינו בקרון הדחוס ההוא זמן רב כל כך.

אחד מהאנשים הללו בחן אותנו ואמר: אני אקח את המשפחה הזו. יש בה שלושה אנשים צעירים ותינוקת אחת. נלקחנו בעגלה לסובחוז (סוג של קולחוז). בדרך החל לרדת גשם וכולנו נרטבנו. גם כל מה שהיה לנו

במזודה נרטב לחלוטין. כאשר הגענו, שמו אותנו בקסרקטין (=צריף מלא מיטות ברזל שכוסו במזרני קש. באמצע עמד שולחן. ספסל לשבת עליו לא היה בנמצא). התגוררנו בו יחד עם עוד אחת עשר משפחות, ששלוש מהן היו יהודיות.

ביום המחרת נערך חיפוש. היתה עימנו ילדה בת תשע בשם נטשה רחמילביץ', שהיתה בתו של הקונסול הליטאי בישראל בתקופת המנדט. מכיוון שהחיפוש החל אצל משפחה אחרת, היא נגשה למיטתנו בשקט ולקחה את התפילין של בעלי והחביאה אותם בחולצתה. היא עשתה זאת בזריזות כזו, שאפילו אנחנו לא הבחנו בדבר. לאחר מכן היא אמרה לנו שתארה לעצמה שהרוסים לא יטרחו לערוך חיפוש על ילדה צעירה כל כך. באופן כזה היא הצליחה להציל את התפילין של בעלי. במהלך החיפוש הם מצאו סידור ומחזור והחרימו אותם. הדבר גרם לנו כאב לב גדול. החיפוש ארך זמן רב ורק בבוקר המחרת החזירה לנו נטשה את התפילין. היא אמרה שהחזיקה אותם אצלה זמן רב כל כך כי פחדה שהרוסים יערכו עוד חיפוש בהפתעה. אנחנו חשבנו שהתפילין נלקחו יחד עם הסידור והמחזור ולכן כאשר הביאה אותם, היתה שמחתנו רבה.

הרוסים ארגנו את האסירים הבוגרים ליחידות, כדי לצאת לעבודה. הגברים נשלחו רחוק יותר מאיתנו, לעבודת פרך של שמונה עשרה שעות ביום במחנה עבודה. ימי מנוחה כלל לא נתנו להם. אותנו, הנשים, שלחו לשדות, לעקור את הקוצים בידים חשופות. היינו אמורות לתפוש את מקומם של העובדים הקבועים שנשלחו לחזית המלחמה עם הגרמנים. ביום הראשון, היו ידי מלאות קוצים, אך מחשבותי היו נתונות אך ורק לתינוקת. הם לקחו אותנו לעבודה לפני עלות השחר ונאלצתי להשאיר את הקטנה עם הילדים האחרים. בצהרים, כבר הייתי גדושה כל כך ושהיתי זמן רב כל כך בשמש הלוהטת, שהתעלפתי מרוב חום וכאב. האסירות קראו: אשה מתה! הרוסים הגיעו עם עגלה ולקחו אותי בחזרה למבנה. הם כנראה החליטו שאני אשה חולנית ולכן הורו לי להשאר בצריף ולהשגיח על כל הילדים.

כל מי שהיה לו הכוח לכך יצא לעבוד, כיוון שמי שעבד קיבל קילוגרם לחם ליום. אפילו הילדים יצאו לעבודה. מלבד הלחם, קיבלנו רק מרק עשוי מכרוב רקוב, שצפו בו גרעיני שעורה בודדים. הייתי לוקחת את שלוש מנות המרק שלנו, מעבירה דרך מסננת, מוסיפה מעט חלב משלי ומאכילה בדייסה זו את בתי. לחם לא יכולנו לתת לה, מאחר והיה שחור ודביק, היות ולא היה אפוי די צרכו והיא עדיין סבלה משילשולים.

המבוגרים נהגו לחתוך את הלחם שנותר ולייבש בשמש, על הגג.

ביום שלמחרת, רוקנתי את המזודה הרטובה ותליתי את מעט חפצינו ליבוש על גדר הקוצים הסמוכה. באותו יום החלה גם עבודתי בשמירה על הילדים. להשאר עם הילדים הצעירים, לא היה מבצע קל כלל וכלל. היה עלי להביא את האוכל פעמיים ביום - בבוקר ובצהרים וכן תה עם לחם בשעה ארבע אחר הצהרים. רק ההמתנה בתור בכל פעם, כדי להשיג את האוכל, ארכה לעיתים

שעות. בזמן הקצר שנותר לי, נהגתי לחפש קיסמי עץ קטנים בכדי להרתיח מים ולכבס את החיתולים של בתי.

הייתי אחראית על ששה עשר ילדים. היתה זו חוויה מתסכלת. הילדים הללו היו רגילים לאכול ארוחות מלאות של בשר, דגים וירקות. וכעת, כל מה שקיבלו היה מרק קלוקל ורקוב ולחם דביק עם תה. הם התחננו במשך כל היום שאתן להם יותר אוכל, אך לי לא היה מה לתת להם. נטשה עזרה לי בטיפול בילדים. חלקם היו מפונקים מאד. היו אחדים שאפילו צריך היה לשדל אותם לאכול. הם בכו וקינאו בילדים שהוריהם הגיעו מוכנים מראש ומצויידים במזון. הפקידים הבכירים ואנשי העסקים המבוססים ידעו שיאסרו אותם ולכן ציידו את עצמם בכל מה שהיו עשויים להזדקק לו. אחרים נלקחו, ממש כמונו, בהפתעה והילדים הרעבים קינאו מאד באלה שהיה להם. גויה אחת הגיעה עם חזיר שלם מעושן. אחרת, עם צנצנת ריבה בגובה חצי מטר וכדומה.

לשתי משפחות גויים היה מלאי מזון גדול מאד ולמרות זאת, איש לא חשב אפילו, לגעת במה שלא היה שייך לו.

אחרי ששמעתי את התחינות, הדמעות והמריבות של הילדים במשך כל היום, התחלתי כבר להתגעגע לעבודה עם הקוצים.

אליהו בשדה – הפסקה בזמן עבודות הפרך

במשך אותה שנה, בה שהינו בסובחוז, גויסו כל הזמן הגברים המקומיים לצבא. בתחילה גייסו רק את הגברים הצעירים, לאחר מכן גייסו יותר ויותר מבוגרים. כאשר העגלות עם המגוייסים היו עוזבות את הסובחוז, היו הצעקות והיללות מלוות אותם בדרכם (לְבָּם אמר להם מה מחכה להם).

האסירים אולצו לעבוד שבעה ימים בשבוע, 16-18 שעות ביום. לאחר מכן, בסתיו, הם לקחו את אחותי ריבה ע"ה לעזרה בסבלות. הנשים צריכות היו לשאת שק ששקל 50-60 ק"ג על גבן, מהמשאיות למחסן שעמד במרחק מה מהן. עבודה זו נמשכה 12 שעות ביום.

היה להם חוק - מי שעבד שתי משמרות רצופות, יכול לקבל יממה חופש. לכן, החליטה אחותי ריבה לעבוד ביום חמישי שלושים ושש שעות רצופות, כדי שתוכל להשתחרר בשבת. גם משמרת אחת היתה מפרכת מאד, ואחותי ריבה, היתה עירונית עדינה מאד שכלל לא הורגלה לעבודה פיזית כה קשה. רוב המבוגרים שחזרו רק ממשמרת אחת של עבודה היו מתמוטטים מיד ונשכבים על הבטן, מכיוון שגבם כאב כל כך. הם לא היו מסוגלים לאכול אפילו. אבל ריבה ע"ה לקחה על עצמה את המשימה האדירה הזו והצליחה לעמוד בה בכל שבוע במשך הסתיו כולו. באותה תקופה ירד גשם חזק. האדמה נעשתה בוצית, ולכן היתה העבודה קשה יותר. צריך היה להזהר מאד כדי שלא למעוד בבוץ. ריבה רזתה מאד באותה תקופה, אך הדבר היחיד עליו חשבה היתה העובדה - שבעלה וכל בני משפחתנו וקרובינו נמצאים בליטא! כולם התפעלו מכך שהצליחה לעבוד שתי משמרות ברציפות, אך היא היתה חוזרת וחיוך על שפתיה. היא מעולם לא התלוננה.

לאחר שהתוצרת הרבה נאספה, צריך היה להפוך אותה מצד לצד בעזרת אתים כבדים מברזל, כדי שתתאוורר. גם את תפוחי האדמה היה צורך לברור, כדי שלא ירקבו וכן לסלק את אלה שהיו רקובים כבר, וריבה ע"ה עבדה גם בזה.

החיים בעוני מחפיר

באלטיי, החורף ארוך וקשה, עם הרבה סופות, אך לכל הפחות גדלה שם צמחיה. במשך שלושת חודשי הקיץ, שהיו חמים מאד, צמחה שם חיטה, תפוחי אדמה ותוצרת חקלאית אחרת. אלטיי הינו למעשה מחוז ענק בגודלו. בסובחוז בו שהינו היו הדרכים דרכי עפר מלאות בבורות. רק לעיתים נדירות ניתן היה לראות שם מכונית נוסעת.

באותה עת, היינו, למעשה, אסירים ללא סורגים. אסור היה לנו ללכת לשום מקום. לא ידענו מיהם שכנינו, מכיוון שהיינו עסוקים מדי ועייפים מדי, מכדי ללכת למקום כלשהו, אפילו אם היה קרוב מאד.

כאשר מזג האויר נעשה קר מאד, העבירו אותנו מהקסרקטין, בו לא היתה כלל הסקה, לביקתה קטנה. בעצם, היתה זו מעין חפירה באדמה, שרוחבה היה ארבעה מטר, אורכה ששה מטר ועמקה שני מטר. החפירות הללו נקראו "זמלנקה" (=מהמילה הרוסית "אדמה"). על המרתף הזה היה גגון של קרשים, בלי חלון, כמובן. כאשר סגרו את הדלת, היה כל האור נעלם.

כאשר לקחו אותנו לשם בראשונה, ירדנו במדרגות ופתחנו את הדלת. ראיתי בפנים, צמח של תפוח אדמה (הסתבר שהביקתה שימשה כמחסן לתפוחי־אדמה) בגובה מטר, אך צבעו לא היה ירוק, אלא לבן (!) בשל המחסור באור. פרצתי בבכי. כיצד נוכל לגור פה עם תינוקת? איך תוכל לגדול בריאה במקום כזה? הרי העור שלה יקבל את אותו הגוון של צמח תפוח־האדמה.

אשה ליטאית עם שני ילדיה, הושמה אף היא לגור איתנו באותו בור שבאדמה. כמובן שעובדה זו הוסיפה על אי הנוחות. כאשר האשה ראתה כמה נבהלתי, היא אמר: אל תבכי. היא נכנסה פנימה וטיטאה את הצמח הלבן יחד עם כל הליכלוך. היו לה איתה דברים רבים, כיוון שהיתה אשתו של קצין משטרה ליטאי בכיר וידעה שתילקח לסיביר. היא הדליקה מיד את הפרימוס, כדי שיהיה לנו יותר אור. בסופו של דבר, היו גם יתרונות לעובדה שגרה איתנו, כי היא שירתה אותנו כ"נכרי של שבת". היתה לה גם גיגית רחצה שבה היתה רוחצת את ילדיה וכך היתה לי אפשרות לרחוץ את בתי. אחרי שנים, הבנו שהיתה מלשינה עלינו לשלטונות, שאנחנו שומרים שבת. כאשר גרנו איתה, התפלאנו מאד, איך זה שהיא

היחידה שמקבלת מכתבים מבעלה, שהיה עדיין בליטא שנשלטה על ידי הגרמנים והרי בין גרמניה לרוסיה שרר מצב מלחמה. כאשר תפשנו שבעלה היה בצד הרוסי, הפכה התשובה להיות ברורה.

בביקתה זו היו שתי מיטות שהרווח ביניהן היה 30 סנטימטר. בפינה ניצב תנור ששימש לחימום. אלה היו כל הרהיטים.

כל אותה עת סבלה בתי משילשולים. גיליתי, שלמעשה היתה זו דיזנטריה. זכות אבות עמדה לנו, שהבת שנשארה בחיים. היא התקיימה על ההנקה שלי ועל מספר כפיות שעורה שסיננו מהמרק.

בשבעה בנובמבר (חג המהפיכה הבולשביקית), קיבל כל פועל כוס אחת של סוכר ועוגה קטנה בגודל עשרה סנטימטר. אנחנו שמרנו את כל זה בשביל התינוקת כדי להמתיק את התה שלה. יבשנו את העוגה הלבנה בתנור וחתכנו אותה לפיסות קטנטנות בכדי שתוכל ללעוס אותן בשיניה החדשות.

באותו שבעה בנובמבר הם מכרו לנו גם שלוש צלחות עקומות מחימר וכפות מעץ.

ביום ההולדת של סטאלין היתה לנו הזדמנות לקנות שלושה מטר בד כותנה לכל פועל, וכן חפיסה של סבון כביסה. אך המכירה נערכה בשבת, והיה עלינו לחתום על כל מה שקיבלנו. הייתי זקוקה לסבון באופן דחוף, עבור החיתולים של התינוקת, יותר מאשר עבור הבגדים שלנו. במשך ששה חודשים כיבסתי את החיתולים רק במים רותחים. כאשר לא הלכתי לקחת את הדברים בשבת, כולם חשבו שיצאתי מדעתי. ביום ראשון, אחרי שכולם כבר לקחו את דבריהם ביום המיועד, הלכתי לחנות וביקשתי את המגיע לנו. הם התפעלו מאד ואמרו: איך זה שלא באת אתמול? הרי לפי החוק יש לבוא ביום עליו מודיעים? ובכל זאת נתנו לי את הבד ואת הסבון.

כל מי שעבד במחסן היה חוזר עם קצת חיטה שנפלה לנעליו או לכיסים בזמן איוורור התבואה. אחותי היתה נוהגת לנער את גרעיני החיטה בחוץ, עד שהאשה הליטאית שגרה איתנו אמרה לה: למה את זורקת את הגרעינים, הרי אפשר לעשות מהם דייסה. מאז. התחלנו לאסוף את הגרעינים. בישלנו אותם בקליפתם ואכלנו את התבשיל בתיאבון רב, היות וכל הזמן היינו רעבים. קילו הלחם שקיבלנו ליום לא הספיק לעבודה הפיסית הקשה בחוץ ובקור. הלחם היה הדבר היחידי שקיבלנו, בלי כל תוספת של סוכר או שומן וכמובן בלי ירקות או חלב.

בעלי עבד בקור מקפיא עצמות. היה לו רק מעיל גברדין קיצי ולא היה בידינו ולעשות הרבה כדי לשפר את מצב הביגוד שלנו, היות ובחנות הקטנה של הסובחוז הוצעו למכירה רק צמר גפן וכפתורים, שמילאו את כל האיצטבאות. לפיכך, קניתי צמר גפן בכמות גדולה, שטחתי שכבה עבה ממנו ובתור ביטנה, לקחתי פיג'מה. וכך, בעשר אצבעות, עשיתי מהמעיל שלו "טלוגריקה" = מחמם גוף. גם לאחותי עשיתי בגד חם יחסית מפיג'מה מרופדת בכותנה. לבתי, עשיתי שמיכה משני סדינים וביניהם שכבה של צמר גפן. אחותי ואני ישנו עם התינוקת במיטה. בעלי ישן על הריצפה, בשטח הקטן של 30 ס"מ, שהיה

בין המיטה שלנו לבין המיטה של המשפחה הליטאית, בה שכבה האם עם שני ילדיה שהיו בני שמונה ועשר.

בתחילה, עבד בעלי בנגריה, אך הוא לא ידע כיצד משתמשים בכלים הפרימיטיביים שהיו בה. לפיכך, הפכו אותו לעגלון והיה עליו לרתום שוורים, היות וכל הסוסים נלקחו לחזית. אך השוורים לא שמעו בקולו. הוא היה צריך לרתום שני שוורים ובעזרתם להוביל משאות, אך אצלו, כל שור הלך לכיוון אחר. לפיכך העבירו אותו לתפקיד של סבלות. באחת הפעמים, הוא לא סגר כהוגן את דלתה האחורית של משאית וכאשר התחיל לפתוח אותה, הדלת עפה עליו והכתה בחזהו. כתוצאה מכך הוא איבד את ההכרה.

יום אחד, אחר־הצהרים, שמעתי שקוראים בשמי סמוך לדלת הביקתה. פתחתי את הדלת ושני גברים נשאו את בעלי המעולף פנימה והשליכו אותו על המיטה, כשהוא מחוסר הכרה. כתוצאה מן המכה הוא חלה בדלקת ריאות. מיד כאשר שבה אליו הכרתו, הוא אמר: כעת אוכל להיות בבית בחגים. היתה זו התקופה שלפני ראש השנה ודאגנו מאד כיצד יצליח להסתדר בחגים. לאחותי היה הסידור של העבודה ברציפות במשך שלושים ושש שעות, כך שהיא, איך שהוא, הצליחה להשתחרר בחגים. ריבה ע"ה היתה אז פחות משנתיים ימים אחרי נישואיה, אך היא מעולם לא אמרה מילה על בעלה, למרות שחייהם המשותפים היו מאושרים כל כך.

המעבר לטרויצק

בסוף החורף, העבירו הרוסים חלק מהאסירים לעבוד בעיירה הסמוכה - טרויצק, היות ובסובחוז לא היתה להם עבודה באותה עונה, ובנוסף לכך לא היה גם מספיק לחם לתת לנו. מישהו מקובנה בשם בקר, שהיה בעל בית חרושת למשקאות קלים, שעבד בתור שומר לילה, הרשה לבעלי להשתמש בלילות במיטתו. זה היה בדירת חדר, שהיה אמנם גדול, אך גרה בו משפחה עם חמישה ילדים. הם הסכימו שגם אנחנו נעבור לגור אצלם. לשם כך, הם התקינו מדפים מקרש בסמוך לתיקרה וילדיהם ישנו שם. בחדר היה צפוף מאד, אך אותה משפחה נזקקה לתשלום שלנו. נאלצנו להשתמש באותם סדינים בהם השתמשו בני המשפחה, אך בכל זאת, היינו אסירי תודה שהיה לנו מקום מגורים.

הייתי צריכה לעמוד בתור במשך שלוש שעות כדי לקבל שלושים גרם לחם לאיש. הייתי מחזיקה את בתי בזרועותי. היא היתה כבר בת שנה וארבעה חודשים, אך טרם הלכה בכוחות עצמה. כשהיתה רואה אנשים עוברים עם לחם, היתה מבקשת "חב" - קיצור של המילה "חֶלֶב" = לחם ברוסית. כולם היו רעבים, אבל אנשים ריחמו עליה כל כך, שהיו מוכנים לתת לה חתיכה. אך אני מעולם לא הרשיתי לה לקחת, ביודעי שאצלם בבית ממתינים ילדים רעבים.

בימי החגים שלהם, לכל פועל היתה זכות לקבל בקבוק של מאתיים וחמישים גרם יי"ש. היינו עומדים בתור במשך ארבע שעות, אחר כך הולכים ברגל חמישה עשר קילומטר, עד הקולחוז הקרוב ושם מחליפים את היי"ש בתפוחי אדמה. לפעמים היו מחלקים גם גרבי צמר עבות, שגם אותן ניתן היה להחליף בקולחוז עבור תפוחי אדמה. לכל הקולחוזניקים היו ליד בתיהם גינות קטנות בהן גדלו חמניות. היינו מבקשים מהם למכור לנו זרעוני חמניות כדי להשביע את רעבוננו כתוצאה מכך שהלכנו חמישה עשר קילומטר עד לקולחוז ועוד היה עלינו לחזור לעיר, אך איש לא הסכים למכור לנו דבר תמורת כסף. אנשים היו מעוניינים רק בסחר חליפין - מזון תמורת מצרכים. כאשר גבר הרעב, היינו מגרדים מעט את הליכלוך מעל תפוח־האדמה ואוכלים אותו יחד עם קליפתו.

פעם, הלכתי לשוק כדי למכור שתיים מהציפות הרקומות שהיו לנו. בחלק זה של אלטי, היו רגילים להשתמש בסדינים כהים, עשויים מבד באיכות גרועה, שאי אפשר היה לכבסו לעיתים תכופות. אשה אחת ראתה את הציפות הרקומות שלי ופרצה בצעקות: נשים, באנה וראינה את הבורגנית הזו. לא רק שיש לה כלי מיטה לבנים, הם אפילו רקומים. פחדתי מלינץ', אך אשה בעלת חזות עדינה יותר ניגשה אלי וביקשה ממני לבוא אחריה. היא היתה אשתו של קצין בכיר בצבא בחזית היפנית, והיתה מקבלת מבעלה חבילות של בדים ומצרכים נאים אחרים. היא שאלה אותי למה אני זקוקה. ביקשתי ממנה, בתמורה לציפות "וויליקס" (מגפיים עשויים מצמר גס בעיבוד מיוחד), מפני שהחורף היה בעיצומו. היא נתנה לי שני זוגות וויליקס ישנים שלה ושל בעלה, שהיו שווים עבורנו באותה שעה יותר מזהב, היות ושהייה בחוץ בלי וויליקס היתה גורמת לקפיאתן של הרגלים, דבר שהיה כואב מאד וגורם לפצעים קשים. היא גם נתנה לי אוכל עבור הקטנה. התיידדנו מאד והיא שאלה אם יש לי ידע בתפירה. השבתי לה שאכן יש לי ידע בתפירה, אך אין לי מכונת תפירה. היא הזמינה אותי לבוא אליה למשך שבועיים והבטיחה לתת לי דברים רבים בתמורה. הסכמתי כמובן. אחר שקיבלתי את העבודה והתחלתי להרוויח, החלטנו לחפש דירה אחרת. מצאנו מקום מגורים מחוץ לעיר, אצל זוג רוסי קשיש, שגרו עם נער בן 18. הם הסכימו להשכיר לנו את המיטה של הנער. הוא עבר לישון על התנור הרוסי הגדול. ושוב ישנו אחותי, בתי ואני במיטה אחת. כמובן שכולנו גרנו באותו חדר עם הרוסים. היתרון הגדול של הדירה הזו היה בכך שהיה לנו יותר מקום.

היות והמעבידה החדשה שלי נתנה לי לחם לאכול וכן תפוחי אדמה שהיו טובים לשילשולים מהם סבלה עדיין התינוקת וגם קצת פירות יבשים, הרגשנו שיש לנו מעדנים של ממש לאכול. אנו זוכרת את הפעם הראשונה בה נתנה לי כוס חמאה. התרגשתי כל כך מעצם העובדה שבתי תטעם חמאה בפעם הראשונה בחייה, שעשיתי את כל הדרך בת שני הקילומטרים עד הבית בריצה.

כאשר התחלתי לתפור אצלה, ביקשתי ממנה בד פשוט בתור התחלה, היות ואני התמחיתי בריקמה ולא הייתי מנוסה בתפירה. אך היא אמרה: אל תדאגי, אני בטוחה שאינך יכולה להיות גרועה מהתופרות כאן באיזור, ונתנה לי בד יפה. אך אני לא ידעתי שהחלק הקידמי צריך להיות רחב מהאחורי והיא לא הצליחה להרים את ידיה בשמלתה החדשה. למרות שהייתי כל כך לא מקצועית, היא עדיין היתה מרוצה מאד. התופרות בעיירה, היו תושבות אסיה המרכזית, ואני הכרתי רק את האופנה האירופאית. אחרי שהשקעתי תשומת לב ועבודה רבה, יצאה השמלה בצורה יפה. אחרי שעבדתי אצל אותה אשה שבועיים, היא סיפרה עלי לכל חברותיה, שהיו גם כן נשואות לאנשי צבא, שפונו מהחזית לעורף. עבדתי בשבילן ארבעה חודשים וכל אחת נתנה לי משהו בתמורה, היות שעבור כסף לא ניתן היה להשיג שם דבר. מצרכי מזון היו יקרים מפז! לא היה באפשרותנו לבשל הרבה,

היות ולא יכולנו להשתמש בכלים של בעלת הבית, שכמובן לא היו כשרים. לנו היתה רק צלחת אחת...

בצלחת שלא התאימה לבישול על ה"דריפוס" (=בסיס בן שלוש רגלים הניצב מעל הפרימוס), נוצרו שלושה חורים וכל פעם שהיינו מעמידים אותה על האש, היינו צריכים לאטום אותם בצמר גפן, שהיה נשרף בזמן הבישול ושוב היה עלינו לסתום את החורים מחדש. אך בכל זאת שמחנו שבדרך זו השתמשנו אך ורק בכלי כשר.

פסח בטרויצק

בחורף של שנת 1942 שהינו בטרויצק. עד שהגיע חג הפסח היו לנו ארבע עשרה מצות מוכנות, מכיוון שאחותי ריבה ע"ה עשתה את ההכנות המוקדמות לצורך כך.

בחגים הרוסיים ניתן היה לקבל קמח במקום לחם. בכל יום היינו חוסכים מעט מתלושי הלחם שלנו ושמרנו אותם לקראת פסח. כאשר כבר כמעט הגיע החג, אספה אחותי בשדות הסמוכים גזרי עץ, ובמשך הבוקר, כאשר הלכה בעלת הדירה שלנו לתחנת הרכבת, למכור תפוחי אדמה אפויים, היא הכשירה את התנור באש, כדי שתוכל לאפות בו את המצות. היה עליה למצוא תחליפים לכלים המיוחדים ששימשו להכנת המצות, כגון מערוך ומחורר, אך כרגיל, היא הסתדרה עם הכל.

היו לנו בסך הכל ארבע עשרה מצות, ולפני פסח, קיבלנו גלויה מגב' חרש ע"ה - ידידה מליטא, שהוגלתה כמונו לעיר אחרת, יחד עם שני ילדים שהיו גדולים מבתנו. היא כתבה: אני בטוחה שהצלחתם לארגן מצות עבורכם. האם אתם יכולים, בבקשה, לתת לנו אחת או שתיים, כדי שאוכל לשמר בזכרונם של ילדי מהי מצה?

תשובתה של ריבה ע"ה היתה מיידית: כמובן שנשלח להם מצות. שלחנו להם שלוש מצות. לאחר מכן, היא סיפרה לנו שהכינה לחג יין מצימוקים.

כיצד יכולנו לשמור את חג הפסח בבית בו אכלו אחרים חמץ? לא נכנסנו כלל למטבח, אלא אכלנו בחדר, ישובים על המיטה. בעלת הבית אמרה לנו לא להכניס אוכל לחדר, אז אכלנו כשהיא לא היתה בבית. לא היו לנו כלים כלל לפסח, אך לפני החג קרה ממש נס - אחת הנשים שעבורן עבדתי, נתנה לי סיר חדש עם מכסה, אותו קיבלה מבעלה בחבילה. לפיכך, בישלנו על ה"דריפוס" בחוץ ואכלנו בידים מהסיר, מכיוון שלא היה לנו סכו"ם כשר לפסח.

הגינה

חרי פסח, כאשר האדמה החלה להפשיר, נתנו לתושבים שטחי אדמה קטנים כדי שיעבדו אותם. הסיבה לכך היתה בעיית התזונה שהחלה להחריף בשל המלחמה. גודלו של השטח שקיבלנו היה כחצי דונם של אדמה נוקשה מאד, היות והיא שמשה פעם כדרך גישה, שנסעו עליה ולא עובדה מעולם. האדמה היתה קשה כאספלט, ולקח לנו חודש שלם רק לפורר אותה לרגבים. לאחר מכן, היה עלינו לבנות גדר, כדי שהפרות שעברו במקום בדרך אל המרעה וחזרה, לא יאכלו את התוצרת הגדלה. כאשר היה עדיין חושך, היינו הולכים ליער שהיה במרחק של חמישה קילומטרים, לכרות ענפי עצים כדי לבנות את הגדר. למעשה, היה הדבר אסור, אך בעל הדירה שלנו, שנתן לנו את העצה הזו, נתן לנו גם גרזן ומריצה לצורך כך. היינו לוקחים את המריצה ליער, כורתים את העצים הקטנים ומביאים אותם הביתה. כל זה ארך שלוש שעות בכל פעם. היינו צריכים לעבוד בשקט רב. הדרך הביתה היתה קשה ומפרכת, מכיוון שהמריצה היתה כבדה מאד והיינו צריכים לדחוף אותה קילומטרים רבים בבוץ ובשלג המפשיר. תוך שבועיים סיימנו את העבודה הקשה הזו.

היו לי אז שלושה פריטי לבוש בלבד - חלוק, חליפה ושמלת שבת. את החליפה החלפנו באחד הקולחוזים תמורת זרעים ותפוחי אדמה. בכל יום שאבנו עשרים דליי מים מבאר רחוקה, כדי להשקות את הגינה. היות והאדמה היתה בתולה, גדלו הירקות נפלא באותו קיץ, ואמרנו לעצמנו בסיפוק: יהיה לנו יבול נהדר.

ולפתע, באחד מבקרי השבת, נאמר לנו שעומדים לשלוח אותנו מחר מכאן. התברר שהנ.ק.וו.ד הודיע על כך לכל המוסדות, מלבד מאשר ל"אסירים בלי הסורגים", כלומר, לנו.

באותו יום, אחר הצהרים, נכנס אלינו פקיד מהנ.ק.וו.ד והורה לנו להגיע למחרת היום בשעה שתים בצהרים לתחנת הרכבת. הוא לא אמר מדוע ולאן.

קשה היה שלא להרגיש מיואשים, אבל לא היתה לנו כל ברירה אחרת. לא לקחנו בחשבון בריחה, מכיוון שברוסיה, התנהל הכל תחת עינו הפקוחה של הנ.ק.וו.ד ולא היתה כל אפשרות להתחבא מהם. גם לבעל הבית שלנו הם הודיעו. הם ידעו שאנחנו אמורים לעזוב, והיינו בטוחים שהם עקבו אחרינו כל הזמן!

ביום ראשון, יצאתי מוקדם בבוקר, כדי לנסות למכור את הגינה, למי שרק יחפוץ לקנות אותה. לבסוף, מכרתי אותה תמורת 1,500 רובל. ניסיתי לקנות בשוק צידה לדרך. במשך שעתיים לא הצלחתי למצוא ולו רק אדם אחד, שיסכים למכור דבר מה תמורת כסף. כולם ביקשו חפצים תמורת מצרכים. ביציאה מן השוק, הצלחתי לקבל שלושה מלפפונים עבור 500 רובל.

אחרי חוסר ההצלחה בשוק, הלכתי לאשה עבורה תפרתי והודעתי לה שעלינו לעזוב. היינו בתחנת הרכבת בזמן המיועד ולהפתעתי, הגיעו לשם שלוש הנשים הרוסיות שעבורן עבדתי כדי להפרד ממני. אחת מהן נתנה לי ספל דבש שהיה שווה עבורנו את משקלו בזהב. אחרת נתנה קערה גדולה לרחוץ בה את בתי והשלישית הביאה עמה חתיכת לחם לבן יבש עבור בתי. היו להן סיבות רבות לרחם עלינו. הן ידעו כמה קשה עמלנו בגינה. הן ידעו כמה קשה לטפל בתינוקת קטנה בתנאים הללו

בר מצוה ברוסיה, נינו של ר' ישראל ליפקין מסלנט

ומה עוד שהיינו קרבנות חפים מפשע של "השיטה". בעצם, הן הסתכנו מאד בבואן להפרד ממני, מכיוון שעל פי החוק אסור היה לבוא במגע עם "פושעים" כמונו, לפחות באופן גלוי. אך הן בכל זאת באו.

מטרויצק העבירו אותנו לביסק. היו איתנו יהודים רבים מפולין שעבדו עבודת פרך ביערות. שיכנו אותנו במבנה של בית ספר והיקצו לנו מספר מטרים רבועים על הריצפה, בהם היינו צריכים להסתדר. לפתע ניגש אלינו ר' **ליפמן ליפקין,** בנו של רבי **אלכסנדר ליפקין,** שהיה גם הוא אחד מן האסירים מבלי שנדע זאת כלל, וסיפר ששמע שהאסירים הליטאיים אמורים להשלח לאזור הארקטי. לפיכך, הוא הציע שנתמזג עם היהודים מפולין, שהיו באותה עת בביסק, היות והתהלכו שמועות שהם ישוחררו בקרוב מעבודת הפרך ויקבלו גם הטבות נוספות. היתה גם אפשרות לשחד את השלטונות ולקבל דרכונים פולניים. ר' ליפמן ליפקין היה שם עם אמו, אחיו ואחיותיו, אשתו וילדיו והם כולם עמדו לנסות את הדרך הזו. אנחנו פחדנו לעשות זאת מכמה סיבות - היתה לנו תינוקת חולה וחשבנו שיהיה זה מסוכן מדי לנסות "טריקים" כאלה היות והיינו מוכרחים לדאוג לכך שתקבל טיפול נאות.

ר' ליפמן ליפקין הביא לנו חלב חם עבור התינוקת ויום אחר כך, גם חפיסת סבון. יום אחד הוא הביא לנו דובשניות. הוא ניסה כל הזמן לשכנע אותנו להסתכן.

אחרי ששהינו ימים מספר על רצפת בית הספר, העמיסו אותנו על רכבת משא ואמרו לנו שבקרוב נצא לדרך. ר' ליפמן אמר: אם תעשו זאת אחד אחד, תצליחו לברוח. אך אנחנו פחדנו. הרכבת היתה עלולה לעזוב את ביסק בכל רגע ואז היינו עלולים להפרד - ומי יודע לכמה זמן? (ג. אילגובסקי, מכר שלנו, שהיה קבלן בניין מפורסם בליטא, ניסה את ה"טריק" הזה. הוא נתפס ובילה את שנותיו האחרונות בבית־הסוהר). נשארנו עוד שבוע בביסק ולפתע, ביום אחד, הודיעו לנו שהרכבת יוצאת לדרך.

בביסק היו המוני פליטים ואסירים. כולם היו שם בערבוביה. אבל כעת, כשעזבנו את תחנת הביניים הזו ועמדנו בפני עתיד שהנ.ק.וו.ד תכנן עבורנו, הבטנו קדימה ובליבנו חרדה.

החיים באזור הארקטי

במשך כל אותה עת טיפלה אחותי בתינוקת במסירות רבה. הרגשתי שרק בזכותה נשארה התינוקת בחיים. היא טיפלה בה באופן מושלם. במשך כל אותה תקופה, היא לא הזכירה את בעלה ולו פעם אחת בלבד, למרות שהיתה קרובה אליו כל כך. בעלי ואני היינו טרודים עד מאד בהתמודדויות החדשות שעמדו בפנינו בכל פעם, ואפילו לא הערכנו כראוי את העובדה שריבה סרבה להוסיף על העול שרבץ עלינו בהזכרת כאב הלב האישי שלה! היא מעולם לא התלוננה ומעולם לא הראתה צל צילם של עצב ויאוש, אלא רק להיפך - תמיד חייכה ודאגה לרומם את מצב רוחנו.

כשהגענו לקרסנוירסק שררה עדיין חשיכה בחוץ, אך כאשר עצרנו להצטייד במים, ראינו מאות גברים יוצאים לעבודה בהשגחת שומרים חמושים. לאחר מכן נודע לנו שהיתה שם רשת עצומה של מחנות עבודה, בהם מצאו את מותם עשרות אלפי אסירים. ביניהם היו רבים מהבעלים של אותן נשים שגורשו עמנו ברכבת מליטא.

הורידו אותנו מן הרכבת ביער ריק מאדם, היות והרכבת כבר לא יכלה לנסוע הלאה. היינו ביער יום שלם. גשם ירד ללא הפסקה ויתושים ענקיים עקצו אותנו ללא רחם. השומרים הביאו משאיות ובאמצע הלילה נצטווינו לעלות ולשבת בתוכן. כל אחד ישב על החבילות שלו. במשאית לא היה מספיק מקום לכולם. היה שם זוג גויים עם תינוק בגיל של בתנו והם נותרו למטה ביער, מכיוון שכבר לא היה מקום במשאיות. אחותי ראתה איך הם "נאכלים" על ידי עננים היתושים והציעה: בואו נפנה להם מקום. למרות שהיינו צפופים מאד, סידרנו להם מקום איכשהו, על חשבון השטח שהוקצה לנו. הדרך בה נסענו היתה הררית ואנחנו הטלטלנו במשאית מצד לצד.

בתי החלה לבכות, אז לקחתי מספר פרורי סוכר שהיו לי בתיק ופיזרתי אותם בפיה. היא נרגעה. עדיין היה לילה, כאשר שמענו צעקות: לרדת, לרדת ולעלות על הספינה. מאוחר יותר נודע לנו שהגענו לשפך של נהר ה"לנה".

בהמולה שנוצרה במהלך ירידתם של מאות האסירים מן המשאיות, ניצל הזוג הליטאי שפינינו לו מקום מתוך רחמים את ההזדמנות, וגנב לנו את השק בו היה כל מלאי המזון שהשגנו במאמצים רבים. כאשר הבחנו בכך

שהשק נעלם, חיפשנו אותו סביבנו, אך נוסעים אחרים אמרו לנו: כן, כן, ראינו שהזוג שישב לידכם יורד עם התרמיל שלכם.

מזון, היה הדבר עליו נאבקנו בכל כוחנו במשך שנה, כדי להבטיח שהוא לא יחסר לתינוקת שלנו וכעת, אפילו המלאי הקטן שהיה לנו, נעלם. בביסק החלפנו את טבעת הנישואין שלי תמורת קילוגרם אחד של גריסים וקילוגרם אחד של סולת, הכל כדי להבטיח את קיומה של בתי וכל זה נגנב מאיתנו ברגע!

לא ידענו לאן פנינו מועדות. מסביב התהלכו שמועות משמועות שונות. איש אחד אפילו אמר שלוקחים אותנו לאמריקה דרך אלסקה.

למעשה, שלחו אותנו הרוסים לצפון הרחוק (מקום בו איש מן התושבים לא רצה לגור), כדי שניישב עבורם את המקום הנידח הזה.

במשך שבועיים שטנו לאורך הנהר בספינת משא. ישבנו על קרשים שהיו על הסיפון. בבוקר הראשון לא היה לי אוכל לתת לבתי. אנשים שאלו אותי: מדוע אינך מאכילה את בתך? הרגשתי שגוש עולה בגרוני וחונק אותי. כאשר עניתי: כל האוכל נגנב מאיתנו ממש לפני שעלינו על הספינה, נתנה לי אשה אחת ספל גריסים ואחרת נתנה לי ספל סולת! על סיפון הספינה היה דוד מתכת שמתחתיו בערה אש. כל מי שהיה לו תינוק, יכול היה לבשל עבורו אוכל שם. המבוגרים קיבלו לחם ודג מלוח.

איך קיבלנו את הצרות שנפלו בחלקנו

פילו לשניה אחת לא חשבנו: מדוע ה' עשה זאת לנו? פשוט דאגנו להסתדר בכל מצב. מעולם לא היתה לנו טרוניה ותלונה נגד הריבונו של עולם - ישמרנו השם מכך.

שבת היתה אחת מדאגותינו העיקריות. לכבוד שבת נהגנו ללבוש את הבגד היחידי שהיה לנו לשבת ומעל שלוש המזוודות שהיו לנו, פרשנו שני חיתולים לבנים ואלה היו מפת השבת שלנו. "נרות שבת" היו לנו בצורת קופסת שימורים קטנה מפח. בראשה היו שני חורים בהם העברנו "פתילות" עשויות מחוטים של חיתולים, אותן הדלקנו בנפט שהצלחנו לקבל ממישהו מעובדי הספינה.

בין שמונה מאות האסירים שהיו על ספינת המשא, היו מאה ושלושים יהודים. אנשים היו ניגשים אלינו כדי לטעום מעט מאווירת השבת. רבים מהם שאלו אותנו: איך יש לכם את כוחות הנפש - התקווה והאומץ - לשמור את השבת? איזו תקוה יכולה להיות לנו במצבנו הנוכחי? רבים מהם היו שרויים בדיכאון עמוק וביאוש כבד, והרגישו שאין עוד טעם לחייהם. אמרנו להם שהיהודים עברו סבל רב מזה ובכל זאת החזיקו מעמד והצליחו לשרוד! אם אנחנו עוברים זאת, זה כנראה מפני שמגיע לנו, או שיש בכך צורך כלשהו, אך תמיד ניתן לקוות לעתיד טוב יותר.

היתה אשה אחת עם בנה, שהופרדה מבעלה, אך היתה מסודרת מבחינה חומרית יותר מרובנו, מכיוון שהצליחה לצאת מביתה עם דברי ערך, אותם הצליחה להסתיר כל הדרך. דווקא היא היתה מיואשת כל כך, שלא עשתה דבר לכבוד שבת. היא לא הצליחה להחזיק מעמד זמן רב. בתנאים הקשים הללו צריך היה עצבים של ברזל ובעיקר אמונה איתנה וחזקה.

היה זה בקיץ של 1943 ואז עדיין לא שמענו כל חדשות על המתרחש בחזית.

מגיעים לביקוב־מיס

ב־2 באוגוסט הגענו לביקוב־מיס, שהיה חצי אי - מצידו האחד היתה הדלתא של נהר הלנה, שרוחבה היה **30 קילומטר**. מן הצד השני השתרע ים הקרח הצפוני. היינו ממש על גבול האזור הארקטי. למרות שהיה קיץ, שרר קור כזה, שהיה צורך במעיל.

השומרים שליוו אותנו הורידו אותנו לחוף בבגדי הקיץ שהיו עלינו, ולפתע החל לרדת גשם. חיפשנו על החוף אמצעים כלשהם שבעזרתם נוכל לסדר לעצמנו מחסה. הערמנו שלוש חביות ריקות, עליהן השענו לוחות עץ ואני זחלתי מתחתיהם עם התינוקת, כדי שלא תרטב.

לביקוב־מיס ניתן היה להגיע אך ורק בחדשי הקיץ, כאשר נהר הלנה לא היה קפוא. מיד משהורידו אותנו מהספינה, הפנו את חרטומה לכיוון דרום סיביר וחזרו לשם כדי שיספיקו להביא עוד משלוח של אסירים עוד לפני סוף ספטמבר, אז היה נהר הלנה קופא. לאחר מכן, נודע לנו, שבמקום הצפוני הרחוק והנידח הזה היה מלאי מזון שהספיק לחמש שנים. כל מלאי המזון וחומרי הבניין, הובאו לשם במשך חודשי הקיץ, כי החורף נמשך 10 חדשים.

כאשר הספינה עזבה, נשארנו עם אנשי הנ.ק.וו.ד ועם התושבים המקומיים. דאגתי מאד - בקרב אילו אנשים עלינו לגור מעתה?

כאשר הורידו אותנו מן הספינה, הורו לנו להכנס לספינה שנטרפה בים, חציה היה על החוף וחציה עדיין בתוך המים. באמצע ספינת משא זו היה תנור פח שהוסק על ידי עצים ועליו ניתן היה להרתיח מים. באותו לילה ישנו שם. בבוקר, קיבלנו לחם לבן. הסתכלנו על הלחם בפליאה - מעדן כזה לא ראינו מאז שנאסרנו. תהינו לעצמנו - האם היום חג רוסי כלשהו? מישהו אמר לנו שהחיטה ממנה אפו את הלחם הלבן נשלחה מאמריקה לרוסיה בדרך היחידה שנותרה פתוחה בזמן המלחמה - דרך הים הצפוני הארקטי, ואנו נהננו ראשונים מן המשלוח.

כדי לקבל את הלחם, היה עלינו ללכת לחנות עם תלושים שקיבלנו. היה לנו תלוש גם עבור בתנו ורצינו למכרו, כדי להשיג כסף לקנות מצרכים אחרים. אשה אחת, פֶּרֶה זלמנוביץ משאוול, אמרה לנו: אל תמסרו את התלוש שלכם תמורת כסף. במקום זאת, אלווה לכם אני

כסף. באותה עת לא היה לנו כסף אפילו בשווי מנת הלחם שלנו. כי הכסף שקיבלנו עבור הגינה בטרויצק נגנב מאיתנו בביסק, יחד עם התיק ומה שהיה בתוכו. התיידדנו מאד עם האשה הזו. בעלה היה תלמיד חכם ובזמנו, הם היו מבוססים. בליטא לא הכרנו אותם, אולם כעת, נעשינו קרובים מאד. הם אמרו לנו שבכל פעם שנזדקק לכסף, נוכל ללוות מהם.

בבוקר הראשון, התעוררנו בספינה הרעועה התקועה על החוף ולחרדתנו, הבחנו בשיירות של חרקים משונים שזחלו על הקירות. אחותי ריבה ע"ה הבינה שזהו סוג מסויים של כינים, שנדבקים לאנשים מורעבים. נודע לנו, שלפנינו, הגיע משלוח של אנשים מפינלנד, שנשלחו מלנינגראד והיו נגועים בכינים הללו. לא הוטרדנו על ידם בלילה, אך לא ידענו מתי הם עלולים לתקוף אותנו. אחותי ע"ה אמרה לי לקחת את התינוקת ולגשת תכף ומיד לאחת מארבע הביקתות - היורטות - שהיו על החוף. היא אמרה לי לתת להם כל דבר שירצו ובלבד שירשו לתינוקת ולי להשאר אצלם. היא פחדה שהכינים הללו עלולות להעביר לילדה מחלות.

עליתי לחוף והקשתי על דלת הביקתה הראשונה. הדלת נפתחה ופרצוף אסקימוסי החזיר לי מבט קפוא. האסקימוסים נקראו שם "יקוטים". כאשר האשה היקוטית ראתה אותי, היא סגרה את הדלת בפני ונעלה אותה. לא ידעתי מה לעשות. אך לפתע, שמעתי קול דובר אלי: הכנסי אלי. היתה זו אשה רוסית שקראה לי מהביקתה הסמוכה. ניגשתי אליה והיא הכניסה אותי לביתה. הקשיבי, היא אמרה לי, אתמול אספו אנשי הנ.ק.וו.ד את כל תושבי האזור ואמרו לנו שהם מביאים משלוח של "אויבי העם" ושאסור לנו לדבר איתם או לבוא איתם במגע כלשהו. לכן, פחדה האשה היקוטית לפתוח לך אפילו את הדלת. אבל, היא הוסיפה, אני יודעת מה הולך במדינה הזו ואני יודעת שאת לא אויב של העם. את רצויה בביתי.

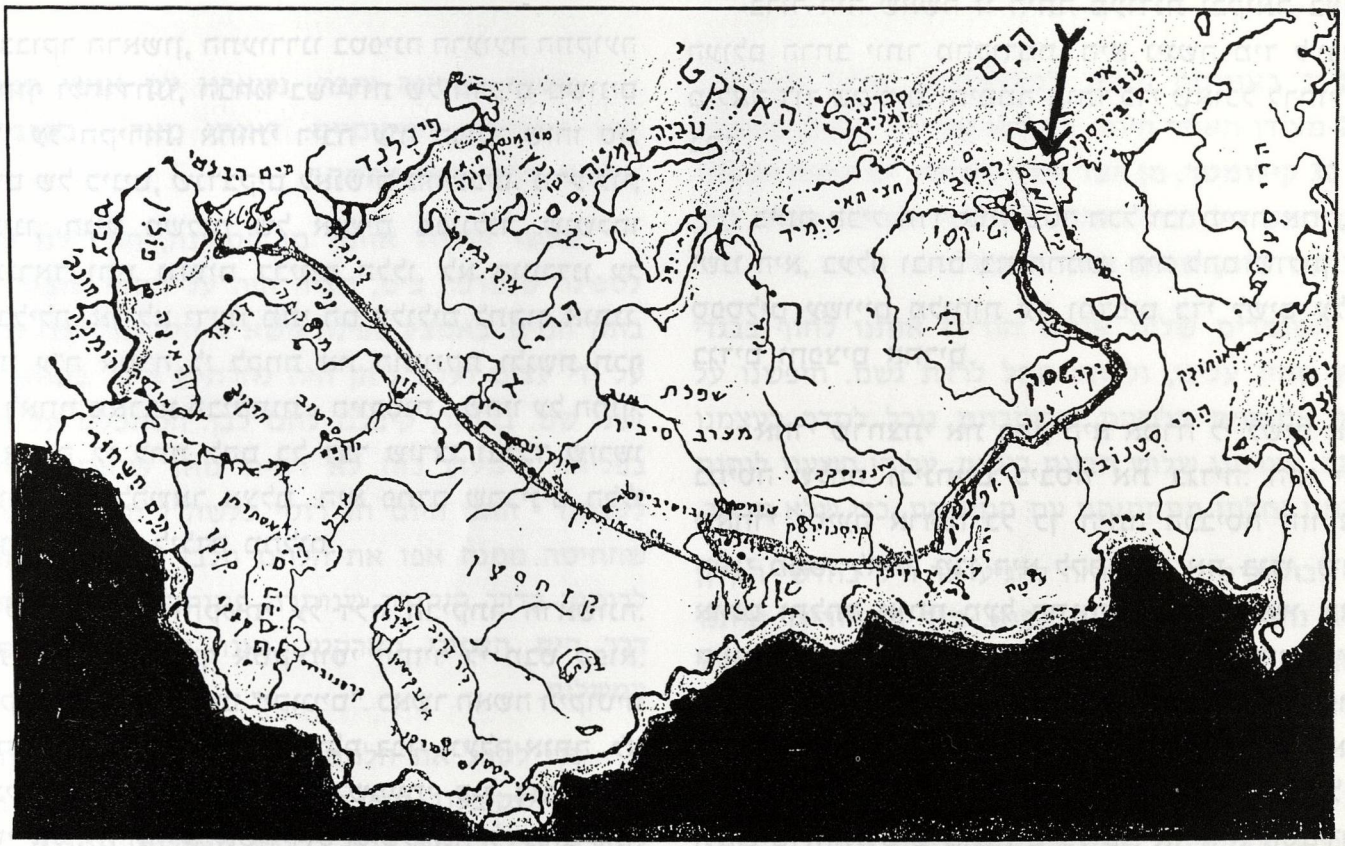
ברור היה שאשה זו היתה מעודנת ובקיאה בענייני העולם הרחב יותר מהקודמת. היא ניגשה מיד לעבודה. מילאה דוד של מים וחיממה אותו כדי שאוכל לרחוץ את בתי.

ביתה הכיל חדר אחד בסך הכל ובו מיטה אחת, בה ישנו היא, בעלה ובתם בת החמש. היה להם שולחן, שני ספסלים עשויים מלוחות עץ ומדפים כדי לשים עליהם בגדים וחפצים אחרים.

אחרי שרחצתי את בתי, היא אמרה לי לשים אותה במיטה שלהם ובינתיים כיבסה את בגדיה. היא ידעה שאחרי נסיעה ארוכה כל כך היתה הכביסה הזו צורך חיוני ממש. לאחר מכן היא לקחה גם את בגדי, כיבסה אותם ותלתה אותם מעל התנור כדי שיתייבשו. כאשר היינו בתי ואני לבושות בבגדינו הנקיים, היא אילצה אותנו לשבת והגישה לנו לחם לאכול ואפילו פתחה קופסת שימורי חלב ואילצה אותנו ממש לשתות אותו. ניסיתי למחות בעדה - הרי האוכל נמכר רק על ידי תלושים והתלושים מוגבלים כל כך. אך היא הסבירה לי שהרוסים שהתנדבו לבוא ולגור באזור הזה, מקבלים יחס שונה לחלוטין מזה של האסירים שנשלחו לכאן. היות

ואיש לא רצה בעצם ללכת לגור באזור הארקטי, מי שהסכים לכך קיבל משכורת כפולה ושישה חודשי חופש על כל שלוש שנות עבודה, בתוספת תשורה כספית.

האשה הרוסית שאלה אותי: איך את הגעת הנה? סיפרתי לה שבעלי היה מורה למתימטיקה, עברית ולימודי קודש וכך נאסרנו. האם הייתם גם עשירים? שאלה אותי.

מפת סיביר הצפונית אליה נשלחנו

לא, עניתי לה, אשמתנו העיקרית היתה היותנו דתיים. ראיתי שהדברים נגעו לליבה. ברגע זה שמעתי את קולו של בעלה קורא: היה לי מזל היום. הוא נכנס עם דג גדול (סטרליאד) בידו. היא אמרה מיד: הבה ניתן אותו לאנשים המסכנים הללו שבברזה (=שם הספינה השבורה עליה נמצאנו). הוא חתך את הדג ונתן לי אותו. המשכנו לשוחח עוד זמן מה. הוא שאל אותי אם אני יודעת לתפור ומשהשבתי בחיוב, הוא הציע בנדיבות לב: בואי מחר, בלי התינוקת ואני אסדר לך, דרך המנהל שלי, עבודה בתוך בניין, אחרת תאלצי לעבוד עם כולם בקור המקפיא.

בישלנו את הדג על הברזה ואפילו עשינו ממנו מרק. היה זה המרק הראשון שאכלנו אחרי יותר משנה. הם אפילו נתנו לנו מלח עבור הדג. בצל, או תבלינים אחרים, לא היו בנמצא בצפון הרחוק. הרגשנו שזו סעודת מלכים. אני לא רציתי להחזיר את התינוקת לברזה, אבל לזוג הרוסי הזה היתה רק מיטה אחת בביתם וריצפת הבית היתה קרה כקרח (=במישור הארקטי האדמה קפואה בכל ימות השנה ובקיץ היא מפשירה רק במקום אליו מגיעות קרני השמש). האשה הבטיחה לי: רק הלילה תשנו שם ומחר נמצא לכם בית אחר ללון בו. יש לי שכנה שיש לה דירה גדולה.

סידורי עבודה

ביום שלמחרת, הביא אותי האיש למנהל שלו, והתברר שהם צריכים מתפרה כדי לתפור בגדי חורף עבור כל האסירים שהגיעו זה עתה לבושים בבגדי קיץ. האסירים אמורים היו להשלח לדיג על הקרח. הטלוגריקא (=מחמם גוף ברוסית) שהייתי אמורה לתפור היו עשויים מכותנה, אבל יתרונם היה בזה שהיו ממולאים בשערם הארוך של אילי הצפון. המנהל הראה לי דוגמה שכמוה היה עלי לתפור. אמרתי שאינני יודעת כיצד תופרים דבר כזה. הוא פרם בבת אחת את הטלוגריקא, הראה לי את הגד הפרום ואמר בהחלטיות: כעת ודאי תוכלי לעשות זאת. הוא הורה לי לארגן קבוצה של פועלות כדי לתפור את הטלוגריקא. אמרתי: אבל אין לי מכונות תפירה. "דומני שישנן מספר נשים בעלות מכונות תפירה במשלוח שלכם", הוא אמר. (הדבר נודע לו באופן כלשהו), "קחי אותן לעבוד במתפרה". הנשים הללו היו בעלות מזל, שהרשו להן לקחת עמן חפצים מליטא וכעת, שיחק להן מזלן שוב ולא נאלצו לעבוד בחוץ בקור המקפיא.

בחודש אוגוסט, כאשר הגענו, שרר עדיין הקיץ הארקטי - אותם 60 ימים בשנה בהם השמש אינה שוקעת, אלא רק יורדת לאופק, נעה בכיוון אופקי ימינה וזורחת מחדש.

היה עלינו לעבוד תחת לחץ עצום, היות והטלוגריקות (=מחממי הגוף) חייבים היו להיות מוכנים עד תחילת החורף, כלומר עד ספטמבר, כאשר האנשים יצטרכו לצאת לעבודה על הקרח.

חילקתי את סדנת העבודה לשתי קבוצות. הקבוצה הראשונה הכינה את הבדים שגזרתי להן ומילאה אותם בשיער האילים. היו אלה חמש נשים יהודיות, שלאף אחת מהן לא היתה מכונת תפירה. ביניהן היו גב' זלמנוביץ', גב' רחמילביץ (אשתו של שגריר ליטא בארץ ישראל בימי המנדט), ושרה לנגלקם, נערה בת 14, שנרשמה בתור בת 17, וכך יכולתי להכניס אותה למתפרה.

הקבוצה השניה כללה נשים ליטאיות, שהיו בעלות מכונות תפירה והן עשו את עבודת התפירה.

עבודתה של הקבוצה היתה מייגעת למדי, אך היות ולא הן עשו את עבודת התפירה, הן לא היו צריכות להיות רכונות מֵעל למכונות התפירה במשך שעות.

כדי לשמור שבת, הייתי מכינה מספר גזרות נוספות כל יום, כך שביום שישי, היו לנשים מספיק גזרות לעבוד איתן במשך השבת. בספרי הרישום שלי הייתי רושמת כבר ביום ו', שהכנתי בשבת את המכסה הרגילה של 10 הגזרות. וכך, למרות היותי חייבת להיות נוכחת במתפרה בשבת, לא הייתי צריכה לגזור, או לכתוב, היות והכנתי את הכל מראש במשך השבוע. וב"ה הצלחתי להמנע לחלוטין מחילול שבת.

את תנור החימום ומנורת הנפט, ששימשה לתאורה, הדליקה אחרת במקומי בכל יום (היא היתה גויה ליטאית). אמרתי, היות ואני גרה רחוק מאד מן המתפרה, לוקח לי זמן רב עד שידי מתחממות אחרי ההליכה בקור המקפיא, (בכל יום הייתי הולכת יותר מקילומטר) וכדאי שמישהי שגרה קרוב למתפרה תדליק את התנור ואת המנורה. ואכן, גויה שגרה קרוב למתפרה, עשתה זאת בכל פעם.

רוב הנשים היהודיות שהיו איתי לא היו דתיות. רק הגב' זלמנוביץ' ע"ה היתה דתית, ואני השתדלתי לעזור לה כמיטב יכולתי, להמנע מעבודה בשבת.

אותו סידור שימש אותי כאשר הגיעו החגים. היינו חייבים להראות נוכחות בעבודה בשבתות ובחגים, מכיוון שהשלטונות בדקו כל בניין, כדי להיות בטוחים שכולם הגיעו לעבודה. הייתי צריכה להשאר שעות אחרי שעות העבודה, כדי לגזור בדים בכמות שתספיק גם לימי החגים.

אחרי שבועות מספר של עבודה מאומצת, כבר היה לחלק מהאסירים לבוש חם משיער אילי הצפון.

באחת השבתות, עמדה שמירת השבת במבחן קשה. באותה שבת, נכנס המנהל ואמר, שהוא משנה את פסי הייצור ורוצה שאני אחתום על הפקודה. הססתי רגע ואחרי מחשבה מהירה, אמרתי לו שעלי לבדוק את כל פרטי ההזמנה. היה זה תכסיס השהייה שנועד להרוויח זמן. הלכתי לבניין המזכירות ודיברתי עם שתי הפיניות והצועני שעבדו שם. המשכתי לשוחח איתם וכל אותה עת פקחתי עין על השעון. התעכבתי שם עד שהייתי בטוחה שהשבת יצאה, ואז חזרתי למנהל וחתמתי על הפקודה. הוא כעס מאד על שבאתי מאוחר כל כך, אבל אני הודיתי לה' על שניצלתי מחילול שבת.

מנהל החשבונות הצועני, ידע שצריכים להשאר לי בין 10 ל־20 מטר בד בכל חודש. הוא היה שולח את בתו עם פתק, כדי שאתן לה את ה"חתיכות" שנשארו, אבל אני אף פעם לא נתתי לה אותם, מפני שהיו אלה, בעצם, יריעות גדולות של בד, שמהן ניתן היה לתפור בגדים שלמים. לכן, הייתי מודיעה תמיד שנשארו לי חוטים ובד בעודף. הייתי נאיבית ולקח לי זמן עד שהבנתי שבאופן זה התנהלו הענינים ברוסיה. מנהל המחסן היה רומז לי: "את יודעת שהם קיבלו משלוח חדש של שמלות? מדוע אינך משיגה שמלה חדשה בעבורך?" אני תמיד הייתי עונה בתמימות: "מה אני יכולה לעשות, אין לי כסף לקנות שמלה". לא תפשתי, שמנהלי המפעל שמרו את העודפים של חומרי הגלם בשביל עצמם והחליפו אותם בדברים אחרים. בכל מקרה, פחדתי לעשות דבר מה שאיננו חוקי, ולו יהי זה הדבר הפעוט ביותר, מפני שידעתי שברוסיה עלולים להענש על "עוון" כמו השגת חפץ קטן לבית, או משהו בדומה לכך.

אחרי שעניתי לו מספר פעמים תשובות תמימות מעין אלה, איבד המנהל את סבלנותו והחליף אותי באשה ליטאית, אחרי שניהלתי את המתפרה שנה. בסופו של דבר הבנתי למה היו מכוונות הרמיזות שלו. אותה אשה ליטאית שתפשה את מקומי, הועמדה לדין באשמת שימוש בלתי הולם בחומרי הגלם, כאשר היתה רק שלושה חודשים בתפקיד.

במשך כל עת עבודתי, נשארה אחותי ריבה בבית, כדי לשמור על בתי, שהיתה כבר בת שלוש שנים.

שמירת היהדות באזור הארקטי

בזמן שאני כבר קיבלתי את ניהול בית החרושת לתפירה, אסף פקיד הנ.ק.וו.ד את כל האסירים האחרים ואמר להם: "אתם אסירים לכל החיים. פה תישארו לנצח. לכן, כדאי שתסתגלו לחיים פה מהר ככל האפשר". הוא הראה להם לבנים, לוחות עץ ומלט, שהיו ערוכים על החוף והורה להם להתחלק לקבוצות בניה ולהתחיל מיד בבניית הבתים שישמשו לכולנו למגורים.

על האסירים הגברים כבר הוטלה עבודת הפרך. הם הפכו לסבלים. היה עליהם להכנס למים עד מותניהם כדי להגיע לאניות משא שעגנו בסמוך לחוף, להעמיס על גבם משאות כבדים ולהביאם אל החוף. את העבודה המפרכת הזו הם עשו במשך עשר שעות מדי יום ולאחר מכן, היה עליהם עוד לעסוק בבניית בתיהם, היות וגם בלילות היה אור השמש.

אחד מהגברים המבוגרים שהיו עמנו היה מר רוזמן. הוא היה סוחר אמיד ושימש בעבר כגבאי בית־כנסת בקובנא. הוא ארגן את כל היהודים והציע שנישאר יחדיו ונבנה את בתינו במשותף. התארגנו לשלוש קבוצות, חמש משפחות בכל קבוצה. הקבוצה שלנו כללה חמש משפחות דתיות: משפחת לנגלבן, משפחת מהרשק - שראשה היה תלמיד חכם, משפחת פרנקל, גב' זלמנוביץ' ואסתר קמייקא, אשר איבדה תינוק אחד בדרך צפונה. מאוחר יותר הצטרפה אלינו משפחת קבקר. מר לנגלבן היה סוחר סיטונאי בקובנא. הוא היה מאד דתי ובחר לעבוד בתור שואב מים, כדי שיוכל להמנע מחילול שבת. במסגרת תפקידו, היה עליו לרדת לחוף הים, לשבור את הקרח ולשאוב את המים. הוא גם נהג לברר מי היו האנשים המבוגרים בין האסירים, שלא יכלו להגיע ולקחת את המים בעצמם. לאלה, היה מביא את המים עד הבית, למרות שהיתה זו תוספת לעבודתו הקשה ממילא.

למר מהרשק היה זיכרון מצוין. מתאריך שהיה רשום על מכתב שאחינו שמחה זיסל ז"ל שלח לנו מארץ־ישראל, הוא ערך לוח שנה יהודי מושלם, שבו היו מסומנים כל החגים, עבור מאה השנים הבאות. (לקחנו מאד ברצינות את הודעת הנ.ק.וו.ד שנישאר בביקוב־מיס במשך כל חיינו).

כבר מן ההתחלה התעוררה שאלה בקשר לשבתות ולחגים - האם עלינו לבנות את ה"יורטות" גם בשבתות?

את עבודת הכפיה הוכרחנו לעשות על ידי הרוסים למשך עשר שעות בכל יום. אבל בניית היורטות, אחרי יום עבודה מפרך, היתה תלויה בנו וברצוננו. אחדים מאיתנו טענו שזו שאלה של פיקוח נפש ממש, כי אם היורטות לא יהיו מוכנות בזמן, אנחנו עלולים לקפוא למוות בחורף הארקטי הקשה. אבל אנחנו ומשפחת לנגלבן לא הסכמנו ומכיוון שכל אחד בנה את הפינה שלו בתוך כל המבנה, האחרים המשיכו לבנות בשבת ואילו אנחנו לא.

היה עלינו להתגבר על עוד בעיות רציניות בקשר לשבת. כיצד אפשר לדעת מתי כניסת השבת ומתי יציאתה, בחודשים בהם השמש לא שוקעת כלל? למזלנו, היה מר זלמנוביץ' ז"ל תלמיד חכם וידע את ההלכה שדנה בבעיה הזו. ההלכה היתה שמקבלים את השבת ביום השישי, בשעה שהשמש נראתה שוקעת בפעם האחרונה. ידענו, שהשמש נראתה שוקעת בפעם האחרונה ביום שישי בשעה 12:30, ולפיכך, הדלקנו נרות שבת ביום שישי בשעה 12:15. את השבת שמרנו כמיטב יכולתנו. הבדלה עשינו כשחזרנו מעבודת הכפיה, בערך בשעה 1:00 אחרי חצות.

היינו מדליקים "נרות שבת" באמצעות שמן דגים, אותו היינו שופכים לתוך קופסת שימורים. במכסה הקופסה היו שני חורים. את הפתילות עשינו מחוטים שנשארו מעבודות התפירה שלי. שמן הדגים, היה השמן שנשאר בסיר בו טיגנו את הדגים. השמן העלה עשן על כל קירות המבנה שלנו וגם על פנינו. כולנו התהלכנו בפנים מפוספסות בשחור.

החברא קדישא

מר זלמנוביץ' סבל ממחלת מעיים קשה ומכיוון שהם לקחו מאיתנו את כל התרופות שהיו ברשותנו מיד משהגענו, התדרדר מצבו מיום ליום. הוא היה רק בן 46 שנים, אבל נפטר זמן קצר לאחר שהגענו לאזור הארקטי. עד רגעיו האחרונים הוא היה בהכרה מלאה ונתן הוראות באיזה רוחב ובאיזה עומק לחפור את הקבר שלו.

מר רוזמן החליט שעלינו לארגן חברא קדישא. הוא ידע את מנהגי החברא קדישא היטב, מכיוון ששימש כגבאי בית־כנסת בקובנא. הוא כינס את האנשים והם לקחו על עצמם לבצע את הטהרה ולחפור קברים, במקרים של פטירה. תפקידי, יחד עם עוד נשים מספר, היה לתפור את התכריכים. אני לא ידעתי אפילו כיצד הם נראים, אבל מר רוזמן הראה לי איך לתפור אותם - מכנסים שהגיעו על למתנים וכתונת ארוכה, שסגרה על הידים וכיסתה את הרגלים, כיפה ופיסת בד מרובעת כדי לכסות את הפנים. אנשים תרמו את הסדינים שלהם, כדי לתפור מהם תכריכים.

ריבה ע"ה היתה עדינה באופן מיוחד, אבל למרות זאת, היא התנדבה, יחד עם אחות - גברת הניגסברג - ועוד אשה אחת, לבצע את הטהרה בגופות הנשים. אחרי כל טהרה כזו, ריבה לא הצליחה לישון במשך לילות שלמים. האנשים שנפטרו כבר היו ידידים קרובים, אנשים שחיינו עמם במשך אותם ימים קשים של גלות באזור הארקטי. זה היה ממש מפחיד, שבתקופה הראשונה לשהותנו שם, נפטרו כשלושים איש מהיהודים. אבל ריבה לא החליפה עמי ולו מילה אחת על תפקידה החדש והקודר. באותה עת עדיין הנקתי את בתי כל בוקר וכל ערב. פחדתי להפסיק את ההנקה, מכיוון שידעתי שבזכותה ניצלה הילדה והצליחה להחזיק מעמד כל אותו זמן. ריבה מאד השתדלה שלא להכניס אותי למצב רוח קודר.

בניית היורטה (איגלו)

הרוסים נתנו לנו הוראות כיצד לבנות את בתינו. שמנו קצה אחד של לוחות העץ על האדמה (שעוביה היה 20 ס"מ בלבד. מתחת לזה היה קרח נצחי), ואת הקצה האחר הרמנו באויר ושם הוא התחבר עם קצות הלוחות שהונחו באותו אופן בצד הנגדי. המבנה נראה היה כמו גג על האדמה.

כדי למלא את הסדקים בין לוחות העץ, דחסנו ביניהם אדמה. קשה להאמין, אבל אדמה היה מצרך מבוקש, מכיוון שלא היה הרבה ממנו בצפון הרחוק. הקרקע שעמדנו עליה לא היתה אלא קרחון ענק, שעלה על חצי האי בזמן סופה בהפשרת הדלתה. היתה רק שכבה דקה של אדמה, שהרוח העיפה מהדרום, מעל לקרח הנצחי.

החלק החשוב ביותר של בתינו היה תנור הלבנים. מכיוון שהזמן היה דחוק, בנו רוב האנשים תנור קטן. פנים התנור היה בערך ברוחב של ארבעים ס"מ. כמובן, שככל שהתנור היה קטן יותר כך ניתן היה להשתמש בפחות עצים כדי להסיק אותו. למרות זאת, ריבה ע"ה התנגדה, באומרה, שאם התנור יהיה קטן מדי, לא יהיה מספיק מקום לאפות בו מצות לפסח, היות וצריך מקום גם לגזרי העץ וגם למצות של פסח. האנשים הכירו את ריבה וידעו שהיא מסוגלת לעמוד על דעתה. הם התרגזו ואמרו בביקורתיות: "אנחנו לחוצים בזמן והיא מדברת על פסח. כנראה גברת לוין הושפעה מהצרות שעברו עליה".

אבל, היות ואנחנו היינו אחראיים על בניית התנור בחדר שלנו, בנינו אותו ברוחב של 60 סנטימטר, כפי שריבה הציעה. וכך יצא שלפני פסח, באו כל יהודי ביקוב־מיס לאפות מצות אצלנו.

על משטח הקרח לא צמח דבר, מלבד עשב נמוך שצמח רק בקיץ. מנין אם כך, היינו אמורים להשיג עצים כדי להסיק בהם את התנור? נהר הלנה, שנשפך לתוך הים יצר את הדלתה והביא עמו ענפים שבורים רבים וגזרי עצים, שנפלו לתוכו מן היערות הענקיים שצמחו בדרום, במרחק מאות מאות קילומטרים. בקיץ היינו צריכים להכנס לתוך הנהר ולמשות מתוכו את גזרי העצים העבים. היות ולא היה לנו משור, היה עלינו לגרד חתיכות קטנות מהעץ ולייבש אותם ליד התנור. בדרך כלל היינו

משתדלות להכין מלאי עצים שיספיק לנו לתקופת מה. חוץ מחתיכות העץ הללו, היינו מקבלים במשך החורף חצי מטר מעוקב של עץ לחודש לכל פועל. אבל זה בקושי הספיק לבישול.

בחורף היתה היורטה שלנו מכוסה במטרים של שלג. היה בכך יתרון, מכיוון שהשלג עזר לבודד את הבית מסופות הקור (=הפורגות). היה לנו חלון אחד בלבד (בחדר דרו שתי משפחות) שגודלו היה 30...40 ס"מ. נוכחנו לדעת שליורטה חדרו יותר מדי רוחות פרצים דרך זגוגית החלון. לכן, חצבנו בלוק קרח בעובי של מטר, מהים הסמוך והנחנו אותו מחוץ לחלון, במרחק של כשלושים סנטימטרים מהזגוגית. במשך 72 ימי החשיכה המוחלטת בחורף, בהן השמש לא הופיעה כלל, לא יכולנו לראות דרכו דבר. אך כאשר החלה השמש לזרוח, נעשה הקרח שקוף ויכולנו להראות בבהירות דרך הזגוגית והקרח.

רוב היורטה היתה מכוסה שלג מכל צדדיה, מלבד באזור הדלת, שהיתה נפתחת אל תוך החדר. לנו מעולם לא היתה בעיה לצאת מן היורטה שלנו, למרות שביורטות אחרות היו מפלי שלג מעל לדלתות.

כאשר הסקנו את התנור, היה השלג נמס ומים טיפטפו מקורות העץ. החום ביורטה העניק לנו יתרון נוסף והוא שכאשר רצינו מי שתיה כל שהיה עלינו לעשות היה לפתוח את הדלת, לחצוב מעט שלג ולהכניס אותו פנימה. השלג היה נמס מיד.

התפריט שלנו בצפון הרחוק

הצמחיה היחידה שנראתה בביקוב מיס היתה עשב נמוך, שצמח לגובה של שני סנטימטרים. העשב צמח כמובן רק בקיץ הקצר. היינו מערבבים אותו בעפר, ובתערובת הבוצית שנוצרה, השתמשנו כדי למלא את החורים בין קורות העץ. אחרי זמן מה, התגלה לנו מהתושבים המקומיים שהצמח מכיל ויטמינים רבים, ולכן התחלנו לאסוף אותו ולהשתמש בו כתוספת למזון. הייתי שוטפת אותו היטב, קוצצת אותו ומאכילה בו את בתי. טעמו של העשב היה חמצמץ. אנחנו חשבנו שהוא דומה מעט בטעמו לתפוז.

כל עובד קיבל 350 גרם לחם ליום, וחצי ק"ג סוכר בחודש. כל שאר הזמן אכלנו דגים. עבור בתנו הקטנה קיבלנו קופסת שימורי חלב במשקל חצי קילוגרם, שלוש מאות גרם אבקת ביצים ושלוש מאות גרם פירות יבשים בחודש. פעם אחת בחודש קיבל כל פועל שקית קטנה של תה. אנחנו החלפנו את התה שלנו עם היקוטיים, שאהבו לשתות תה חזק מאד, תמורת קופסת חלב משומר עבור בתנו.

ריבה נסתה דרכים שונות כדי להפוך את חיינו לנעימים יותר. לכבוד שבת, היא נהגה תמיד לפרוש מפה עשויה משני חיתולים. נרות השבת שלנו היו עשויים משמן דגים בתוך קופסת פח שבראשה שני חורים. בכל שבת היא אפתה שתי חלות קטנטנות - כל אחת כזית - מן הקמח שקיבלנו תמורת תלושי לחם שחסכנו. לכבוד שבת היא היתה מבשלת מרק דגים, דגים מבושלים, דגים מטוגנים ואפילו עוגיות דגים ועוד מטעמי דג אחרים שהמציאה. קשה היה להכין זאת במשך השבוע, מכיוון שבתנאים הפרימיטיביים בהם חיינו בביקוב־מיס, קשה היה לבצע אפילו את הפעולות הפשוטות ביותר. בישול המאכלים לכבוד שבת היה כרוך באיסוף זרדים, יבושם והבערת האש בתנור הדחוס.

יהודים רבים היו באים ליורטה שלנו בערבי שבת והיו אומרים באנחה: "בואו נלך ליורטה שלהם לטעום מעט מאוירת השבת". אפילו היהודים הלא דתיים היו באים. כולם חשו שחייהם בארץ הקפואה והשוממה הזו תלויים על בלימה. גם אלה שלא היו דתיים ידעו להעריך את בעלי האמונה. (למעשה, כאשר לא ניתן היה לצאת לעבודה בשבת מפאת הסופות, התקיים מניין לתפילה

ביורטה גדולה יותר, שהיתה שייכת ליהודים לא דתיים). בשנה הראשונה לשהותנו במקום, נפטר מדלקת ריאות בנה בן השמונה עשרה של משפחת רוזמן. תקופה קצרה לאחר מכן, נפטר מר פרנקל, אדם כבן ארבעים. שהיה החזק ביותר בקבוצה שלנו. איש מאיתנו לא יכול היה לדעת אם יחזיק מעמד אפילו שבוע נוסף. רבים מאלה שהיו איתנו היו שרויים ביאוש עמוק. ביקוב־מיס היתה בקצה העולם (עד הקוטב לא היתה כל יבשת אחרת). הם לא האמינו שאי פעם יצאו מן המקום העזוב והנשכח הזה.

אולם, ריבה היתה תמיד מלאת ביטחון. היא הקרינה ביטחון, למרות שהיא עצמה חוותה מידה רבה של סבל. לריבה תמיד היה איזה שהוא "מעדן" מוכן בבית עבור מי שהיה בא לביקור. לדוגמא קציצות דג מצופות, שהיו מטוגנות ואחר כך מבושלות. רבים היו באים לאחותי ופותחים בפניה את סגור ליבם. היא תמיד ניחמה אותם. היתה לה בגרות נפשית שעלתה על גילה. שמה היה מוזכר בפי כל בהערכה גדולה. נהגו לומר: "אם תיזרקו אי פעם ממקום אחר, תמיד תוכלו ללכת ליורטה שלהם". למעשה, זכתה אחותי לכל ההערכה הזו, בשל התנהגותה. ריבה מעולם לא אמרה מילה על בעלה, או על רגשותיה וקשייה, אלא תמיד תמכה באחרים.

גברת קליבנסקי היתה אשה מכובדת בקבוצתנו. ביום שבאו לאסור את משפחתם, קיבל בעלה התקף לב ולפיכך הם השאירו אותו ולקחו אותה ואת שני בניה במקומו. שם בצפון הרחוק, היא דאגה לארגן בביתה מניין באומרה: "אני אשה זקנה וכבר אין לי ממה לפחד". לאחר מכן, היא אירגנה שיעור ללימוד תנ"ך, שהתקיים בכל עת שלא ניתן היה לצאת לדיג בשל הסופות. רבים הושפעו ממנה. היה בחור יהודי שרצה לשאת אשה גויה. כל חבריו ניסו להשפיע עליו, אך הוא לא הקשיב להם. רק כאשר הגברת קליבנסקי דיברה איתו הוא שמע בקולה.

באופן כללי, היוו חיינו החברתיים דלים מאד. במשך כל עשרת חודשי החורף לא יצאנו למעשה מן היורטה, אלא רק כדי ללכת לעבודה.

דיג באזור הארקטי

בתחילת אוקטובר היה נהר הלנה קופא ולאחר מכן החל גם הים הצפוני לקפוא מהחוף והלאה. ב־6 באוקטובר כבר ניתן היה ללכת על הים. כל האסירים הבריאים, כולל נשים, נשלחו לים הקפוא לדיג מתחת לקרח. הטמפרטורה הגיעה לעיתים ל־45 מעלות מתחת לאפס. האסירים הלכו על הקרח אל תוך הים כ־4 קילומטרים. ככל שהחורף היה מתמשך, היה עליהם לצאת למרחק גדול יותר אל תוך הים, מכיוון שהדגים לא היו מתקרבים יותר מדאי אל החוף. משהגיעו האסירים למקום המתאים, היה עליהם לקדוח שישה חורים בקרח, כל חור בקוטר 30־40 סנטימטרים. לאחר מכן היו מכניסים מקל באורך שישה מטר לאחד החורים ומוציאים אותו דרך חור אחר. המוט הזה החזיק ברשת עשויה חוטים חזקים. החלק הקשה ביותר היה לקדוח את החורים בקרח עם מוט ברזל מחודד בקצהו, היות והקרח היה מגיע לעובי של עד שני מטר. הקידוח ארך זמן רב מאד והאסירים היו חוזרים הביתה מאוחר.

כל הדגים חייבים היו להמסר לשילטונות. כך אמר החוק. אם מישהו נתפס כשבידו דג אחד, הוא היה צפוי לעונש. אולם אי אפשר היה להתקיים על מנת הלחם בת 300 הגרם שהם נתנו ליום, בלי כל תוספת אחרת. לכן, היו היוצאים לדוג, מחביאים שני דגים קפואים בשרוולי הטלוגריקה שלהם. כשחזרו לבתיהם היו ממתינים שהחום ששרר ביורטה יפשיר את הדגים, שדבקו לבגדיהם.

הרוסים המציאו את שיטת ה"מילכוד" הבלתי מנוצחת הזו, כדי להשליט חוק וסדר. אם שמרת את החוקים, היית רעב תמיד ואם הפרת אותם וגנבת דגים, צפוי היית לעונש. באופן כזה, הוגדרה כל האוכלוסיה כעוברת על החוק וניתן היה להגיש כתב אישום נגד כל אחד, לו רק היה מחליט פקיד ממשלתי כלשהו להענישו. לפיכך, לא היה כל פלא שרבים כל כך מקרב האוכלוסיה הרוסית נאסרו ונלקחו למחנות כפיה - הכל במסגרת החוק, כמובן.

סופות השלג (=פורגות ברוסית), היוו סכנה עצומה. איש לא עבד בחוץ בשעה שהסופה השתוללה. אולם איש לא יכול היה לדעת מתי תתחיל סופה. לכן, היה על כולם לעבוד עד שניראו סימניה הראשונים של הסופה. בתחילה היה השלג שמעל לקרח מתחיל לעוף באויר. לפעמים

היתה זו סתם רוח מצויה, אולם יכול היה להיות שזו סופה מתקרבת. כאשר אלה שעבדו בדיג ראו זאת, הם החלו לעשות את דרכם הביתה מיד. אם מישהו היה נתפס בפורגא, היו סיכוייו להישאר בחיים קלושים מאד. למרות שבקיץ ניתן היה לראות עד למרחק של 30 קילומטר מהחוף, בעת סופה, לא ניתן היה לראות דבר, רק שלג לבן מסתובב למעלה, למטה ומסביב. אי אפשר היה בשום אופן למצוא את הדרך אל החוף.

במשך ששת השנים שחיינו שם, היו מקרים של אנשים שאיבדו את דרכם וקפאו למוות על הקרח שעל פני הים. היו אפילו מקרים בהם אנשים קפאו למוות ליד ביתם רק משום שלא הצליחו למצוא את הכניסה.

ר' אלי לייזר ובלומה דסלר בהגיעם לארץ ישראל

בחבל הארץ הקפוא והשומם הזה לא חסרו טרגדיות. לידידינו היה בן צעיר בגיל 16 שנה, שרצה לחמם את הבית בשביל אמו הזקנה. לא היו בידיו עצים ולפיכך הוא לקח מסגרת של חלון אותו מצא בחוץ, בחשבו שאיש לא שם לב לכך, כדי להסיק בו את התנור. אולם לרוע מזלו, הבחין בכך מישהו ובאו לקחתו לבית הסוהר. היות והוא נלקח מביתו בכוח הזרוע, בלי הודעה מוקדמת על כך, לא היו לו כפפות על ידיו ובמשך ההליכה הארוכה לבית הסוהר קפאה ידו והיא השחירה, דבר שהיווה סימן לנמק (=גנגרנא) שעמד להתפשט בכל גופו. הרופא בטיקסי חייב היה לכרות את זרועו עד למרפק, כדי להציל את חייו.

בכל הקושי של היום יום, עזר לנו לאין שיעור העידוד שקבלנו על ידי המכתבים מהמשפחה מהארץ. במיוחד כשאלי־לייעזר ובלומה - אשתו הגיעו מאנגליה לארץ ישראל, המכתבים הארוכים שלהם היו כל כך מלאי תקווה, שהכל ישתנה תוך זמן קצר, ועוד נזכה לצאת מעמק הבכא, בכל מכתב היו תמונות שלהם ושל הילדים שלהם, וזה מאד חימם את הלב במקום קר ומנוכר זה. למרות שהיינו שפוטים על ידי הק.ג.ב לכל החיים, היתה התקווה מתעוררת מחדש בכל פעם שקיבלנו מכתבים, שתמיד הם הצליחו להצית תקווה ובטחון בה', שהמצב ישתנה למרות שהדבר היה מנוגד לכל הגיון אנושי.

השנה השניה בביקוב־מיס

אחרי שהעבירו אותי מתפקידי בתור מנהלת המתפרה, פנו אלי הפינים שעבדו במשרד המזכירות באופן פרטי וביקשו ממני לתפור עבורם. לא היתה לי מכונת תפירה ולכן הלכתי לתפור בבתיהם. לאמיתו של דבר, לא הייתי צריכה לעבוד, מכיוון שבאופן רשמי הייתי רשומה כאם מניקה. אני חושבת שהפינים סידרו זאת עבורי במשרד. אחרי שעבדתי אצלם, הם סידרו לי עבודות פרטיות נוספות אצל אחרים. חלק גדול מהם היו אסירים כמונו. בתמורה לעבודתי יכולתי לקבל מצרכי מזון, אם גם בכמויות קטנות - אבקת חלב, אבקת ביצים ופירות יבשים. את כל זה נתנו לבתי. אנו בטוחים שרק בזכות הטיפול המסור של ריבה ע"ה והמזון שדאגה לתת לה, נשארה בתנו בחיים.

בחורף הראשון נפטרו 42 ילדים רכים - לא יהודים ברובם. רוב הליטאים בקבוצתנו תלו את תקוותיהם בכך שהיטלר יציל אותם מהגיהנם הרוסי. הייתי רואה כיצד היו האמהות הללו מחלקות את מנות החלב המשומר בין הילדים לבין המבוגרים. הם גם התרשלו בבניית היורטות שלהם. בתחילה הם אמרו לאנשי הנ.ק.וו.ד: "אתם הבאתם אותנו לכאן, אז תנו לנו מקום לגור בו". כאשר ראו אנשי הנ.ק.וו.ד שהם אינם מתכוונים לזוז, הם הכריחו אותם להתחלק לקבוצות עבודה כדי לבנות יורטות ענק, שבכל אחת מהן ישוכנו עשרים משפחות. מכיוון שלאסירים ההם לא היתה הרגשה שהם בונים פינה לעצמם ביורטה, הם עשו עבודה גרועה. היו כמה משפחות יהודיות שחוייבו לעזור להם לבנות את היורטות הענקיות הללו וללכת לגור איתם.

פעם הלכתי לבקר את אחת המשפחות הללו ומצאתי מים דולפים מהסדקים שבתקרה. הם נזלו על ראשה של לובא פוסטפצקי כאשר ישנה והקפיאו אותה לקיר.

במשך השנה הראשונה בה שהינו בביקוב־מיס, לא יכולנו לתת לבתנו לדרוך על הרצפה, היות וזו היתה קרה כקרח ולבתנו לא היו נעלים. הרשנו לה להתהלך רק על מיטת הקרשים הקשה שהיתה לנו.

זמן קצר לאחר שהגענו לביקוב־מיס נודע לנו שאחינו שמחה זיסל ע"ה הגיע לארץ ישראל. כתבנו לו שישלח

עבורה דברים. בשנת 1943 קיבלנו את החבילה הראשונה שהכילה מעיל לילדה, נעליים, כובע וכפפות. לא היה גבול לשמחתנו כאשר הגיע אוצר זה לידינו.

דאגנו לכך שיהיו לנו חבילות חבילות של גזרי עצים יבשים ליד התנור ביורטה, כך שהיורטה היתה חמימה יחסית ולא היינו צריכים ללבוש את הטלוגריקה כאשר שהינו בה. מן הקירות טיפטפו מים בגלל החום שהפשיר את השלג שמחוץ ליורטה. מקץ שנים מספר, כשהשגנו סיד, טייחה אחותי ע"ה את הקירות וכך נפסק הטיפטוף. את מיטתה של בתנו הצבנו קרוב מאד לתנור, כך שתמיד יהיה לה חם.

אחי שמחה זיסל בהגיעו לארץ עם אח בעלי ע"ה ומשפחתו

אנטישמיות בצפון הרחוק

במשך כל אותה עת, לא ידענו דבר על המתרחש בחזית ובליטא. פעם יצאתי מהיורטה כדי לאסוף שלג להפשרה למים וראיתי שמישהו תלה חתול על ענף בפתח דלתנו. לא ידעתי ידו של מי בדבר או מה התכוונו לרמוז בזאת. אחרי שנים נודע לי, שהלא־יהודים שגרו בסביבתנו ידעו מה קרה ליהודים שחיו בארצות שנכבשו על ידי הגרמנים.

כנראה היה זה אחד השכנים שתלה את החתול, כדי להראות לנו שהיה רוצה לעשות לנו את אותו הדבר. מקרה זה לימד אותנו כמה האנטישמיות טבועה ונפוצה בעולם כולו.

באזור נידח ושכוח זה, מעולם לא היו יהודים, אולם מיד עם הופעתם הופיעה גם האנטישמיות.

אחד האסירים בקבוצתנו (נרטוביץ) היה פעם השגריר הליטאי בפולין. הוא עבד יחד עם בעלי, ופעם אחת שאל אותו: מהיכן באה האנטישמיות? "הנה", הוא אמר, "אני נראה כמו ליטאי, עם שיער בלונדיני ועיניים כחולות, אבל כאשר רבתי עם יקוטי אחד, הוא קרא לי בכעס 'ז'יד'". הוא כלל לא ידע שזו מילת גנאי. נוכחנו לדעת שמעולם לא הבנו מה זה היה בשביל אבותינו להיות עבדים במצרים.

פעם, בעודי הולכת מהעבודה, נפל מבטי על השמים הפרושים מעל. הירח זרח במלואו והשמים היו בהירים בצורה יוצאת דופן. פתאום, הופיע **הנוגה הצפוני** והחל לרקד לרוחב השמים כמו קשת באורות צבעוניים נעים וזורחים ומחליפים צבעים. המראה היה כה נפלא ומדהים ביופיו, שהוא עמעם את הכאב שבליבי.

ביום אחר, יצאתי מהיורטא בלילה כדי לאסוף שלג ושוב ראיתי לפני את הנוגה הצפוני. המראה היה שוב מדהים ביופיו, אבל אורותיו הצבעוניים של הנוגה קיבלו צורה משונה של מעין מטריה עצומה. עקבתי אחרי האורות המהבהבים המשתנים ואז, החלה המטריה לנטף לפתע טיפות, לא של מים כחולים, אלא טיפות אדומות כדם. מפוחדת מאד נכנסתי מיד חזרה ליורטא רועדת כולי. לא סיפרתי על כך לאיש. אינני אוהבת לערב תחושות אישיות יחד עם עובדות, על כן תחושות רבות שומרת אני בליבי, אך ישנן לפעמים תחושות שעמוק בלב אין כל ספק על מהימנותן, אחת מהן היתה לי באותה שעה קשה, אימת

המוות מחד והרגשה שאבותי הקדושים מלווים אותי מאידך, השרו בי בלבול שלא מצאתי את נפשי אם להתפעם מעוצמת יופי הטבע נורא ההוד, או לפחוד ממנו. לכן ברחתי לא כל כך מהמראה נורא ההוד אלא מעצמי ומהאימה לחשוב אם מחזה זה הוא טוב או רע. שנים לאחר מכן נודע לנו שבאותו יום היתה אקציה גדולה בגטו קובנה. במהלך האקציה נרצחו עשרת אלפים יהודים על ידי הנאצים. רק אז הבנתי שאכן שתי הרגשות שפעמו בקרבי בעת ובעונה אחת, שתיהן נכונות היו, זכות אבותי עמדה לנו להנצל מהמאורעות המזוויעות, אך המאורעות נותרו מזוויעות ביותר - פחד והוד קדומים שימשו בערבוביה.

הקשרים עם החוץ

לקראת סוף המלחמה התחלנו לקבל מטהראן חבילות שנשלחו על ידי הג'וינט. הן הכילו בתוכן שמיכות צמר, אבקות כביסה ואבקת מרק. כאשר הצנזור הרוסי פתח את החבילות קודם לכך שהגיעו אלינו, הוא לא דאג לסגור את הקופסאות כראוי. אבקת הכביסה התערבבה עם אבקת המרק, כך שלא יכולנו להשתמש באף אחת מהן. אולם שמחנו מאד לקבל את השמיכות, מפני שעד אז השתמשנו רק בסדינים ממולאים בצמר גפן.

במשך המלחמה לא נאמר לנו דבר מהנעשה. לא היה ברשותנו מכשיר רדיו וכמובן שלא הגיעו אלינו כל עיתונים. יום אחד, קראו את כולנו לאסיפה ובה הודיעו לנו שהמלחמה נסתיימה ורוסיה הביסה סוף סוף את גרמניה. כל אלה שגרו בביקוב־מיס ניסו לחדש את הקשרים עם המשפחות והחברים שנותרו מאחור בליטא. כולם שלחו מכתבים וחיכו לתשובות בקוצר־רוח. איש מאיתנו לא הבין מדוע החלו המכתבים לחזור אלינו בזה אחר זה כשעליהם חותמת: "הנמען כבר לא גר פה".

מבין כולם, רק אנחנו ועוד איש אחד קיבלנו תשובות. אחי צבי ז"ל שלח מברק קצר: "אני נשארתי חי. מכתב בדרך".

שכנינו שלחו גם הם מכתבים ורבים מהם היו באים ליורטה שלנו לקרוא את מכתבי התשובה. זאת, מכיוון שבאותה עת היינו היחידים שביורטה שלהם היתה מנורה עם "צילינדר" וגם מלאי של נפט. קיבלנו אותם מהפקידים, כדי שאוכל לסיים את עבודת הנהלת החשבונות עבורם, בביתי. רוב האנשים השתמשו בשמן דגים כדי להאיר את היורטות שלהם, אבל השמן הפיח בפניהם עשן רב ולא היה נוח לקרוא לאורו המהבהב. רק בשבתות לא הדלקנו את מנורת הנפט, מפני שלא יכולנו לכבות אותה במהלך השבת.

מהמכתבים המועטים שהגיעו, התחלנו לשמוע לראשונה על רצח העם היהודי באירופה בכלל ובליטא בפרט.

פתאום התקבל מאחי מברק נוסף: "אני בדרכי אליכם". המסע ארך לו חודשים ברכבות, משאית ומטוס. אחי הגיע אלינו בערב פסח - שיאו של החורף הצפוני.

לא ניתן היה לשוט במורד נהר הלנה. למזלו, הוא הצליח להצטרף לטיסה יחד עם איליה ארנבורג, הסופר הרוסי־יהודי, שכתב אודות השואה. הטיסה היתה לצפון סיביר.

הירש, אחי ז"ל הקדיש את כל כוחותיו ומאמציו כדי לנסות לשחרר אותנו, אולם השלטונות הערימו עליו מכשולים על גבי מכשולים. בתחילה, דרשו רשיון מהנ.ק.וו.ד של ליטא לחזרתנו. משהשיג את הרשיון הזה בקשיים רבים, דרשו שיהיה לנו מקום מגורים. לאחר שסידר עבורנו גם מקום מגורים, דרשו רישיון מהשלטונות המרכזיים במוסקבה, שאנחנו יכולים להשתחרר. כשהגיע אחי למוסקבה, אמרו בנ.ק.וו.ד שהם צריכים מסמך מהנ.ק.וו.ד שאחראי על האזור שבו גרנו ולכן הוא הגיע ליקוטסק, בירתה של יקוטיה. אחי ז"ל קיווה שיוכל לשחד את הנ.ק.וו.ד ביקוטסק ולשחרר אותנו, אך הוא ראה שהדברים אינם זזים. לפיכך, הוא החליט בינתיים להסתפק בהגשת בקשת העברה למקום דרומי יותר. יקוטיה היתה רפובליקה בעלת שטח גדול.

הוא החליט להפגש עם פקיד הנ.ק.וו.ד הגבוה ביותר ביקוטסק, כדי לנסות להשיג את ההעברה, עוד לפני שיגיע אלינו. אחי קבע פגישה עם הפקיד וכאשר נכנס אליו, הוא רק אמר: "הבאתי לך מכתב מחבר שלך". הוא הניח מעטפה על השולחן ויצא מן המשרד. במעטפה היו 15,000 רובלים. אחי ידע שהוא לקח סיכון גדול: או שהוא יאסר ויירה מיד, או שהפקיד יסכים לשמוע אותו. כאשר הוא חזר למחרת היום, חייך אליו הפקיד ושאל: "מה רצונך?" עוד קודם לכן, שלח צבי מכתב לנ.ק.וו.ד, בו ביקש שיעבירו אותנו ליקוטסק. כעת, הוא הזכיר את הבקשה הזו לפקיד וגם ביקש ש"הדודה זלמנוביץ'" (ביקשנו ממנו לכלול גם אותה בבקשתו) תוכל לבוא עימנו.

הפקיד חייך ואמר: "סע לאחיותיך ועזור להן לעבור לכאן. עוד לפני שתגיע לשם, הם יקבלו את פקודת ההעברה".

אחי הסתפק בבקשת העברה ליקוטסק, מכיוון שכבר ראה עד כמה קשה להשיג כל שינוי שהוא לטובה, וחשש; שאם יבקש יותר מדי, לא ישיג דבר. הוא החליט שברגע שנגיע ליקוטסק, הוא יתאמץ בכל כוחו לנסות ולשחרר אותנו. הוא הרגיש, שניצל מהגיטו הנורא בקובנה, רק בזכות אבות, וגמר בדעתו לא להכנע לדבר, עד שיצליח להוציא אותנו מהגלות הצפונית המרה. החיים בצל סכנת המוות התמידית בגיטו לימדו אותו להיות אמיץ ונועז. את כוחותיו אלה הוא הפעיל למעננו. למזלו של אחי, אותו פקיד קיבל זה לא כבר הוראה לעבור למוסקבה והכסף הנוסף היה שימושי מאד עבורו, לאור העובדה שהיה עליו לצאת לנסיעה ארוכה ולהסתדר במקום חדש.

אחי הגיע אלינו בטיסה. המטוס הגיע רק עד טיקסי - הנמל הצפוני ביותר ברוסיה. היה עליו לעבור עוד 60 קילומטר במזחלת כלבים, היות ובעונת החורף, הן הדלתה והן הים היו קפואים. מזחלת כלבים רתומה לעשרה כלבים יכולה היתה להסיע רק את ה"קיור" (=נהג) ונוסע אחד נוסף.

כאשר הירש הגיע, הוא שהה שבוע אחד עימנו בביקוב־מיס ולאחר מכן אירגן את המסע לטיקסי. הוא אירגן חמישים כלבים שיסחבו חמישה מזחלות, כאשר על כל מזחלת יושב אחד מאיתנו עם חבילה אחת. האירגון

היה מבצע לא קל. היה עליו לשחד בנדיבות רבה את כל הנוגעים בדבר בכל שלב ושלב.

אנחנו ארזנו את כל החפצים שהיו ברשותנו. בהסתכלות אחורה, ניתן לומר שלקחנו הרבה דברים מיותרים, כגון מוט ברזל כדי להסיק בו את התנור, צלחות החימר העקומות שלנו וכדומה, אותם השגנו במאמצים מרובים מאד. כדי שלא נצטרך להתאמץ להשיג אותם מחדש, החלטנו לקחת אותם איתנו, למרות ערכם המועט.

באותה עת, היתה בתי אחרי דלקת ריאות. נראה היה שהיא מחלימה, היות וחומה החל לרדת. לכן, חשבנו שהיא כבר גמרה עם המחלה (באותה עת הגיעה לאזורנו תרופת הפניצילין ובה טופלה הילדה). לפיכך, החלטנו שלא להמתין אפילו יום נוסף ולעזוב את ביקוב־מיס תיכף ומיד.

כולנו נקשרנו בחבלים למזחלות הכלבים, כדי שלא נעוף מן המזחלת ברוחות העזות האופייניות לאותם ערבות קרח אין־סופי. התכסינו במעילים מיוחדים עשויים פרוות כלבים, כדי שלא נתקרר ברוח. את בתנו שמנו בשק שינה עשוי פרוות כלב, אותה החזקתי בידי בנסיעה.

לפתע, ראיתי ששפתיה של בתי מכחילות, כאילו היא עומדת להתעלף. ביקשתי מהקיור (=הנהג) לעצור ולרדת לאסוף מעט שלג, כדי להחיות אותה. הוא עצר את המזחלת בעזרת מוט ברזל שתקע עמוק בתוך הקרח. היות ונסענו על כיפת הקרח שמעל לים, הוא ירד והתרחק מעט מן הדרך, כדי למצוא שלג נקי. באותו רגע, קפצה חיה ארקטית קטנה לפני הכלבים ואלה, שהורעבו לפני המסע, כדי שיגיעו ליעד מהר יותר, הצליחו לעקור את מוט הברזל והסתערו בפראות על החיה.

בתי צנחה עמוק יותר ויותר אל תוך שק השינה ואני לא יכולתי להוציא אותה, מכיוון שהייתי קשורה למקומי. פחדתי שהילדה תיחנק, או שהמזחלת תתהפך ואנחנו נהרג. למזלנו, ראו המזחלות האחרות שהיו מאחורינו את אשר ארע וארבעים הכלבים האחרים הצליחו להקיף את המזחלת שלנו מכל עבריה, כך שהכלבים המשתוללים נעצרו. אילו היינו נוסעים במזחלת האחרונה, זה יכול היה להיות סופנו. כמו בפעמים האחרות בהן היה כפסע בינינו לבין המוות, גם הפעם, הרגשתי בבירור שזכות אבות היתה זו שעמדה לנו להצלתנו.

בתינו בתיה

היה עלינו לחכות בטיקסי ימים רבים, עד שמזג האויר יתבהר, כדי שאפשר יהיה להמריא במטוס. הטיסה ליאקוטסק אמורה היתה להמשך כחמש שעות.

במשך שהותנו בטיקסי, התרכזו כל מעייניו במצב בריאותה של בתנו. היא נבדקה שם על ידי רופא ונחה שם כדי להקל על מחלתה. (בביקוב־מיס היה "הרופא" היחיד אסיר, שבזמנו היה סטודנט לרפואה בשנה השניה של לימודיו).

כאשר ראתה בתי בפעם הראשונה בחייה פרה, בעת שהותנו בטיקסי, היא אמרה: "תראו איזה חתול גדול". (זאת, היות ועד אז הכירה רק חתולים וכלבים). בפעם הראשונה בה היא שמעה שידור רדיו, היה זה מרדיו שהיה תלוי על הקיר. תגובתה היתה: "תראו, הקיר מדבר". היא היתה בת שש באותה עת.

הרי לא היו בידינו לא תמונות ולא ספרים בכדי שנוכל לספר לה על העולם הגדול שסביבנו, ושנוכל להמחיש לה דמות של חיה או ציפור.

התחבורה בסיביר

יאקוטסק

הקיץ ביאקוטסק היה חם מאד והחורף קר מאד. הרוחות אמנם לא היו אכזריות כמו באזור הארקטי, אבל היו סופות בהן התערבל השלג בגובה של מטרים אחדים. פעם יצאתי לעבודה ובדיוק החלה סופת שלג. כאשר התחלתי לשוב הביתה, היו הרחובות מכוסים בשלג גבוה עד כדי כך, שלא יכולתי אפילו להבחין בין הכביש למדרכה. קשה מאד היה להלך בשלג בקומה זקופה, היות ושקעתי בשלג עד ברכי עם כל צעד שעשיתי. לפיכך, ירדתי על ארבע וזחלתי הביתה. (השלג שם לא מרטיב את ההולך, מכיוון שהוא לא נמס כמו באירופה). החורף שם נמשך זמן רב אחרי פסח.

התושבים באזור זה גידלו רק שני סוגי ירקות - תפוחי־אדמה ובצל ירוק, אבל לפחות ניתן היה להשיג חלב, כי היו להם פרות.

כאשר הגענו ליאקוטסק, חיפשנו חנות בה נוכל לרכוש חפצים מספר, אבל הם מכרו רק כפתורים והופן (=ירק יבש שעושים ממנו משקה וממתיקים אותו בדבש).

לחם קיבלנו לפי רשימות. כל רשימה כזו הכילה מאות אנשים. צריכה הייתי לחכות כארבע שעות, כשכל אותו זמן היתה בתי בזרועותי, למנת הלחם בת שלוש מאות הגרם לאיש, לה היינו זכאים. הלחם היה מן הסוג הרגיל - שחור ודביק. בתי היתה מבקשת לחם מן העוברים ושבים והם היו מוכנים לתת לה חתיכה, למרות שגם להם היו בבית ילדים רעבים. כמובן שלא הנחתי לה לקחת מהם דבר. כאן התוודעתי לטוב ליבם של הרוסים הפשוטים, שהיו כה שונים מפקידי הנ.ק.וו.ד רעי הלב.

בחנויות נמכרו מצרכים מעטים מאד. בחגים הממשלתיים הם נהגו לחלק חפצים שונים. פעם אחת הם נתנו נעליים. פתגם רוסי ידוע אומר: כאשר נותנים לך - קח. כולנו קנינו נעליים ובתמורה להם, קיבלנו את דירתנו הראשונה.

פעם מכרו יי"ש ואנחנו קנינו כמובן והחלפנו אותו בחצי שק תפוחי אדמה בכפר שהיה מרוחק 15 ק"מ ממקום מגורינו.

יכולנו ללכת לשוק ביאקוטסק, שם התקבצו רוסים שהגיעו מאזורים שונים של הארץ והביאו למכירה סחורות מסוגים שונים. מדי פעם הצלחנו להשיג תפוחים עבור בתנו, למרות שהם היו יקרים מאד. (ברוסיה ידעו כולם,

שכאשר מישהו יוצא לדרך, כדאי לצייד אותו בדברים מתוצרת מקומית, אותם יוכל למכור בהגיעו למחוז חפצו, היות ושם, הדברים ודאי לא ניתנים להשגה).

ביאקוטסק היתה לנו שכנה, ששימשה כראש מחלקה בבית־חולים. היא היתה אחותו של שר הבריאות. אשה זו הצילה אותנו אין ספור פעמים מעבודת פרך. התיידדנו איתה כאשר הצעתי לה את שרותי בתור תופרת. עדיין היינו בקטגוריה של אסירים, וניתן היה לקחת אותנו ממקומות עבודתנו הקבועים ולהעביר אותנו לעבודת פרך, אם היה בכך צורך. (ברוסיה של אותה עת, כל הפרוייקטים הגדולים, כגון התקנת מסילות ברזל ועבודה במכרות, נעשו על ידי אסירים). בקרב הרוסים רווחה אימרה מפורסמת שאמרה הכל: ברוסיה ניתן לחלק את כל האוכלוסיה לכאלה שהיו בבית־הסוהר, לכאלה שנמצאים בבית־הסוהר ולכאלה שעתידים להגיע לבית־הסוהר.

היתה לנו עוד שכנה רופאה, מנהלת מחלקה גם כן, אך בבית־חולים אחר. היא פתחה תיק עבור אחותי ריבה. בזכותה הצלחנו לעזוב את יאקוטסק, היות והיא ערכה רישום רפואי רשמי של בעיותינו הרפואיות והמליצה להעביר אותנו לאירקוטסק - עיר גדולה ודרומית יותר, אליה רצינו להגיע - היות ואין כל אפשרות להעניק לנו טיפול רפואי הולם ביאקוטסק.

הבן

בשנת 1951 נולד בנינו, היות ולא היה מוהל ביאקוטסק, הצלחנו ע"י מכרים רופאים להכניס אותו לבית חולים, לצורך ניתוח, ורופא כירורג היה המוהל. כאשר נודע הדבר לנ.ק.וו.ד. נוצרו לנו בעיות. כאשר מלאה לבן שנה, בנה אחד מידידי המשפחה מזחלה מעץ, כדי שנוכל להוציא אותו מהבית.

הבן גדליה בן שנה

נסיונות חדשים

ביאקוטסק קיבלה ריבה עבודה בתור מורה בבית־חולים לחולי שחפת העצם. בימים ההם, היו מטפלים בחולי המחלה הזו על ידי כך שנתנו להם לשכב במשך שנים, עד שעצמותיהם התחזקו. מכיוון שהיו ילדים חולים רבים, היתה באה מורה ללמד אותם. למרות שבית־החולים היה מרוחק מן העיר קילומטרים רבים, הגיעה ריבה לעבודתה בכל מזג אויר, למרות שהיתה הולכת אליו רגלי.

היא עשתה אפילו יותר מכך: בבית־חולים לחולים כרוניים היתה מאושפזת אשה משותקת, אותה הכירה ריבה בעבר. בעלה של אותה אשה היה המהנדס יפה, מקובנה. באותה עת הוא ישב בבית־סוהר במקום אחר. במשך ארבע שנים בישלה ריבה והביאה לאותה אשה אוכל, עוד לפני שהלכה למקום עבודתה וזאת, למרות שאותו בית־חולים כלל לא היה בדרכה. היא טיפלה באשה עד לפטירתה ואז עשתה לה את הטהרה. אני זוכרת, שאחרי הטהרה, לא הצליחה ריבה לישון במשך שבועות.

ביאקוטסק התחלנו לכתוב למי שרק יכולנו בקשר לבעלה של ריבה. צבי היה בטוח שהוא עדיין חי, מכיוון שביום בו פרצה המלחמה הוא עצמו ליווה את זיסל לרכבת הנוסעת למוסקבה. אבל התשובות מהמקומות הרישמיים היו שישנם כל כך הרבה "לוינ'ים" שאין כל אפשרות לתת לנו תשובה מדוייקת. כתבנו לארץ־ישראל, שם חי אחיו; כתריאל לוין, אולי הוא ידע היכן נמצא אחיו. המסקנה היחידה אליה הגענו לבסוף היתה שכנראה הוא אחד הקרבנות של ההפצצות הגרמניות על רכבות רוסיות, או שהרוסים גייסו אותו לצבא והוא נהרג בקרב. הבנו, שאילו היה חי, היה ודאי יוצר קשר עם אחד מהקרובים המעטים שנותרו בחיים. הגענו לאותה מסקנה בקשר לאחותי חנה ע"ה. צבי ידע שכל היהודים באזור בו גרה רוכזו בעיר זאגור ונרצחו ביום כיפור של שנת 1934. ידענו בוודאוות שבעלה נרצח יחד עם כל הגברים של העיירה שוקיאן, ביום הראשון לכניסת הגרמנים לעיירה.

אחרי שמאמציה של ריבה למצוא פרטים בקשר לגורלו של בעלה, לא הניבו פירות, היא מעולם לא דיברה יותר על נסיונות לחפש אחריו.

מחלתה של ריבה ע"ה

בסיביר, כאשר ארע שקבוצה לא גמרה עבודה שהטילו עליה במשך זמן נקוב, היו הנ.ק.וו.ד קוראים לספץ־פונד - אסירים משוללי זכויות כמונו - להשלים את המלאכה. בשנת 1946, במהלך אחד מהגיוסים הללו לעבודה, ערכה ידידתנו הרופאה סידרת בדיקות לריבה ולי, במסגרת מאמציה להוכיח שאנו חולות. הרופאה הסבירה שאין להם כל ידע מה גורם לאדם לחלות במחלה. אך היא הוסיפה ואמרה שהמחלה יכולה להגרם כתוצאה מסבל נפשי, למשל, ממותו של אדם קרוב.

בשבעה בנובמבר אותה שנה, נחטף אחי צבי על ידי הנ.ק.וו.ד באמצע הרחוב במוסקבה והואשם בריגול.

היה לנו מכר בסיביר, איש זקן בן 73, שצריך היה לנסוע למוסקבה כדי לבקש אשרת יציאה לדרום־אפריקה, שם התגוררו שלושת בניו. הוא צריך היה מקום לגור בו, כל עוד יהיה במוסקבה. ריבה, בטוב ליבה הטיפוסי, הציעה שיגור אצל אחינו (ששהה אז גם הוא בבירה, כדי להשתדל למען שיחרורנו). אני פחדתי, מכיוון שהשלטונות יכולים להמציא תואנות מטופשות ביותר כדי להאשים אנשים. פחדתי שצבי יהיה מטרה קלה לכך, היות והוא חי במוסקבה באופן בלתי־ליגאלי. אבל הוא הסכים בכל זאת לארח את האיש. לרוע המזל, התאמתו חששותי במהרה, מכיוון שמר בקר (שם האיש), היה בעבר אסיר בסיביר, ובנוסף לכך היו לו מגעים עם הקונסול הדרום אפריקאי, שתי "ראיות מחשידות" כשלעצמן. עצם העובדה שאחי ארח אותו, הוותה ראייה מכרעת לכך שצבי הינו מרגל. חשדנו בכך שהנהג שהסיע את מר בקר מביתו של צבי ז"ל, לקונסוליה הדרום־אפריקאית, היה זה שהלשין על צבי.

עקבותיו של צבי נעלמו למשך שלושת רבעי השנה. לא ידענו מאומה על מאסרו ולא היה לנו כל מושג על מה שקרה לו. אסור היה לו לכתוב, או לשלוח הודעות.

אחרי שהיה זמן מה בבית־הסוהר, הוא נמצא אשם ונידון לעשר שנות מאסר עם עבודת פרך במכרות הפחם בקומי אס. אס. אר., אחת מהרפובליקות הרוסיות הגדולות ביותר בצפון אירופה. בדרך לשם, הוא זרק מאשנב הרכבת פתק עליו רשומה היתה כתובתנו ובו הודעה עבורנו. האנשים שגרו לאורך פסי הרכבת ידעו שזו הדרך היחידה

בה יכלו האסירים לשלוח הודעות לקרובים ולכן, מישהו שם את הפתק במעטפה ושלח אותו אלינו.

מילים לא יכולות להכיל את הכאב שהסבה לנו הידיעה הזו. צבי עמל ללא לאות כדי להוציא אותנו מיאקוטסק. הוא רצה לסדר עבורנו אשרות יציאה לארץ ישראל, בתור אזרחים פולנים, שהיתה להם הזכות לעזוב את רוסיה. וכעת, הוא עצמו נשלח לעבודת פרך במכרות הפחם!

בן הדוד ישיע בר, בנו של ר' משה גורדון

היה לנו בן־דוד, בנו של הרב ר' משה גורדון, שהיה במוסקבה באותה עת. הוא בא לבקר אותנו ביאקוטסק ולאחר שראה אותנו, נסע לאחינו שהיה בבית־הסוהר בקומי ס.ס.ר. אחינו שלח לו בקשה, להביא לו מצפן ובגדים חמים. בן־דודנו הבין שהוא מתכנן לברוח וניסה לשכנע אותו שברוסיה אין לאן לברוח, אך הוא לא הצליח. אחי למד לקחת סיכונים עוד בשנותיו בגיטו. צבי אמנם הצליח לברוח, אך נתפס על ידי הנ.ק.וו.ד שנעזרו בכלבי גישוש מיוחדים. הוא עונה וקיבל שנתיים נוספות של מאסר עם עבודת פרך.

לאחר שבן־דודנו חזר למוסקבה מהביקור אצל צבי, הוא נלקח על ידי הנ.ק.וו.ד לחקירה, הואשם בקשירת קשר עם פושע ונדון גם הוא לעבודת פרך למשך חמש שנים.

אשתו נשארה לבדה ובהריון. ריבה לוותה כסף וחסכה את כל משכורתה כדי לשלוח חבילות מזון לצבי, לבן הדוד ישעי־בר ז"ל ולאשתו. על עצמה מעולם לא הוציאה ריבה כסף.

ביאקוטסק היה לנו ידיד, פרופסור, שאביו היה פעם רב. הוא ידע ללמוד גמרא, אבל פחד ללמד בבית. לפיכך, הוא תרם את התלמוד של אביו לספריה המקומית והיה בא לשם ללמוד מבלי שיפריעו לו.

הוא ואשתו היו מבקרים אותנו לעיתים קרובות, ותמיד הם התעניינו במכתבים שקיבלנו מארץ ישראל.

אחי שמחה זיסל ז"ל כתב לנו כל השנים מכתבים מעודדים ושלח תמונות מהילדים. זאת התמונה האחרונה שקבלנו ממנו.

מכיוון שביאקוטיה היה מחסור גדול במורים. אילו יכול היה בעלי לקבל מישרת הוראה, היה סר מעליו איום העבודה במכרות, שהיה תלוי כל אותה עת מעל לראשו. כאשר הגיש בקשה לקבלת מישרת הוראה, ביקשו ממנו את הדיפלומה שלו. בעלי שלח אין ספור בקשות לאוניברסיטה של ליטא, כדי שישלחו לו העתק ממנה, אך הם השיבו פעם אחר פעם שאין להם דבר כזה. לפיכך, הוא היה חייב לנסוע לשם באופן בלתי ליגאלי. משהגיע לשם ושילם סכום כסף מסויים לעובד הארכיון, נמצאה לפתע הדיפלומה שלו.

בעלי אכן קיבל מישרת הוראה באירקוטסק, לאחר שהביא את הדיפלומה שלו. גם בתנו למדה שם באוניברסיטה ואילו אני יחד עם בני, שנולד ב1951, שהינו עם ריבה במוסקבה.

בערך באותה עת, שוחרר אחי ממאסרו, אך נשאר עדיין בויריקוטא, כי הוא סרב לעזוב את בריה"מ כל עוד היתה אחותי חולה.

כל אותה עת כתב לנו אחי שוב ושוב - מדוע אנו כה רחוקים זה מזה? עיזבו לפחות את סיביר ובואו אלי, כדי שנוכל להיות יחד. לפיכך, נסעתי יחד עם בני שהיה בן שש, ממוסקבה למקום בו גר אחי. היה זה מסע של שמונה יממות להגיע מיאקוטסק לוירקוטא ברכבת.

תמונת אחי שמחה זיסל ומשפחתו

התנאים בהם חי אחי היו איומים. הקור היה בלתי נסבל. בקיוסק, שהיה גם מקום מגוריו, הוא עבד כשעון קרוב לעשרים שעות ביממה. הוא אמר לי: "אם בעלך יבוא וימצא עבודה בתור מורה, לא אצטרך לעבוד בצורה כזו. יחד נוכל להסתדר טוב יותר". הוא סידר עבורי ועבור בני מקום מגורים זמני, במרחק קילומטרים מספר מהקיוסק שלו. בבוקר הייתי מבקרת אותו ומשוחחת עמו וכאשר החשיך, היינו חוזרים לדירתי.

באחד הימים השלג היה כבד כל כך, שלא יכולתי לראות את הדרך. כל מה שיכולתי לראות היה תחנת הכוח החשמלית. המשכתי ללכת, עד שראיתי שהילד ואני נמצאים ליד הגשר שנמצא מעל לנהר. הדרך בה היינו צריכים ללכת כוסתה כולה בשלג ואילו היינו ממשיכים ללכת עוד מספר דקות בכיוון בו הלכנו, היינו נופלים למים העמוקים. ניצלנו ממש ברגע האחרון. שוב הרגשנו את זכות האבות המגינה עלינו.

יום אחד חלה בני בדלקת גרון וחומו עלה. אחי הזמין רופא שיבדוק אותו. בעת שהותו בדירה, הזכרתי את העובדה שאנו מתכוונים לעבור לוירקוטא. הרופא אמר בהחלטיות: "בשום פנים ואופן לא! אני מבין שאתם רוצים להיות ליד אחיך, אבל האם את מודעת לעובדה שכל האנשים שגרים כאן הם אסירים לשעבר, שהואשמו בפשעים האיומים ביותר? רבים מהם שיתפו פעולה עם הגרמנים ברצח יהודים בימי המלחמה. את תאבדי את בנך אם הוא ילמד יחד עם ילדיהם!"

עוד הוא סיפר לנו שהוא רופא פולני, לשעבר סגן שר הבריאות בפולין. למרות שהיה קומוניסט בצעירותו, הוא נאסר וכעת הוא חי בביקתה דומה לזו של אחי. הוא חייב היה עדיין להשאר לגור שם, היות והיה משוחרר רק למחצה. הוא הכיר היטב את האנשים שגרו במקום.

כאשר שמע אחי את דעתו, החליט גם הוא שאיננו יכולים לסכן את בננו!

הרגשתי מדוכדכת מאד לעזוב את אחי בסביבה כזו. הוא סיפר לי שפעם בא אליו איכר ליטאי ודרש ממנו הלוואה, כדי שיוכל לקנות לעצמו וודקה. אחי הלווה לו כסף פעם אחת, פעמיים ושלוש, אבל ראה שהאיכר הזה לא מתכוון לשלם לו בחזרה. לאחי היה כלב שמירה שגר איתו. כמו כן, הוא סידר בקיוסק פעמון סודי, שבאמצעותו יכול היה להזעיק את שומר המכרה בעת הצורך. פעם אחת, בא אליו שוב אותו איכר ליטאי, שראה שאחי מתחמק מלהלוות לו כסף, הניף את זרועו למול פניו קמץ את אגרופו ואמר: "אתה רואה את היד הזו? בה הרגתי כבר 47 יהודים. אם לא תלווה לי כסף, תהיה אתה ה־48". אחי לחץ על הכפתור שהפעיל את הפעמון במכרה ועד שהשומר הגיע, ניסה לדחות את האיכר בתירוצים מתירוצים שונים. כאשר השומר נכנס וראה את האיכר, הוא צעק עליו: "מה אתה עושה פה?! חזור מיד לעבודתך!"

כעבור חצי שעה, שמע אחי קולות המולה וראה חובשים רצים למכרה. הוא הבין שקרתה תאונה במכרה ואכן, התברר לו שידו של אחד הפועלים נכרתה. שעות מספר אחר כך, נודע לו שהיה זה לא אחר מאשר אותו איכר, שהתפאר בכך שהרג בידו 47 יהודים ואיים גם עליו, שידו נכרתה.

ימיה האחרונים של ריבה

חזרתי לאחותי במוסקבה. ריבה הלכה ונחלשה מיום ליום. גם כאשר סבלה כאבי תופת, היא התנהגה למופת. היא מעולם לא התלוננה ואפילו לא נאנחה. כל מחשבותיה היו נתונות לסובבים אותה. "מדוע אינך קונה לעצמך נעליים"? היתה שואלת אותי. או שהיתה מציעה: "קחי את בנך לטיול ותשאפי קצת אויר צח". הייתי יוצאת לטייל עם בני רק כדי להרגיע אותה.

אחי בא אלינו בערב פסח, כדי לקנות מצות והיא ביקשה ממנו להכין עבורה וידוי באותיות גדולות. היא גם ביקשה שלא יספר לי על כך. במשך החודשים הבאים היא נחלשה יותר ויותר ובימיה האחרונים החלה לאבד את הכרתה לסירוגין.

ביומה האחרון, היא הביטה בי בעיניים פקוחות לגמרי, חייכה ואמרה: "היום יהיה יום גדול". באותו רגע כלל לא הבנתי למה התכוונה.

יום לפני כן שלחתי לאחי מברק ובו ביקשתי ממנו שיבוא. בשעותיה האחרונות הרגשתי כמסוממת. במשך לילות שלמים לא ישנתי כלל, מכיוון שכל העת הייתי לצידה. הייתי מחזיקה אותה ליד החלון, כדי שתוכל לנשום, הייתי מאכילה אותה בכל עת שחשה שיש ביכולתה לאכול. היא לא יכלה לעכל את האוכל ולכן ניסיתי להאכיל אותה תמיד בכמויות קטנות.

באותו יום, ביקשה ממני ריבה לתת לה את הדף עליו היה כתוב הוידוי. ראיתי אותה אומרת אותו באיטיות. כאשר הגיע אחי מוירקוטא ונכנס לחדרה, היא כבר לא היתה בין החיים.

צבי לקח על עצמו מיד את סידורי ההלוויה. הוא ידע לארגן כל דבר. שאלנו את הרב של מוסקבה היכן לקבור אותה והוא הורה לנו שלא לקבור אותה במוסקבה היות שבית הקברות של מוסקבה משותף ליהודים ולגויים. החוק הסובייטי התיר להפוך את בית הקברות למגרש ספורט 25 שנים לאחר שהוא מתמלא (כפי שאכן קרה בוילנא). לפיכך, אירגן אחי את הקבורה במלחובקה, במרחק של 75 קילומטרים ממוסקבה. הרבנית שגרה שם ביצעה את הטהרה ובנה בנה את המצבה.

בשנת 1952, כאשר גרנו ביאקוטסק, נתקלנו בקבוצה של רופאים מומחים, שלא ידעו כמעט דבר על יהדותם. בסוף ימיו של סטאלין, הציף את רוסיה גל של אנטישמיות,

ששיאו היה ב"משפט הרופאים" המפורסם. הרופאים אותם פגשנו ביאקוטסק היו מומחים לשחפת העצם והחליטו לעזוב את מוסקבה, עקב שמועות על גירושים של האינטיליגנציה היהודית ממוסקבה למזרח הרחוק. הרופאים הצעירים הללו, החליטו שמוטב להם להקדים ולעזוב את מוסקבה מרצונם האישי, זאת בעיקר כדי להציל את הספרות המדעית העשירה שהיתה ברשותם. הקבוצה שהגיעה ליאקוטסק עבדה בבית־החולים לחולי שחפת העצם, בו שימשה ריבה כמורה. הם התיידדו מאד עם ריבה והיו מוזמנים אלינו בכל חג. הם סיפרו לנו כיצד הוריהם שמרו על היהדות, למרות האיום הקומוניסטי - כיצד החביאו יין שהכינו בעצמם וכיצד אפו מצות במחתרת.

ריבה ארחה אותם באופן יוצא מן הכלל. תמיד היה לה כיבוד להגיש להם (למרות שהדבר היה כרוך בקשיים). היא היתה טורחת בעיקר להכין עבורם מאכלים יהודיים מסורתיים. הם חשו שיש מקום אליו הם יכולים להגיע בכל עת ולדבר על המעיק על ליבם. אחרי מותו של סטאלין, כאשר היו בטוחים שהסערה נרגעה, הם שבו למוסקבה.

כאשר ריבה הגיעה למוסקבה, חודש הקשר בינה לבינם והם היו מבקרים אותה ומעודדים את רוחה. כשהיא נפטרה, הם לקחו יום חופשי ממקומות עבודתם ולמרות שגרנו בקומה השישית, בלי מעלית, הם נשאו את ארונה של ריבה למטה בעצמם, נלוו אלינו למלחובקה ושהו איתנו אחרי הקבורה במשך כל היום.

קברה של ריבה ע"ה כהיום במלחובקה

ריבה היתה בת 51 כאשר נפטרה. כל מכיריה רחשו לה הערכה עמוקה ובני המשפחה לא מצאו ניחומים אחרי מותה.

איני יודעת כיצד היינו מחזיקי מעמד במשך עשרים שנה של מאסר וגלות בסיביר, בלי עזרתם ותמיכתם הבלתי פוסקת של בני משפחתנו שמחוץ לברית־המועצות. בתחילה, של אחי שמחה זיסל ז"ל ולאחר מכן של אחיו של בעלי, צבי ז"ל.

ובעיקר, שיבדל לחיים ארוכים, תמך בנו בן הדוד, הרב נחום זאב מאמריקה. כל קרובינו עשו מאמץ בשלחם לנו חבילות של מזון כשר ובגדים. גם אחרי שיצאנו מסיביר וגרנו בוילנא שבליטא במשך שתים עשרה שנים, הם השקיעו מאמצים רבים והפעילו קשרים מכל כיוון, כדי לשחרר אותנו, עד שבשנת 1972, הצליחו להוציא אותנו מעמק הבכא והגענו לארץ.

כרעם ביום בהיר

במשך עשרת השנים ששהינו בסיביר, שהינו יותר קרוב לקוטב הצפוני מאשר לעיר, וכמעט שלא חזרו משם בני אדם חיים, אלא אם כן היו להם קשרים עם העולם החיצון שרצה ודאג שהם ישארו חיים. היה זה אחרי ששמחה זיסל ז"ל שכל כך דאג לנו, ולא פסק לקוות שקרוב יום השיחרור שלנו. עוד כשהיה עולה חדש בארץ ישראל, ולא הספיק לדאוג לעצמו כראוי, כבר מצא את עצמו שקוע ראשו ורובו בדאגה לפליטים הרבים שהגיעו אחר המלחמה, ובתוך קלחת דאגות הבלתי פוסקות הללו, גם לנו נותר זמן בליבו הרחב. מלבד מכתבי העידוד הרבים שהוא שלח, גם בפועל הוא ניסה לדאוג לשיחרורנו, הוא נסע לאמריקה ולצ'כוסלובקיה, כדי לנסות ליצור מגעים עם מי שיש בידו אפשרות לשחררנו.

בכל מכתב הוא ציין שקרוב היום בו נפגש שוב בארץ ישראל, על כן באופן טבעי הדבר ששמח אותי ביותר היה, לקרוא את מכתביו של שמחה זיסל ז"ל.

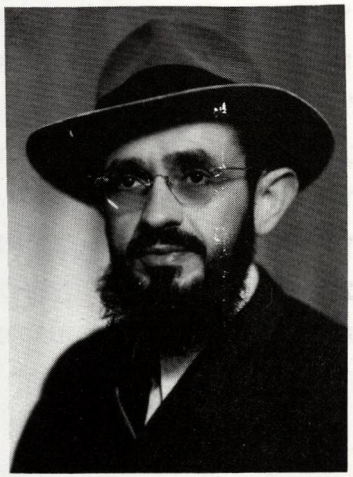
יום אחד אירע מאורע שלא נמצא לו כל הסבר בפי, מצאתי את עצמי יושבת בחצר אירקוטסק, קוראת מכתב שהגיע זה עתה מארץ ישראל, משמחה זיסל, וללא כל הסבר הגיוני ניגרו דמעות מעיני, דמעות שנראו תחילה כדמעות התרגשות, אך משום מה החל מתפרץ איזה בכי פנימי מליבי, שנסחפתי לבכי ממש, כך ישבתי עם מכתב בידי ובכיתי בקול כמו ילדה קטנה. השכנים שראו מחזה זה, תמהו; קיבלת מכתב מארץ ישראל ואת בוכה? כל מענה לא היה בפי לשאלה זו. מכתב עידוד חם ורגיל, ובכל זאת יד טמירה השתלחה מתוכו והרעידה את נימי ליבי. מאוחר יותר התברר שבזמן קריאת המכתב כבר היה שמחה זיסל בעולם האמת (אין לי הסבר לתופעה, אני גם איני מנסה לתת לה הסבר, אך משנודע לי הדבר הרהרתי רבות ביד ההשגחה העליונה הפועמת במסתרי ומעמקי התת־מודע).

כעבור שבוע קבלנו מכתב מאחי הירש, שהיה כלוא בקומי באוכטה, באשמת ריגול לטובת ישראל, בו הוא מודיע על אסון פטירת שמחה זיסל.

הרב שמחה זיסל דסלר ז"ל

זכרו של הרב שמחה זיסל דסלר ז"ל, שנפטר בדמי ימיו הועלה בהספד שנערך בביהכ"נ של צא"י בתל־אביב.

קהל רב, ובתוכו רבנים, ראשי ישיבות, גדולי תורה ועסקנים התאספו באולם ביהכ"נ כדי לכבד את זכרו של המנוח הדגול, שהיה מעסקני אגו"י וצא"י הדגולים.

הרה"ג ר' יעקב לנדא, אב"ד בני־ברק, הספיד את המנוח במלים נרגשות וציין את מסירות נפשו לתורה, ויהדות.

הרה"ג ר' שרגא גרוסברד עמד על גדולת משפחתו של המנוח שיסודה בקלם, ותיאר את השליחות הגדולה שמילא בחייו הקצרים.

ר' שמעון סירוקה, הודיע בדבריו על החלטת הועה"פ של צא"י לקרוא את קופת הגמ"ח המרכזית של צא"י על שמו של המנוח. הרב דסלר ז"ל היה ממיסדי הגמ"ח ומפעיליו הקבועים.

אחד מהחבורה

ר' שמחה זיסל דסלר שעלה ארצה לפני כשלוש־עשרה שנה, הצטרף תיכף בימים הראשונים לעליתו לחבורת צעירי אגודת ישראל שבמסגרתה פעל והשפיע בשטחים שונים.

אחד מהחבורה שמת ידאגו כל בני החבורה. איכא דאמרי מת גדול ואיכא דאמרי מת קטן.

ר' שמחה זיסל הי' מהגדולים בפעולותיו, במעשיו ובעירנותו לכל דבר מצוה, והוא הי' מהקטנים בתפיסת עמדות, כיבודים או משרות, כי אף פעם לא נדחק לראש התור ולא דרש „מעמד" לעצמו. שניים הם השטחים בהם הצטיין הנפטר הגדול, שהיו אופייניים לסגולות נפשו העדינה, והם מעשה חסד עם הזולת והצלת ילדים.

כנצר משפחה דגולה וכחניך הישיבות הליטאיות המפורסמות, היתה נפשו להצטרכות הזולת ותיכף עם בואו ארצה. כשבעצמו טרם היה מסודר כל צרכי, התמסר לפעולות צדקה וחסד, והי' ממיסדי קופת גמ"ח המרכזית של צא"י שבה היה פעיל כמעט כל השנים.

בשנים האחרונות כשהחריפה בעיית הילדים הצזובים, כשמוסדות המסיון או החילוניים התחילו להסתער ולצוד אותם ברשתם, התמסר ר' שמחה זיסל להצלת ילדים נידחים אלה משוביהם ולהחזירם תחת כנפי השכינה, ולדאוג להקמת מקומות קליטה עבורם. וראה זה פלא — ר' שמחה זיסל הבודד והחולני בגופו עובד במרץ ובקצב כזה, שאנו, הבריאים, לא יכולים להשיגו ולהדביקו, ותמיד הוא דורש להציל ילדים נוספים ולהכניס אותם למוסדותינו מבלי שים לב לחשבונות תקציביים — אם נוכל להחזיקם או לא, כי איך אפשר לעשות חשבונות כאלה בזמן שעלינו להציל נפשות? — היה תמיד טוען.

כמה חסר הוא לנו דוקא בימים אלה, כשעלינו לנהל מאבק על עתידם וד' שותם של אלפי ילדי ישראל העולים ב"ה עכשיו ארצה ולהצילם לתורה ולמצוות.

אומרים בשם האדמו"ר הקדוש מקוצק זצ"ל, שאחרי מות יהודי, נפקד מקום חייל בלגיונו של הקדוש ב"ה, בחזית המלחמה בעולם הזה, ויכול ח"ו להתמעט כבוד שמים ע"כ קם בנו אחבן משפחתו הקרוב ביותר ומכריז „יתגדל ויתקדש שמיה רבה", הנה אני עומד במקומו.

ר' שמחה זיסל דסלר שעזב אחנר עכשיו, בטח יהיה מלין יושר עבור משפחתו וילדיו הקטנים ועבור כלל ישראל, אבל עלינו למלאות את חסרון של כבוד שמים בעולם הזה שהתחסר עם הסתלקותו עלינו להגביר את שעלות החסד שהוא סיפל בהם ולחזק את קופת הגמ"ח שהוא יסד שהועה"פ אחליט שתקרא על שמו, ובמיוחד עלינו להתמסר לפעולות הצלת ילדים מבתים הרוסים ומקומות נידחים ולחנכם לתורה וליר"ש.

בפרשת השבוע למדנו ברש"י הקדוש את דברי חז"ל כתית למאור ולא כתית למנחות? ומפרשים ספרי החסידות בדרך הדרוש: אם כותתים אותנו אז במטרה להאיר, לחזק את דבקותנו בהשי"ת ובמצוותיו ולהאיר על סביבותנו, ולא ח"ו למנחות, שנבוא לידי יאוש ואזלת יד.

שבר אחרי שבר הושברנו השבוע; אחרי ר' שמחה זיסל ז"ל קבלנו את שברו של ר' יחזיאל וויס ז"ל מיקירי ומיסדי קוממיות, אבל הן יקטלנו לו איחל, תפקיד החבורה הנשארת היא לדאוג למלאות את חסרונם ופעולותיהם של חבריהם הנפטרים ולהרבות כבוד שמים עד שיבולע המות לנצח ומחה ה' דמעה מעל כל פנים ונזכה לביאת משיח צדקנו במהרה בימינו.

שמעון סיוזקה

מתוך דברי הספד שנאמרו באסיפת אזכרה.

אותנו עד עמקי נשמתינו, שאדם צעיר בגיל 42 עזב אותנו להאנח לבדנו על צרותינו.

על פעילותו למעינינו נודע לנו רק כשהגענו לארץ.

תמונת אחי והספדו

הסידור של אבא

אבא ז"ל קיבל את הסידור מאביו ר' ישראל דוד ז"ל לכבוד הבר־מצוה שלו, והתפלל בו במשך כל השנים. כאשר הקומוניסטים אסרו אותו בשנת 1920, הותר לו לקחת מן הבית רק סידור ותפילין.

בעת מאסרו, הצליחו להעביר אליו, לבית הכלא בלנינגראד, חבילת מזון וזאת, אחרי השתדלויות מרובות. אך, בדיוק ביום בו הגיעה החבילה, הוחלט להעבירו לבית־כלא אחר, בלנינגראד. היה זה בשבת, ואבא נאלץ לצעוד דרך ארוכה. הוא כבר עבר שנה של רעב ויסורים, אך בכל זאת, נתן את חבילת המזון לסוהר שליווה אותו, כדי שזה יטלטל עבורו את הסידור והתפילין. אבא המשיך לרעוב.

כאשר הצלחנו לקבל את אשרת היציאה מרוסיה, אחרי שיחרורו של אבא, היה סידור זה ספר הקודש היחידי שהצלחנו להוציא ממדינת רשע זו. אבא המשיך להתפלל בו עד יומו האחרון.

כאשר אחי הירש ז"ל נלקח על ידי הנאצים ימ"ש לגטו קובנה, בשנת 1941, הוא לקח איתו את הסידור הזה. בצאתו מן הגטו ב־1944, היה הסידור הדבר היחידי שהצליח להציל. אחרי המלחמה הוא הטלטל בדרכים במשך חודשיים, עד שהצליח להגיע למחנה הכפייה בו היינו אנו, בצפון הרחוק, ב"ביקו מיס", על חוף ים הקרח הצפוני, שהיה קרוב יותר לקוטב הצפוני (1900 ק"מ), מאשר לעיר הקרובה (2500 ק"מ). הוא הביא לנו במתנה את סידורו של אבא ז"ל.

אחי זה נאסר באמצע הרחוב במוסקבה ביום 7/11/1947, על ידי הק.ג.ב. הוא הואשם בריגול בעת שהייתו במוסקבה ללא רשיון. אחי היה אזרח ליטא והגיע למוסקבה כדי לפעול למען שיחרורנו ממחנה הכפייה. על "פשעו" זה, הוא נשפט לעשר שנות מאסר עם עבודת פרך במכרות של קומי.

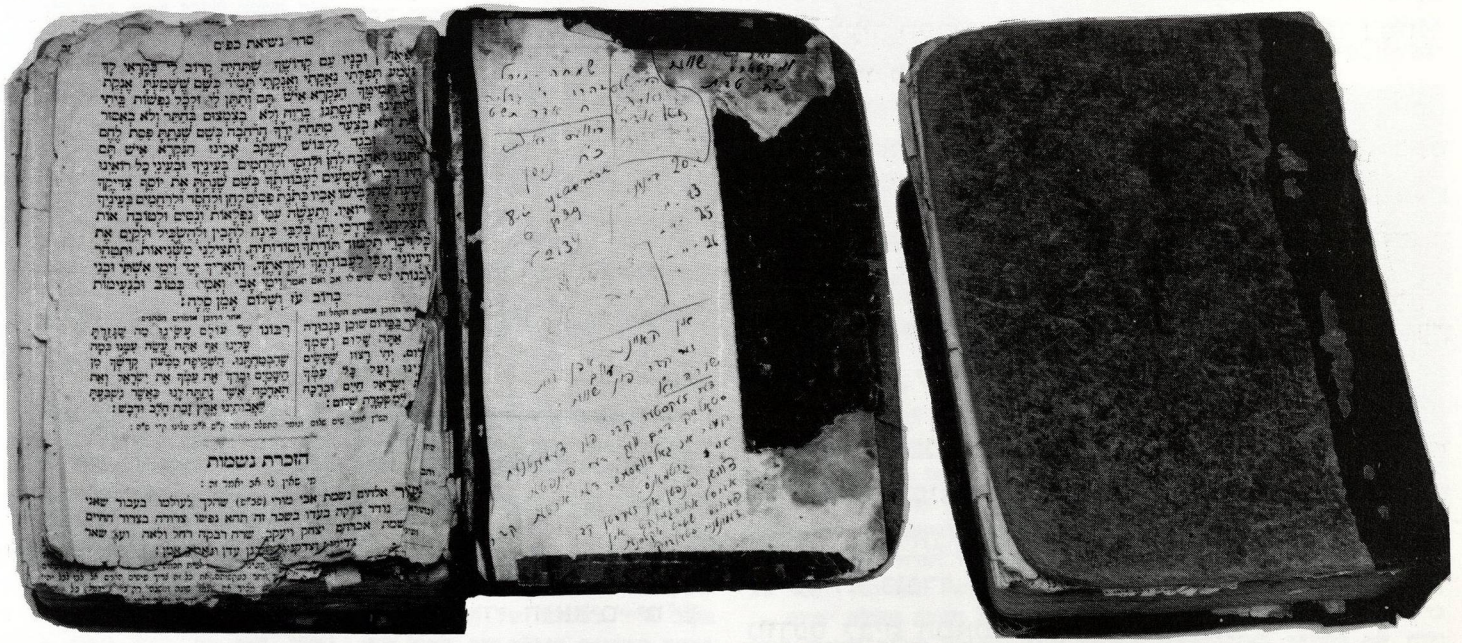
בהיותו במאסר באוחתה, ביקש מאיתנו שנשלח לו מן הסידור דפים בודדים של תפילות ראש־השנה ויום הכיפורים, היות ולא זכר את כל הנוסח בעל פה. שלחנו לו כל דף בנפרד. הצנזור לא היה מתיר לו לקבל חומר מודפס לבית המאסר בכל צורה אחרת.

אחרי מות סטאלין ב־1952, שוחרר אחי בעקבות

הפצרות של ריבה ע"ה ונסע לארץ ישראל דרך פולין מבלי להמתין לנו.

אחרי שקיבלנו אשרת יציאה מוילנה, התברר לנו שכדי להוציא את סידורו של אבא נזדקק לרישיון מיוחד. קרוב משפחה שלנו - ויקטור ליזרסון, התרוצץ שלושה ימים עד שקיבל רישיון להוציא את ספר הקודש הזה, שנדפס בשנת 1875.

הקומוניסטים אסרו באיסור חמור להדפיס ספרי קודש. סיפר לנו מנהל לשעבר של בית הדפוס העתיק "האחים ראם" שהיה ידוע בכל העולם, שכאשר הקומוניסטים נכנסו לוילנה, הם החרימו מיד את בית הדפוס והשמידו כל מה שהיה קשור ליהדות. את אותיות המתכת התיכו לחומר גלם. את דברי האמנות העתיקים והיחידים במינם, שהיו עשויים מעץ ושימשו להדפסת הגמרות והמשניות באותיות גדולות ומיוחדות במשך דורות, שרפו באש! הכל, כדי שלא ניתן היה להדפיס במחתרת דבר מה, שקשור לדת היהודית.

הסידור של אבא